PETRU CREȚIA

LUMINILE ȘI UMBRELE SUFLETULUI

HUMANITAS

Demnitatea
Ticăloșii
Tiranii mărunți
Cinstea
Vrednicia
Cuviința
Prostia
Mediocritatea
Prejudecățile
Dreptatea
Adevărul
Calomnia
Intoleranța
Blândețea
Răbdarea
Încrederea
Dezamăgirea
Suferința zadarnică
Văicăreala
Curajul
Speranța
Tristețea
Bucuria
Sărbătoarea
Plăcerea
Superficialitatea
Nepăsarea
Homo valachicus
Falsa conștiință
Vorba fără de rost
Cuvântul dat
Despre credință
Despre binele și răul din lume

LUMINILE ŞI UMBRELE SUFLETULUI

Petru Creția (1927–1997), important filolog, elenist, editor, traducător, eseist. În perioada 1952–1971 a urmat o carieră universitară, fiind asistent, apoi lector la Secția de limbi clasice a Facultății de Litere din București. În anii 1971–1975 a fost cercetător la Institutul de Filozofie. Din 1975 a îngrijit, alături de Dimitrie Vatamaniuc și un grup de cercetători de la Muzeul Literaturii Române, sub egida Academiei Române, ediția critică a operei lui Mihai Eminescu. Din 1971 a coordonat împreună cu Constantin Noica la Editura Științifică ediția Platon, *Opere*. După 1989 a condus revista de istorie literară *Manuscriptum*.

Scrieri originale (prima ediție): *Norii* (Cartea Românească, 1979); *Epos și logos* (Univers, 1981); *Poezia* (1983); *Pasărea Phoenix* (Cartea Românească, 1986); *Oglinzile* (Humanitas, 1993); *Luminile și umbrele sufletului* (Univers Enciclopedic, 1995); *Catedrala de lumini. Homer, Dante, Shakespeare* (Humanitas, 1997); *În adâncile fântâni ale mării* (Albatros, 1997).
Traduceri (multe însoțite de aparat critic): Cinci cărți din Biblie / *Iov*, *Iona*, *Ecleziastul*, *Ruth*, *Cântarea cântărilor*; Platon, *Phaidon*, *Banchetul* și în colaborare *Hippias Minor*, *Ion*, *Euthyphron*, *Menon*; Dante, *De vulgari eloquentia*, *Epistolae*, *Eclogae*; M. Bontempelli, *Oameni în timp*; E. Cecchi, *Peștii roșii*; Longos, *Daphnis și Chloe*; A. Tilgher, *Viața și nemurirea în viziunea greacă*; Marguerite Yourcenar, *Povestiri orientale*, *Alexis*, *Creierul negru al lui Piranesi*; Imre Toth, *Palimpsest*; G. Dumézil, *Zeii suverani ai indoeuropenilor*; Emil Cioran, *Antologia portretului*; G. Duby, *Cavalerul, femeia și preotul*; F. Bluche, *De la Cezar la Churchill*; Virginia Woolf, *Doamna Dalloway*, *Valurile*, *Eseuri*; T.S. Eliot, *Eseuri*; Frances A. Yates, *Iluminismul rozicrucian*; Graham Swift, *Ultima comandă*.

PETRU CREȚIA

LUMINILE ȘI UMBRELE SUFLETULUI

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Oana Bârna
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

© HUMANITAS, 2011

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
CREŢIA, PETRU
Luminile şi umbrele sufletului / Petru Creţia. – Bucureşti: Humanitas, 2011
ISBN 978-973-50-2819-0
821.135.1-4

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi Carte prin poştă: tel./fax 021/311 23 30
C.P.C.E. – CP 14, Bucureşti
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.libhumanitas.ro

Nota editurii

Luminile și umbrele sufletului a apărut prima oară la Univers Enciclopedic, București, 1995. Aceeași carte a fost reeditată sub titlul *Eseuri morale* în 2000, la Editura Muzeul Literaturii Române, București. O mică parte din eseurile care compun cartea au fost incluse în volumul Petru Creția, *Studii filozofice*, Humanitas, București, 2004.

Față de precedentele ediții, cea actuală conține mărunte îndreptări tacite, precum și câteva note de subsol cu referințe bibliografice.

Despre cartea aceasta

Cineva care timp de două decenii (161–180) a fost stăpânul absolut al unui imperiu care cuprindea marile întinderi dintre Scoția și întâile nisipuri ale Saharei, dintre Oceanul Atlantic și Mesopotamia, împăratul Marcus Aurelius, scrie în a șaptea carte a *Gândurilor* sale: „Sapă înăuntrul sinelui tău; acolo se află izvorul binelui, mereu gata să țâșnească, dacă sapi mereu." Acest om, a cărui grijă era neîncetat chemată spre largul plin de dezastre al lumii, a înțeles că trebuie să ne întoarcem asupra realității noastre lăuntrice. Și, cum rezultă din alte însemnări ale sale, a înțeles că în noi nu se află doar izvorul binelui, că omul este o ființă complexă și că sufletul lui cel mai adânc este un amestec de lumini și de umbre, de puteri și de nevolnicii, de avânturi și de stagnări.

Cartea aceasta nu vrea să fie altceva decât o călăuză către adevărul despre noi înșine, pe un drum la fel de greu de deslușit ca acela din *Călăuza* lui Tarkovski. Dar nu de negăsit. Omul este o ființă complicată și ambiguă, dar nu indescifrabilă. Destul de chinuită și de vulnerabilă, dar nu damnată. Iar sufletul său este în stare să compenseze urâțeniile și josniciile naturii sale cu neverosimile biruințe și elevații. Firește, nu va fi de găsit aici tot ce se poate spune despre om și nici într-o formă cât de cât sistematică.

Această carte nu este un tratat de morală. Nu este decât o înșiruire de gânduri despre câteva dintre componentele fundamentale ale omenescului, analizate ceva mai îndeaproape decât ne îngăduie îndeobște greul și graba vieții și frecventa orbire de sine pe care o dă absența exercițiului introspectiv. Atenția noastră este prea mult chemată în afară, către zarva înverșunată a vieții. Prea mulți caută, tot timpul, să ne vândă ceva: o idee sau doar o marfă, un idol sau, prea adesea, o iluzie. Cum să-ți mai găsești reperele în noianul acesta de informații și de ispite care par a spune totul despre noi și a ne da toate soluțiile, când de fapt nu izbutim să aflăm despre noi înșine ceea ce ar face ca relația noastră cu lumea să devină, dacă nu mai ușoară, cel puțin mai limpede?

Asemenea informații vrea să dea, pe scurt dar în adânc, cartea aceasta prin eseurile morale pe care le conține. Ea nu are altă pretenție decât ca analizele propuse să fie corecte și, pe cât posibil, complete. E bine să se știe dintru bun început că aceste analize nu vin de la cineva care se situează undeva mai presus decât cititorii săi, ca o instanță morală și intelectuală supraordonată. Orice om întreg la minte și întreg la suflet ar putea să scrie o carte asemănătoare dacă a trăit și a pătimit destul, dacă a învățat ceva din ceea ce a trăit și a pătimit, din ceea ce a făcut sau nu i-a fost dat să facă. Și, cu un anume efort de a ieși din starea de nemijlocire care este a vieții ca simplă viață trăită, ar putea depăși starea confuză a cugetului, aproximațiile, intuițiile vagi și, foarte adesea, false și amăgitoare.

Știu prea bine că nu toți oamenii simt nevoia să înțeleagă ce se petrece cu ei, ce pasiuni îi determină, îi exaltă sau îi orbesc. Și nimeni nu poate fi blamat dacă nu vrea

să știe din ce e făcută durerea și bucuria de a trăi, sau vrednicia de a fi om. Cu atât mai mult cu cât în zbuciumul vremii noastre, de fapt al oricărei vremi, unii dintre noi am putea socoti zadarnice considerațiile care urmează, fără vreo legătură cu ceea ce se petrece în cercul de nevoi și de năzuințe al clipei.

Cei care au gândul îndreptat doar spre ceea ce se petrece în afara lor, cei extrem de vulnerabili la răul care le vine din exterior așteaptă mereu, de la alții, de la istorie, de la noroc, întregul bine pe care și l-ar dori. Ei nu pot fi condamnați; așa au fost crescuți și învățați de împrejurări, atâta putere interioară au, iar a începe să-i îndemni sau să-i sfătuiești, să-i mustri sau să-i îngrădești este lipsit de caritate și de delicatețe morală.

Așadar, cartea de față se adresează celor care ar vrea să știe mai limpede ce este cu ei, ce este cu noi, cum tot ce se întâmplă în afară prinde ființă în structurile de adâncime ale sufletului nostru, cele care ne definesc ca specie și durează peste întâmplări și realități efemere. Tot ce se întâmplă, cronica zilelor și anilor, este un amestec de curaj și de sfruntare, de răbdare și de deznădejde, de prostie și de bună cumpănă a cugetului, de concurențialități feroce și de conlucrări rodnice, de avânt și de trândăvie, de cuviință și de ticăloșie, de înțelegere și de intoleranță, de meschinărie și de generozitate, de teamă și de speranță. Toate acestea, chiar dacă nimeni nu le poate schimba, pot fi și trebuie să fie înțelese mai în adâncul lor, dacă admitem că rangul unei ființe în ierarhia realității depinde de gradul ei de conștiință de sine. Fără aceasta, multe din viețile noastre ar fi numai un amestec cețos de lacrimi și de vise, de sălbăticie și de tristețe.

Pentru cei fără nume

Despre cei neștiuți și uitați și pierduți în lutul orb și risipiți prin veacuri, dar care *au fost sarea pământului* și care au purtat pe umerii lor binele lumii sunt scrise rândurile acestea. Cred că nu e nimeni dintre noi care să nu fi cunoscut asemenea oameni. Să-i înmulțim cu numărul incalculabil al generațiilor, cu întinderea continentelor și cu puzderia insulelor și, adunându-le în gândul nostru umbrele fără nume și chip, să-i celebrăm o clipă, aici și acum, în zarva plină de nume a istoriei. În ei se întrupează acea parte de bine a speciei grație căreia omenirea are *totuși* chip omenesc și a dăinuit în ciuda crâncenelor ei cusururi. Am putea să-i numim buni prin natură sau, dacă vreți, pentru că așa i-a lăsat Dumnezeu printre noi. Ei nu trebuie neapărat gândiți în funcție de anumite crezuri, coduri morale sau legi, ci în spontaneitatea din adânc a bunătății lor, care poate fi chiar bunătate sau cinste sau răbdare sau dreptate, smerenie, îndurare sau curaj, dăruire, necrutare de sine, chezășia cuvântului dat, devotament, fidelitate și onoare, dârzenie sau, printre nu multe altele, puterea de a răspândi în jurul lor încredere şi bucurie, iubire și har. Sunt cei înzestrați cu un fel de *exemplaritate inefabilă*, ca reprezentanți ai unui bine necontingent, martori ai acelei

părți a omenescului pe care, printre atâtea rele și printre atâția răi, suntem înclinați prea adesea s-o uităm.

Există un mit hasidic potrivit căruia se află mereu și mereu, împrăștiați pe pământ, treizeci și șase de înțelepți, oameni de obicei nevoiași, umili și umiliți, oameni fără nume pe care se sprijină lumea ca să nu cadă în pierzanie, oameni drepți în strâmbătate și îndărătnici sub bici, în întunericul vremilor. Dar treizeci și șase este doar expresia simbolică a unei prezențe mult mai cuprinzătoare în dăinuirea ei. A tuturor celor care trăiesc și făptuiesc ținând dreaptă cumpăna istoriei cu o mână nevăzută, iar apoi se duc în uitare. Dacă cineva vrea pilde, să recitească parabola samariteanului, căruia, spre deosebire de preot și de levit, i s-a făcut milă de cel căzut în drum și „i-a legat rănile și a turnat peste ele untdelemn și vin; apoi l-a pus pe dobitocul lui, l-a dus la un han și a îngrijit de el. A doua zi, când a pornit la drum, a scos doi dinari, i-a dat hangiului și i-a zis: «Ai grijă de el și orice vei mai cheltui îți voi da înapoi la întoarcere.»" Sau să recitească *Insula lui Artur* a Elsei Morante. Condiția noastră este înălțată și izbăvită prin neîncetata aflare în lume a celor buni și drepți și curați. Și nu trebuie să ne gândim la ei decât cu venerație, cu recunoștință și cu dragoste, fără vreo încrâncenare pentru soarta lor: prezența lor în omenire este, spre binele ei, adâncă, cum adânc e și răul, dar este și ușoară, ca un zâmbet ascuns în lumină, mereu.

Cineva, prin Renaștere, pare-mi-se că în Olanda, a scris în latinește câteva tomuri de *Vieți ale oamenilor obscuri*. N-am citit cartea, dar iată ce s-ar mai cuveni spus: la sfârșitul sfârșiturilor, când toate vor înceta și vor fi judecate,

ultimul poet al lumii să citească la șir, în tăcerea aceea și în acel alt timp și altă lumină, numele tuturor celor fără de nume, de la un capăt la altul al vremii. Numele celor nevăditi și uitați și de nici o seamă, care au purtat lumea, sarea pământului, sămânța și roada ascunsă a lui. Numele celor care, din sinele lor și de-a lungul neîncetatei pătimiri, au păstrat sensul august al umanului.

Demnitatea

În acest discurs despre *demnitate* va fi avută în vedere numai demnitatea individului uman definit ca entitate autonomă, deci față de care orice tribalism este heteronom. Esența lui este numai libertatea, și demnitatea lui constă în păstrarea libertății. Pentru cine poate conferi tuturor termenilor enunțați mai sus deplinătatea sensului lor, discursul despre demnitate s-ar putea încheia aici. Totuși, în asemenea domeniu, explicitarea poate să nu fie de prisos.

Ce înseamnă autonomia individului? Înseamnă nu că trăiește după bunul său plac, ci că *el alege legea după care să existe*. Oricât de înguste ar fi hotarele libertății, nimeni nu poate contesta că, între aceste hotare, noi, ca ființe libere, hotărâm suveran, în virtutea unei alegeri, ce anume lege să fie legea vieții noastre. Acest lucru nu-l poate hotărî în mod legitim nimeni în afară de noi, și acceptarea oricărei ingerințe sub acest raport antrenează o diminuare a demnității.

Din ce direcție putem fi constrânși să procedăm altfel decât în termenii legii alese de noi? Răspunsul, limpede și hotărât, este acela că *din nici o direcție*, sub nici un imperativ. Cine alege servitutea este, alegând-o, tot atât de liber ca acela care alege nesupunerea. Diferența de demnitate între indivizi este aceea a calității sau a valorii alegerilor

lor. Facultatea care ne face să alegem potrivit demnității se numește discernământ, iar reacția emotivă în fața alegerilor degradante se numește indignare (vezi Patapievici, *Cerul...*, pp. 201–202 și *passim**, unde indignarea este definită drept „discernământul etic al inimii").

Ce ne poate determina să alegem împotriva demnității, care ar putea fi acum numită rezistența individului la orice formă de degradare a libertății sale? Evident, numai lăcomia și frica, deci *dinăuntrul* nostru. Și nu lăcomia ca apetit excesiv sau ca nevoie instinctivă de a-ți crea rezerve, ci erijarea scopului ei în scop ideal. Și nu teama ca reacție naturală în fața primejdiei, ci lașitatea, căci ce altceva înseamnă lașitatea decât să consimți la propria ta frică, alegând-o în locul rezistenței și a curajului și a neînfricării, ca reacții ideale ale autonomiei și demnității? Desigur, nimeni nu știe *a priori* cum s-ar comporta sub tortură, care este suprema încercare a demnității umane. Mi s-a spus că trebuie să te gândești intens „să nu-ți pierzi sufletul, să nu-ți pierzi sufletul", dar poate nu ajunge. Tortura este o *taină*, ca și botezul sau împărtășania, și măcar atunci trebuie să îți reafirmi că „resortul ultim al demnității făpturii este chipul sădit în noi de Dumnezeu la Facere" (Patapievici, *Cerul...*, p. 208).

Care este drumul care duce la servitute? Sunt mai multe, dar unul, important, nu ține de frică: consimțirea la valorile gregare, închinarea necugetată la idolii tribului și la duhul tribului, cufundarea în obscura trăire colectivă, renunțarea la principiul de individuare și la prerogativele

* Trimiterile se referă la ediția Nemira, București, 1995 a volumului *Cerul văzut prin lentilă*. (*N. ed.*)

suverane ale individualității, care este, printre altele, și insurgență împotriva entropiei de masă și a misticii maselor. După cum este rezistența și, până la urmă, răzvrătirea împotriva oricărei încercări de forțare a alegerii tale. Căci dacă, în numele legii liber alese de noi, acceptăm autoritatea cuiva, a lăsa pe altul să hotărască cum vrea în locul tău este inacceptabil. În limitele existenței noastre de aici și de acum și din perspectiva demnității, aceasta este damnarea. Tot așa cum garanția ultimă a demnității este disponibilitatea individului pe deplin autonom ca, între indignitate și moarte, să aleagă moartea. Nu trebuie să fim prea lacomi de viață, nici să ne temem pentru ea mai mult decât valoarea ei reală *sub speciae dignitatis.* Valoare de altfel nu mică dacă ne gândim că tot ceea ce este vrednic de om și specific lui s-a împlinit prin individul eliberat și *omni modo determinatum*, nu prin lucrarea tiparelor întunecate ale colectivității[1].

1. Cititorul de la noi este stăruitor rugat, pentru a vedea ce se putea gândi despre individualitate în Anglia anilor cincizeci ai secolului trecut să (re)citească, în *Despre libertate* a lui John Stuart Mill, capitolul III, „Despre individualitate, ca unul dintre elementele bunei-stări" (la pp. 73–96 ale excelentei traduceri a lui Adrian-Paul Iliescu, Editura Humanitas, 1994). Citez, pentru a se vedea cum scânteiază gândul în veșmintele unei alte vremi: „Nu reducând la uniformitate tot ceea ce este individualitate [...], ci cultivând și stimulând această individualitate [...] vor deveni ființele umane un nobil și frumos obiect de contemplare; și, cum operele împărtășesc caracterul celor ce le fac, prin același proces viața omenească va deveni și ea bogată, diversă și animată, furnizând mai multă hrană gândurilor înalte și simțămintelor elevate, întărind legătura fiecărui individ cu specia sa prin aceea că face specia infinit mai demnă ca individul să-i aparțină. Pe măsura

Ce întrebări se mai pun în catehismul demnității? Ce alte determinări mai are individul văzut ca entitate autonomă învestită cu demnitate?

Raționalitatea, care nu este facultatea superficială gândită de iluminism, ci implică o bună cunoaștere și o recunoaștere a tuturor resorturilor de iraționalitate montate în noi. Raționalitatea implică detașarea, prin critică și analiză și prin integrare istorică, de orice *părtinire* inspirată de irațional. De aici faptul că individul pe deplin rațional și „detașat" poate fi capabil de cea mai de neclintit dârzenie, dar nu de fanatism, care este o boală a stăruinței într-un crez și care implică, explicit sau nu, exilarea din spațiul omenescului a tuturor celor care nu-l împărtășesc. Orice fanatism este, latent, criminal și nu am fost chemați în lume ca să hotărâm arbitrar de viața (de sufletul) altora. Pe de altă parte, prin raportare la judecată, fanatismul operează întotdeauna în istorie ca mișcat de o prejudecată, deci de ceva care, neașteptând verificare sau nefiind sensibil la ea, este de inspirație irațională și are miros de tenebre. De aici frecvența și violența fanatismului (minor) și printre cei grevați de (fie și minore) prejudecăți.

Dreapta judecată de sine. Raționalitatea (care nu este doar judecată corectă sau „sănătoasă", ci însăși sănătatea profundă a spiritului, cu toate puterile lui) se verifică cel

---

dezvoltării individualității sale, fiecare devine mai valoros pentru sine însuși și prin aceasta poate fi mai valoros și pentru ceilalți. Există o mai mare plenitudine în viața proprie și, acolo unde se află mai multă viață în elementele componente, există mai multă viață și în masa pe care ele o formează [...]; orice forță care strivește individualitatea este o formă de despotism, indiferent cum s-ar numi, fie și «despotismul Obiceiului»."

mai bine în judecata de sine a individului. Dreapta judecată de sine este, prin definiție, incompatibilă cu manifestarea, fie și parțială sau intermitentă, a falsei conștiințe (despre care, mai pe larg, în capitolul respectiv). Ea poate avea diferite forme, care sunt variante ale *neîmpăcării cu sine*: trufia, care este o elefantiază a sinelui și este cu totul altceva decât mândria aproape impersonală și abstractă de a fi ceea ce ești: este dorința de a fi mai mult decât ești, mințindu-te înainte de toate pe tine însuți. Și mai există smerenia bolnavă, martoră a unei conștiințe impure, o variantă a căreia este aceea care, *more russico*, se bate cu pumnii în piept strigând: „Vai mie, păcătosului" pentru excesele sau nevredniciile sale de ieri și o face doar ca să-și ușureze conștiința printr-un simulacru retoric de penitență și pentru a putea, mai ușuratic și mai voios, să recidiveze. Dar să nu uităm *mila de sine*, care este, și ea, un *sentiment* întemeiat pe o autoevaluare greșită. Omul care i se lasă pradă se socotește o victimă, un persecutat de soartă și de oameni, un nedreptățit, prin raportare la calitățile sau la intențiile sale. Cu alte cuvinte, se demite de la responsabilitatea actelor sale și de la asumarea, cu seninătate și demnitate, a ființei sale. Și foarte adesea acest om înduioșat de sine este un resentimentar, iar în văicăreala lui este aproape întotdeauna o undă de venin. Toate acestea sunt unele dintre formele cele mai respingătoare ale indignității.

Forma pe care o ia, din perspectiva demnității, dreapta judecată de sine este *respectul de sine*, care este sentimentul corect și nonemfatic al valorii personale, ca om generic și ca ins, și, implicit, al utilității acestei valori, convingerea neclintită a individului autonom că lucrurile în care crede

și la care aspiră sunt legitime și merită să fie duse la bunul lor capăt. Și că ceva din el rămâne inalterabil în timp, ajutându-l să fie mereu deasupra inerentelor șovăieli și îndoieli. Dreapta judecată de sine este, prin definiție, incompatibilă cu manifestarea, fie și parțială sau intermitentă, a *falsei conștiințe*, pe de o parte, a *neîmpăcării cu sine*, pe de alta. Precum și, implicit, a trufiei, care este *altceva* decât mândria, aproape abstractă, de a fi ceea ce ești: un individ autonom; sau a smereniei bolnave, care stă martoră unei conștiințe grav alterate. Iar cine este în stare de o dreaptă judecată de sine este în stare și de a-și judeca cu dreptate dușmanul. Nu de a-l considera cu detașare ca pe o componentă necesară a realului (aceasta e sarcina istoricului), ci de a-l judeca, fie și cu dreaptă mânie, dar nu cu ură viscerală și oarbă, drept tocmai ceea ce este în lumina raționalității și dincolo de interesele care dezbină. Până și pe arhidușman, care este dușmanul demnității tale, trebuie să-l judeci cu acea ecvanimitate care îți întărește, nu îți slăbește puterea de a lupta împotrivă-i.

Decența, gândită nu ca un conformism la norma general acceptată, ci ca respect de alții și de sine, în calitate de oameni prezumtiv înzestrați cu demnitate. Se poate dovedi atât deductiv, cât și empiric că fără respect de sine (vezi mai sus) nu există *adevărat* respect de alții, ci numai o timorare obedientă și instabilă și că respectul de sine (care nu are nimic de-a face cu admirația de sine sau cu autoindulgența) generează nemijlocit respectul de alții. Iar fără temeiul respectului mutual nu există deplinătate a demnității individuale.

Iar decența, ca respect al demnității umane, se manifestă prin *politețe*, adică prin tot ceea ce instituie o distanță

convenabilă în relațiile dintre oameni și evită atât „punerea sufletului pe masă", cât și familiaritatea lăbărțată. Prescripțiile codului de politețe acceptat de o comunitate sunt convenții care permit cea mai mare bunăvoință și cordialitate, fără exhibiționism și fără ingerință abuzivă. Politețea, concepută ca dreaptă măsură între excesul de intimitate, care degenerează de obicei în grosolănie, și excesul de distanțare sau de rezervă, care poate jigni mai rău decât o grosolănie. Demnitatea umană este în primejdie ori de câte ori se transgresează ceea ce englezii numesc *privacy*, zona inatacabilă care apără individualitatea de ingerințe inoportune, indecente și promiscue și îi îngăduie să respire aerul întăritor al singurătății. De altfel, în treacăt fie zis, capacitatea de izolare și chiar de însingurare este un semn al autonomiei individului și o garanție a invulnerabilității și a demnității sale.

La ce are de rezistat individul ca să-și păstreze intactă demnitatea? La *mistificare,* dar *discernământul* ne face greu de amăgit. La *ispitirea cu bunuri*, a căror acceptare reprezintă *vânzarea de sine*, cu demnitate cu tot. În sfârșit, la *amenințări*, dar, dacă este ceva aproape sinonim cu demnitatea, acel lucru este *neînfricarea*, adică aptitudinea de a suferi (fie și numai prin privațiune) și de a muri *in nomine dignitatis*.

Cine, măcar o dată în viață, nu a rezistat unei perfide tentative de mistificare sau unei tentații sau unei spaime nu și-a luat încă măsura demnității sale.

De aceea, putem întreba care sunt cele mai notabile virtuți pragmatice ale individului autonom. Una este *răbdarea*, sub care trebuie să înțelegem, corelându-le, atât *lipsa de precipitare*, buna așezare față de timp, sentimentul

adânc al clipei potrivite, al prilejului favorabil, cât și *capacitatea de a suferi* fără a te grăbi să deznădăjduiești sau să te dai bătut. Deci capacitatea de *a dura* și cea de a *îndura.* Cealaltă virtute poartă, în planul judecății, numele de *intransigență* (câtă vreme este vorba de esențial); este vorba de voința și putința de a nu face compromisuri, de a nu te lăsa abătut din drum, de a nu-ți face libertatea și demnitatea negociabile. Virtutea aceasta mai poate fi văzută și din unghiul indisponibilității la domesticire și la dresaj, la faptul de a fi *de neîmblânzit* și îndărătnic în numele legii căreia, pentru că ai ales-o liber, i te supui. În numele primejdiei de a nu izbuti să fim așa exclamă Cioran, în *Demiurgul cel rău* (p. 170)*: „De-am putea să ne facem *de neumilit!*"

În sfârșit: *Care este cea mai teribilă aporie a demnității,* momentul ei de cumpănă și îndoială? *Să ai de ales între demnitatea ta și sufletul unui copil.* Dar poate aceasta este o falsă problemă sau una care nu are, până la urmă, până în adânc, nici o legătură cu demnitatea, dar de la meditarea căreia nici o gândire despre demnitate nu se poate sustrage. Dostoievski spune câteva lucruri grave despre aceasta în legătură cu răul din lume. Dar voi cita o altă instanță: „El [Isus] voia să spună... că adulții, părinții, cei bătrâni în păcat și în stare de păcat trebuie să fie gata și să vrea – de fapt chiar să fie dornici de asta – să sufere în orice moment pentru ca anume copii mici să vină la El fără spaime, fără frică, fără pată" și „însuși lucrul acela pentru care Nancy are să moară mâine-dimineață ca să-l

* Ediția Humanitas, București, 1995. (*N.ed.*)

postuleze: că toți copiii mici, atâta vreme cât sunt copii mici, vor trebui să fie intacți, nebântuiți de spaime, nesfâșiați, neatinși de teroare" (Faulkner, *Recviem...**)

* *Recviem pentru o călugăriță*, Univers, București, 1995. (*N.ed.*)

Ticăloșii

În orice comunitate umană și în orice moment al istoriei sale există un anumit procent de oameni *ticăloși*. Uneori sunt mai mulți, alteori mai puțini, au o influență mai mare sau mai mică asupra corpului social, sunt, rămânând mereu ticăloși, de un fel sau de altul.

Aș putea să-mi găsesc exemplele oriunde, iar tipologia ar fi cam aceeași. Derogând însă de la metoda de până acum, mă voi referi la stări de lucruri locale, exprimabile în termeni locali. Dar cititorul va simți, în icoana acestor contingențe, șansa ei de eternitate.

Acum, la noi, ticăloși sunt mulți și feluriți, până la speciile cele mai abjecte. Această situație are o componentă naturală, care ține, dincolo de coordonatele noastre de loc și de timp, de caracteristicile speciei. Dar ea a fost considerabil agravată de dezastrul social și moral a două perioade din istoria noastră: secolul fanariot (1711–1821) și jumătatea de secol comunist (1946–1989). Dominația comunistă, impusă din afară, dar altoită apoi pe bogata moștenire lăsată de vremile fanariote – pe care Eminescu le numea „veacul de tină" – a dat, în ceea ce privește nivelul moral al națiunii, rezultate dezastruoase și adânc corruptive. Ne aflăm cuprinși cu toții, cu buni, cu răi, într-o societate grav deteriorată, ticăloșită, rămasă, din propria

ei alegere, pe mâinile oamenilor vechii puteri, ai vechilor rânduieli și ai vechilor mentalități. Numai buni pentru un veac de scârnă.

Printre oamenii care dau culoarea vremii se disting, prin numărul și prin valoarea lor, ticăloșii. Unii sunt persoane bine știute, care pângăresc amarnic țara prin tot ceea ce fac. Ar putea fi lesne numiți aici, dar e mai bine ca cititorul să o facă singur, la alegere. De ce să-i îngrădim libertatea? Alții, cei mai mulți, nu au notorietate națională, îi știu doar cei care pătimesc de pe urma lor în cercuri mai restrânse. Dar așa, mai puțin sau deloc cunoscuți, se află pretutindeni, întinși ca o pecingine. Cum nu se poate tăgădui importanța prezenței lor printre noi, ei merită să scriem despre ei, să le cunoaștem mai bine însușirile, să le aducem omagiul atenției noastre. Nu ca istorici, nu ca sociologi, nu ca moraliști, ci într-un chip deosebit: ca filologi. Cu alte cuvinte, vom lăsa să vorbească în locul nostru limba românească însăși, a cărei istorie lexicală s-a desfășurat paralel cu istoria ticăloșiei românești.

Am ales cuvântul *ticălos*, dar mai sunt câteva lângă el cu sensul acesta, mai general: *nemernic*, *netrebnic*, *mișel* și *canalie*. Dar poți să numești așa pe un om când el și-a perfecționat, și-a îndeplinit destinul și a izbândit. Însă limba știe să facă și portretul ticălosului la tinerețe, oricum la începutul carierei sale. Atunci când, *om de nimica* fiind, vrea să devină cineva; când este doar o mică *secătură*, o *hahaleră* și o *farfara*, se dă pe lângă alții mai ajunși și este încă *slugarnic*, *lingușitor*, *periuță*, *un trepăduș*, *un fripturist*, *un țuțăr* și un *țucălar*. Cu ceilalți însă, pentru că e *răzbătător* și *ajungăreț*, este *înfigăreț* sau *băgăreț*, *obraznic*, *șmecher*, *sforar*, *pișicher*, *fățarnic* și *prefăcut*, *telpiz* și *parșiv*.

În ordinea economică nu este încă un mare spoliator și un tâlhar, nu este încă *fur* și *lotru*, el este doar o *javră*, o mică *jigodie* care umblă cu *tertipuri* și cu *șiretlicuri*. Te trage pe sfoară, croiește minciuni, *te șmecherește* așa cum se află a fi: *un coțcar, un pezevenghi, un găinar, un pungaș, un borfaș, un potlogar* și un *panglicar*, un om care umblă după *ciupeală*, după *chilipir* și după *pleașcă*. Adică după câștig nemuncit, scos de la oameni cărora le dă pe bani chiar dreptul lor legiuit, practică pe care o va folosi până la sfârșitul, de obicei fericit, al vieții sale. Terminologia românească în acest domeniu este pe cât de veche, pe atât de bogată, astăzi acoperind cu vorbe o scară ce urcă de la niște sute, acolo, până la sume fabuloase, pe care le numim *bacșiș* sau *ciubuc* sau *„o mică atenție"*; dar spunem și *mită, șpagă, șperț, „plic"* sau câteodată *dar* sau *plocon*. Însă din adâncul istoriei noastre se aud vorbe prețioase și uitate care ar merita să fie puse din nou în circulație, pentru mai multă nuanțare. Dacă mai știm ce înseamnă *peșcheș* – la origine darul suplimentar pe care domnitorii noștri îl trimiteau Porții împreună cu haraciul, adică tributul – am uitat ce este *rușfetul*, mită dată pentru a obține o slujbă, *ghelirul, locmaua* și *sabașul*, câștiguri dobândite în fel și chip, fără muncă. Dar această *lepădătură* și această *pramatie* are gânduri mai mari: în el dospește, nemăsurată, lăcomia de bunuri și puteri. Și ticălosul de trei parale, dacă are stofă, trece de la furtișag la jaf și se pune pe *căpătuială*. *Pehlivanul, soitarul și măscăriciul vrea să se îmbuibe și să se lăfăie, să hălăduiască* și să trăiască *în huzur*. Și reușește adesea, dar pe drum se transformă. Din *lichea* devine ticălos în toată legea, și toată legea lui este să fure, să mintă și să stăpânească în afara oricărei legi, și de aceea îi spunem

acestui *samavolnic: om fără de lege* sau *nelegiuit*. Prinzând osânză, el începe *să-și facă mendrele: să jupoaie și să jecmănească, să ia cu japca; jefuiește ca-n codru, ia șapte piei de pe om, îl aduce la sapă de lemn*. Pentru că este *lacom, apucător, prădalnic, hrăpăreț, nesățios* și *hulpav*. Și, pe măsură ce îi cresc belșugul și puterea, devine *trufaș* și *fudul, îngâmfat, își dă aere, are ifose*, e *țanțoș* și *bățos, colțos, tâfnos* și *arțăgos, cusurgiu* și *cârcotaș, se răstește la tine* și *se oțărăște*, te înjură și *te terfelește*, te face de ocară și *te porcăiește*. Îi place *să taie și să spânzure, să te țină la cheremul lui, să te prindă la strâmtoare, să-ți bage frica în oase*. Dacă nu ar opera de veacuri printre noi, de unde am avea aceste opt crâncene verbe: *a asupri, a împila, a oropsi, a urgisi, a obijdui, a năpăstui, a prigoni* și *a vitregi*? Iar ticăloșii care săvârșesc asemenea lucruri ce altceva sunt ei decât *oameni ai dracului, nemiloși, neîndurători, necruțători, neomenoși*, făpturi *fără inimă* sau *negre la inimă, câinoase* și *haine*; *inși cruzi, hapsâni* și *crunți*. Neîndurând binele altcui, fiind *pizmași*, sunt *mârșavi* și sunt *fameni, avani* și *zăcași*. Toate cuvinte care trimit la perfidie și la calomnie, la defăimare și hulă, la măsluire și la răzbunare.

Ticălosul nu cunoaște rușinea, orice ar face și orice s-ar vădi că a făcut. Este așadar *nerușinat* și *fără obraz* sau *gros de obraz*. Și nu arareori ticălosul este și *grosolan, mitocan, mârlan, mojic, bădăran, țopârlan, nesimțit* și *neam prost*. Nu pentru că ar fi neapărat lipsit de educație, ci prin esența sa scârnavă, care ne face uneori să-l numim *porc* și *râtan*. Și să simțim pentru el, dincolo de orice dreaptă ură, mai ales, *scârbă, greață* și *silă* și o nesfârșită *lehamite*.

Se află printre noi, mișună și făptuiesc, sunt în fruntea bucatelor, ne otrăvesc viața și ne corup sau ne batjocoresc

copiii. Pe ascuns sau pe faţă, vor să ne stăpânească, reducându-ne la condiţia de simple instrumente ale lor. De cele mai multe ori nu avem ce să le facem, pentru că ştiu să cumpere sau să sperie dreptatea, pentru că ştiu să lucreze în *cârdăşie*, *să se înhăiteze*, să se acopere unii pe alţii şi, împreună, să se revendice de la idealuri, ei, care nu au nimic sfânt, să joace teatrul virtuţii. Mai ales ştiu să mintă şi să măsluiască adevărul. Sunt cei cu care se încheie *Scrisoarea III*.

Am spus că a folosi resursele limbii pentru a-i zugrăvi este un fel mai puţin grav de a vorbi despre ei. Scriind, m-a părăsit însă orice uşurătate. Nu ştiu cât şi cum şi când se va putea aceasta, dar trebuie stârpiţi fără cruţare. Orice cruţare şi îngăduinţă faţă de ei conţine, în adânc, o formă de complicitate, oricât de greu perceptibilă ar fi. Iar cea mai măruntă complicitate cu ticăloşii este o ticăloşie şi ea, şi, punând ţara *la cheremul lor*, îi ajută *să o ducă de râpă* şi *să o lase de haram*.

Şi încă ceva: ticălosul nostru de seculară tradiţie şi proaspătă înflorire este cu atât mai primejdios cu cât s-a înfipt mai sus. Să luăm mai ales aminte la cârmuitori şi dregători. Măcar aceştia ar putea fi cumva înlăturaţi, cu prăsila lor cu tot.

Tiranii mărunți

Multe dintre relele pe care le trăim astăzi își au obârșia și explicația în trecut, și nu cred că e zadarnic să ne întoarcem cu gândul la vremea care le-a zămislit și care își mai aruncă greaua umbră peste noi. Și e bine să ia aminte cei care, lezați și dezamăgiți de multe din câte pătimesc și neînțelegând cât de grea e primenirea unei lumi, evocă cu regret și chiar cu nostalgie infernul vechilor rânduieli ca pe un paradis pierdut.

Am fost zeci de ani supuși relei voi a unei puteri autoinstituite și, totodată, mințiți și manipulați de ea, am fost otrăviți. Iar drojdia acestei otrăvi mai operează și azi. Doar că un scenariu istoric în care de o parte se află, nemiloasă, stăruitoare și coruptivă, puterea care asuprește, iar de cealaltă neputința mulțimii asuprite este un scenariu fals. De fapt, într-o lume stăpânită prin forță și guvernată de legi strâmbe, nerespectate nici măcar acelea, masa celor astfel stăpâniți se constituie ea însăși, pe trepte scăzătoare, într-o ierarhie de asupritori. Fiecare ins care are un rol cât de mic în sistem exercită, la nivelul său, o putere arbitrară și abuzivă. După ce se isprăvește marea tagmă a împuterniciților nemijlociți ai statului totalitar, bine așezați și stipendiați de putere, începe imperiul celor care se erijează – tolerați și chiar încurajați de mai marii lor – în despoți tot mai mărunți, dar de nocivitate proporțional constantă.

Până la ultimul funcționar de ghișeu, până la ultimul tejghetar. Rar să se afle manipulant al unui vehicul public sau al unui fișier de clinică, secretar, controlor, arhivar, vânzător sau paznic de ceva care să nu se poarte ca o ființă atotputernică pe peticul ei de putere. Și nu numai ca să tragă, cum des se întâmplă, foloase, ci și din pura plăcere de a-și exercita, în deplină imunitate, samavolnicia. Beția puterii nu-i îmbată doar pe satrapi. Până și vânzătoarea care stropește trotuarul din fața unei prăvălii se simte învestită cu o autoritate instituțională și te tratează ca atare. Toți se socotesc, prin raportare la tine, care nu ești nimic, *instituții*, nimeni nu are datorii, ci numai drepturi, și în primul rând dreptul de a abuza. Și, prin urmare, își consideră serviciile *nu* ca pe niște obligații, ci ca pe niște *favoruri* acordate, după interes sau după toane, omului de rând. Într-un fel se răzbună așa pe faptul că, la un eșalon mai sus, sunt și ei tratați deopotrivă. Dar, în relația cu tine, om neinstituțional, se comportă ca și când s-ar situa în însăși obârșia puterii, simțindu-se spontan incomensurabili cu nimicnicia ta. Sluga de stăpân rău este la fel de rea ca și stăpânul, oricât de mici i-ar fi prerogativele. Și îl simte de la o poștă pe cel care, măcar în clipa aceea, este lipsit de orice putere și se află la cheremul lui: petiționarul și postulantul, clientul, pasagerul, locatarul, pietonul, pacientul, cetățenul și, în genere, locuitorul. Lipsit de orice prestigiu și de orice capacitate de a apela la vreo instanță care să-i facă dreptate, el poate fi tratat oricum. Iar dacă se încumetă să-și ceară dreptatea, se trezește el însuși vinovat de ceva, eventual pedepsit pentru că a avut nesăbuința să conteste sacralitatea unui mărunt delegat al puterii, care se crede, și îi este îngăduit să se creadă, un sacerdot al ei. Este oare om care să nu fi simțit cât de amară e această umilință?

Cinstea

Orice comunitate omenească este echilibrată, sănătoasă și prosperă atunci când se află în ea o anume majoritate de oameni cinstiți. Tocmai de aceea e bine să ne amintim ce este *cinstea*. Cinstea este, printre virtuți, una dintre cele mai complexe, pentru că în ea se adună și se sintetizează, subordonându-i-se, multe alte virtuți. Și pentru că ea cuprinde o arie largă a sufletului, dând un sens întregului său, iar omului cinstit un loc înalt în ierarhia morală a omenirii, unul pe măsura celui pe care, în alte scări de valori, îl ocupă talentul, frumusețea sau curajul. De îndată ce încerci să adâncești conceptul de cinste, îți dai seama că toate determinările lui se află într-o relație de esență cu *adevărul* și cu *dreptatea*. Cinstea nu vizează ceea ce este profitabil, ci, de fiecare dată, ceea ce corespunde esenței sale, indiferent de urmări. Astfel, omul cinstit nu minte, el nu introduce în realitate o ficțiune – spunând că a făcut ceea ce n-a făcut – și nici nu tăinuiește despre sine o realitate care, știută, l-ar putea vătăma. Iar când e vorba de alții, nu le spune că sunt mai buni decât sunt, ca să-i măgulească, nici nu ascunde frauda sau abuzul: omul cinstit nu este complicele nimănui, indiferent ce preț ar avea de plătit pentru asta. El nu minte nici de frică, nici ca să tragă foloase, nici măcar ca să fie interesant. Totodată,

el nu spune despre nimeni ceva rău ca să-l defăimeze, nici nu răspândeşte informaţii necontrolate. Pe de altă parte, cinstea ne cere să nu ne arătăm drept ceea ce nu suntem, adică să nu fim făţarnici sau duplicitari, unul în taină şi altul făţiş, unul acasă şi altul în public, unul faţă de cei puternici şi altul faţă de cei slabi, deci să nu înfăţişăm despre noi o imagine falsă. E drept că lucrul acesta cere multă cunoaştere de sine, iar lumea e plină de impostori inconştienţi de impostura lor, pradă unei convenabile ignoranţe de sine, oameni care, fără să-şi dea seama, duc o existenţă imaginară, pentru că, tot inconştient, le este mai bine aşa. Iar dacă le spui adevărul, indignarea lor n-are margini. Omul cinstit nu minte nici despre viitor, cu alte cuvinte nu spune că va face un anume lucru, pentru ca apoi să nu-l facă. Îşi ţine întotdeauna cuvântul. Dar mulţi, Doamne, cât de mulţi, nu şi-l ţin, şi nu neapărat dintr-un calcul rece, ci din uşurătate, din euforia de o clipă de a se arăta săritori şi generoşi. Ca să uite apoi. O specie gravă a nerespectării cuvântului dat este *trădarea*, care tot necinste este, pentru că afirmă solemn o fidelitate care, după aceea, în funcţie de vreun folos mai mare, este brutal dezmin-ţită. Omul cinstit nu înşală pe nimeni, nu umblă cu tertipuri şi cu vicleşuguri, nu măsluieşte şi nu răstălmăceşte. Şi nici nu fură, în nici unul dintre nenumăratele feluri în care se fură în lume, de la cântar până la codru. El nu vrea să aibă decât ce este al lui şi a dobândit pe drept. Şi de aceea nu încalcă drepturile nimănui, dă fiecăruia ce este al său, îşi onorează până şi duşmanii pentru ce este de onorat la ei. Şi, cum fiecare are dreptul la o zonă inviolabilă, omul cinstit nu citeşte scrisorile care nu-i sunt

adresate, nu ascultă pe la uși și nu iscodește. În sfârșit, el își face întotdeauna datoria, cu grijă și până la capăt. Și și-o face nu numai pentru a nu înșela, respectându-și o obligație și o făgăduință, o face cu dăruire și cu bucurie, ca pentru sine. Omul cinstit este întotdeauna un meșteșugar cinstit, de la dulgher până la cercetătorul adevărului. Din punct de vedere pragmatic, cinstea are neajunsurile ei: multe pierzi datorită ei și destul de puține câștigi. De aici, noblețea ei esențială, în care intră, ca hotărâtor, meritul de a nu-ți face un merit din cinstea ta, de a nu te bate cu pumnii în piept, de a nu căuta cinstire pentru că ești cinstit și nici vreo altă răsplată decât împăcarea cu tine însuți și pilda cea bună. Plicticos ca o predică, nu? În schimb, iată, dac-am înșira tot ce *nu face* și *nu este* omul cinstit, am cădea peste portretul mincinosului, al măsluitorului, al iscoadei, al defăimătorului, al fariseului, al tâlharului și al vânzătorului de frate. Și le-am găsi vrednice de interes și pline de culoare. Așa suntem făcuți, Dumnezeu să ne ierte.

Vrednicia

Mai bine zis despre așezarea omului vrednic la locul unde vrednicia lui slujește bunului mers al întregii comunități. Voi porni de la două postulate: unul, acela că, într-o lume bine rânduită, fiecare loc este ocupat de cel mai vrednic să-l ocupe, adică de cel mai potrivit așezării sale acolo dintre toți candidații posibili; al doilea, că o comunitate umană nu poate fi socotită ca „bine rânduită" decât atunci când dezideratul din primul postulat este satisfăcut.

E adevărat însă că numai cineva lipsit de simțul realității și ignorând istoria ar putea afirma că o asemenea comunitate a existat vreodată. Dar diferențele dintre mai buna sau mai reaua funcționare a unui corp social dat depind de gradul în care el se apropie de forma ideală a selecției și a distribuirii competențelor.

Competența, știm cu toții, este calitatea unui om de a se pricepe bine la ceea ce face. Deci de a avea *înzestrările*, *cunoștințele* și *experiența* necesare și suficiente bunei exercitări a unei funcții date. *Competența trebuie să fie criteriul fundamental și condiția* sine qua non *a oricărei selecții și promovări*. Se cade însă degrabă adăugat că sfera *vredniciei* este mai cuprinzătoare decât aceea a competenței. Cineva competent pentru o funcție este cu adevărat vrednic de ea numai dacă este și destoinic, dacă are, în plus, *hotărârea*

de a-și exercita competența. Altfel, competența lui e zadarnică. Pentru a spune că *omul sfințește locul* pura competență nu ajunge, este nevoie de deplinătatea vredniciei.

Dar, pentru ca omul potrivit să ajungă la locul potrivit și să rămână acolo după vrednicia sa, mai trebuie încă ceva, hotărâtor: *organizarea și funcționarea societății în vederea promovării prioritare a omului vrednic.* Există însă multe societăți în care lucrurile se petrec altfel, dacă nu chiar pe dos. Prevalența criteriului politic, „relațiile", veresia, cumetriile și nepotismul, intervențiile unde trebuie, *pilele*, mita, mai scurtul sau mai lungul lanț al slăbiciunilor, care slăbesc și macină puterea unei societăți de a fi ceea ce se cuvine să fie și ar putea să fie. Toate acestea duc nu doar la un sistem de selecție și de promovare defectuos, ci la ceea ce se numește *antiselecție: alegerea, cu grijă, a omului celui mai nepotrivit.* Iar acolo unde funcționează antiselecția operează automat și principiul de a menține pe cei mai mulți la nivelul de incompetență la care au fost promovați, de a nu-i ajuta să învețe, să se specializeze, de a nu-i lăsa nici măcar să câștige experiență, mutați de ici colo. Pe de altă parte, adevăratele competențe, de care nici o societate nu duce lipsă, sunt ținute jos sau deoparte sau unde nu le e locul. Lăsate pradă crâncenei conspirații a incompetenților gata instalați.

Dar, acolo unde aceste racile sunt înrădăcinate, cine să schimbe toate acestea? De unde să apară *instanțele competente și incoruptibile* care să pună, mereu și pretutindeni, pe omul potrivit la locul potrivit? Cine să stârpească această formă fundamentală și dezastruoasă de corupție care grevează pe durată lungă viitorul? Când își va dobândi vrednicia locul de care este vrednică?

Cuviința

Fără excepție, în toate marile civilizații a funcționat, secole de-a rândul, un cod de politețe, un ritual al relațiilor dintre oameni. Există limbi, ca japoneza, în care normele de politețe pătrund chiar în structura gramaticală. Variabil după locuri și vremi, după istorii și rase, esența imperativului de politețe este aceeași: *să nu te porți cu ceilalți așa cum îți vine, ci așa cum se cuvine,* după cuviință. Cu alte cuvinte, să-ți pui pornirile naturale și spontane sub controlul unor norme de comportare, aceleași pentru toți în împrejurări similare. Spre folosul tuturor, libertatea individului se află astfel îngrădită de niște legi nescrise, consacrate de timp, consolidate într-o tradiție. Legi care nu sunt de natură juridică și nici, în primă instanță, de natură morală. Ele au forța unei instituții nevăzute și atotprezente și în ele se exprimă trecerea de la barbarie la civilizație. Prin natura lor, se extind asupra tuturor comportamentelor din sfera relațiilor dintre indivizi: formule și gesturi de adresare sau de salut, felul de a mânca și de a te îmbrăca, controlul manifestărilor fiziologice sau pasionale, participarea la ceremonii, relațiile ierarhice, ospitalitatea, maniera de a cere, de a accepta și de a refuza, prezentările și separările, până la felul de a merge sau de a gesticula. Dar care le e rostul? Este destul de simplu: *asigurarea respectului*

față de ființa umană, în calitatea ei de ființă umană. Invers, orice comportament contrar unui cod de politețe exprimă lipsa de considerație pentru semenii tăi, ca semeni, ființe de aceeași esență ca tine. Dar, se va spune, nu toți semenii noștri sunt vrednici de respect. Și e adevărat. Numai că și ei sunt oameni și, ca atare, chiar față de ei trebuie să existe un comportament politicos, care să-i așeze la locul lor, fără să violeze demnitatea inerentă fiecărui om ca om. Mai trebuie să înțelegem și în ce constă respectul care se vădește prin politețe. Dacă te porți cum îți vine, dacă te lași antrenat de un impuls de iritație ori de violență, dacă nu saluți pe cine și cum trebuie, dacă umbli în lume neras sau în veșminte nepotrivite, dacă te scobești în nas sau te scarpini în văzul tuturor (și, în genere, dacă ești nesimțit), dacă mănânci ca un sălbatic și emiți sunete nesociale, dacă ți se pare de prisos să mulțumești sau să-ți ceri scuze, dacă fluieri în biserică și râzi la înmormântări, dacă ești excesiv de familiar cu cine nu trebuie sau trânțești ușa în nas ori telefonul în ureche, dacă te răstești sau tai vorba sau vociferezi sau întorci spatele după cum ți se năzare, și câte altele, te porți *ca și când celălalt sau ceilalți n-ar exista* sau ar exista fără ca ție să-ți pese de ei, ca niște entități neglijabile. Se crede, de către mulți, că politețea trebuie practicată doar față de cei cu care te afli în relații mai îndepărtate sau care au un ascendent asupra ta, și că față de ai tăi îți este îngăduit să te porți oricum. Cine crede sau se poartă așa nu poate fi de fapt politicos cu nimeni, este grosolan și necioplit în însăși fibra lui. Și este de obicei, când iese în lume, prefăcut și slugarnic, incapabil de adevărata urbanitate, curtoazie și delicatețe. Și mai sunt unii

care socotesc că politețea însăși este ipocrizie și minciună, un fel fățarnic de a-ți ascunde pornirile tale adevărate. Aceștia afișează o sinceritate deșănțată și ofensatoare (pe care n-o tolerează din partea altora), o lipsă de jenă și de reținere pe care le consideră naturalețe și autenticitate, și chiar un protest ostentativ și sfidător împotriva unor rânduieli detestate. Înseamnă că n-au înțeles nimic din natura profundă a politeții și că transferă în mod arbitrar prescripțiile ei în sfera, totuși distinctă, a moralității. În sfârșit, trebuie făcută o deosebire între practicarea pur formală și rece a politeții, care oricum este mai bună decât grosolănia, și politețea însoțită de căldură și de zâmbet, de cordialitate și de solicitudine. Acest lucru se întâmplă acolo și atunci când se atinge hotarul dincolo de care respectul subiacent politeții tinde să devină dragoste de ceilalți, nu de unul sau de altul anume, ci de toți, ca oameni cu aceleași dureri și cu aceeași moarte.

Prostia

Prostia, ca slăbiciune a minții, nu este vreo vină, vreun viciu sau vreun păcat, este un dat genetic: cineva este prost așa cum are ochii albaștri sau mușchii puternici. Fapt este că prostul, prost fiind, nu poate pătrunde în miezul lucrurilor, nu are discernământ, percepe faptele în sine, desprinse din contextul lor, e incapabil să asocieze sau să disocieze, nu poate nici analiza o stare de lucruri cât de cât complexă, nici sintetiza elemente în aparență disparate. Cum lumea îi este greu de înțeles, o potrivește el cumva puținei sale înțelegeri, punând de bine, de rău la un loc noțiuni false ori confuze, de obicei preluate anapoda din lunga și bogata tradiție a prostiei omenești. Lucru firesc, pentru că, neputând abstractiza, prostul trebuie să se folosească de generalizări gata făcute de alții, la fel de proști ca și el, dacă nu mai rău. Într-adevăr, dintre două sau mai multe posibilități, prostul o alege fără greș pe cea mai stupidă și apoi se odihnește asupra ei. Ar fi de scris o morfologie a prostiei, în care diversele ei manifestări să fie elaborate și sistematizate ca paradigme, și o sintaxă a ei, adică o teorie a felului în care se desfășoară prostia, a dezacordurilor, a pleonasmelor și a elipselor ei, care nu sunt o economie de expresie, ci simple lacune prin care se strecoară incoerența. Prostul nu are o clară conștiință de sine,

nu învață din experiență și ca atare nu este autocorectiv. Prostia se hrănește din puținul ei și se regenerează din propria ei substanță, rămânând mereu egală cu sine. Într-o însemnare intitulată *Caracter de prost*, Eminescu vorbește de „Luarea metaforelor *ad litteram*" și de „Stăruința într-o neghiobie". Într-adevăr, și e o observație subtilă, cum ar putea suplini prostul cel de-al treilea termen al comparației, a cărui absență este definitorie pentru metaforă, când el nu e în stare nici de o comparație desfășurată, lipsindu-i capacitatea de a observa similitudini? Dacă îi vorbești de noaptea neființei, el crede că se lasă întunericul și aprinde lampa. Cât despre „stăruința într-o neghiobie", ea este una din principalele caracteristici, și dintre cele mai de temut, ale omului prost, care, pe cât de ușor concepe o idee neroadă, pe atât de greu se desparte de ea. Mobilitatea și readecvarea sunt prerogative ale inteligenței. În tradiția românească avem, cât privește prostia, o scurtă capodoperă, Povestea lui Creangă unde o femeie neroadă își prohodește pruncul la gândul unei primejdii ipotetice și lesne de înlăturat; un om, ca să aibă lumină în casă, cară soarele cu banița, un altul dă să-și dărâme casa ca să scoată carul înjghebat în ea, un altul caută să zvârle nucile în pod cu furca, altul, în sfârșit, se căznește să suie vaca cu funia în șură, gata s-o sugrume. Prostul nu se descurcă în plan pragmatic *pentru că încurcă până la catastrofă relația dintre mijloace și scopuri*. În sângele lui curge, ca o esență tare, o chintesență a ceea ce în germană s-ar putea numi *Urdummheit*, prostia originară, cea de la obârșia vremilor.

Numai că această infirmitate și deficiență a intelectului nu este întotdeauna inocentă, și atunci încep necazurile.

Într-adevăr, prostul e și el om și trebuie să o scoată cumva la capăt pe lumea asta, și cât mai bine dacă se poate. *Prostia produce aproape întotdeauna manifestări aberante și nocive în ordinea moralității.* Neștiind ce statut are și ce loc i se cuvine, prostul se amestecă unde nu-i fierbe oala, încurcă țițele, crezând că le descurcă, se face purtătorul celor mai imbecile prejudecăți, debitează, cu autoritate, cele mai uzate locuri comune, este bănuitor și susceptibil, neștiind de glumă, imaginează conspirații mondiale și vorbește ca un profet, mai și găsind pe cine să-l creadă; neavând îndoieli, devine dogmatic și tinde să facă din maxima acțiunii sale o lege universală. Și, neștiindu-și lungul nasului, e adesea peste măsură de obraznic și mai întotdeauna trufaș, pentru că prostul, dacă nu-i fudul, parcă nu e prost destul. Iar când se întâmplă să fie și harnic, simțind în chip obscur că trebuie să-i substituie calității cantitatea, umple și încurcă domenii întregi de activitate cu produsele sale inepte sau de-a dreptul delirante și e adesea răsplătit pentru asta cu distincții și ranguri. Dar cel mai rău este că prostul, ajuns într-o situație critică din propria lui prostie, devine feroce și poate fi bestial. Mulți oameni au pierit zdrobiți de prostia biruitoare. Puținătatea spiritului naște monștri.

Dar adevărata primejdie a prostiei stă în mulțimea proștilor: ne place, nu ne place, lumea e plină de proști. Tot Creangă zice că, dacă prostia ar durea, ulițele ar vui de zbieretele proștilor. Iar lumea lui Caragiale, când mai explicit, când mai puțin, conține o cantitate explozivă de proști de toată seama. Prin mulțimea lor devin periculoși. Mai ales că ticăloșii inteligenți știu să se folosească de cei

proști pe scară istorică, exploatând ticăloșia oarbă și tâmpă care dospește în prostia omenească. Îi învestesc cu putere, ținându-i însă la cheremul lor, și apoi îi asmut împotriva noastră ca pe o haită. Îi mai țineți minte pe activiștii obtuzi, trufași și brutali care umpleau ierarhia chinuitei noastre vremi de până mai ieri? Și nu-i simțiți cum mișună încă printre noi, travestiți, multiplicându-se zgomotos ca legiuitori și autoritar ca guvernanți, trezind ecouri de prostie de-a lungul și de-a latul țării, răscolindu-i întunericul și ura pe care o emană întunericul? Ba simțim, prea bine simțim, și poate tot mai este ceva de făcut. Iarăși Eminescu, vorbind de moftangii, spune într-un loc: „Toți suspină pentru patrie cu fizionomia cea mai plângătoare de pe lume și toți nu vor binele, ci numai posturile patriei."

Bine ar fi să nu mai aibă parte de ele, pentru că mare primejdie este pentru obște înălțarea proștilor în ranguri și dregătorii. Păcat de-o biată țară, i-ar fi de ajuns ticăloșii.

Mediocritatea

La originea lui, cuvântul *mediocritate* exprima calitatea a ceva care se află „la mijloc între poalele unui munte și pisc", așadar nici jos, nici sus. Nici alb, nici negru: cenușiu; nici rece, nici cald: căldicel. De fapt, dacă dăm cuvintelor *bun* și *rău* sensul lor cel mai general și mai abstract, mediocru înseamnă nici bun, nici rău, ceva care se află la mijloc, între ele, și se află acolo prin statutul său definitoriu. Firește, în lume nu toate pot să fie numai în vale sau numai pe culmi, există pretutindeni ceva între ele, o realitate mediană tot atât de reală și de legitimă ca și extremele ei. Și atunci e cazul să ne întrebăm de ce calificativul *mediocru* a ajuns să aibă un sens peiorativ: dacă spui despre cineva că are o inteligență mediocră sau, mai rău, că este un om mediocru, îl jignești. În fond ce este atât de rău în a nu fi nici stupid, nici genial, nici ticălos, nici sfânt? Nu suntem oare așa cei mai mulți dintre noi? Nu e de găsit altă explicație decât aceea că omul mediocru se crede întotdeauna mai mult decât este și vrea să fie tratat ca atare, să uzurpe locul excelenței, să se afle sus, în vârf. Așa putem înțelege cum sensul depreciativ al cuvântului s-a născut din reacția noastră la ifosul mediocrității și la dorința ei de a se afla mereu în frunte, în locul celor cu adevărat buni. Mediocru se spune întotdeauna

de sus în jos: ar fi greu să auzi pe un om prost sau netrebnic denunțându-l pe altul că este mediocru.

Dar, alături de mediocritatea veleitară, adesea agresivă, se află printre noi și un alt tip de mediocritate, aceea mulțumită cu ea însăși, incapabilă să vadă sau să înțeleagă ceva mai presus de firea sa, închisă în sine și înspăimântată de orice risc. Omul mediocru e lipsit de noblețea vreunei dăruiri sau generozități, el își trăiește viața într-un chip meschin, neînsuflețit de nici un avânt. Meschine sunt și visele lui. Nu este în stare să fie măcar cu adevărat avar sau cu adevărat laș. Nu e nici măcar foarte prost și nu e niciodată un ticălos în toată legea. Și, pe de altă parte, se uită uimit sau chiar scandalizat la cei care nu sunt ca el și îi judecă în numele unor principii înguste, cel mai adesea niște triste prejudecăți, socotite de el, cu o îndărătnicie obtuză, drept infailibile. Vede necumpătare, nechibzuință, necugetare în orice act care trece de strâmtele hotare ale vieții și ale minții sale, iar marile pasiuni și marile pierzanii îl înspăimântă ca niște furtuni. În fața marilor idei, la care de fapt nu are acces, stă uneori perplex, dar cel mai adesea incredul și mefient, dacă nu chiar indignat. Iar când ceva din excelența lumii îi trezește totuși interesul sau curiozitatea, omul mediocru vrea să participe și el cumva, dar fără efort și fără risc, de la locul lui căldicel. De acolo poate să riște prin procură, asistând la performanțele vedetelor, ale atleților, ale golgheterilor și ale eroilor în general. Cu grijă să nu-l tragă vreun curent, să nu-și provoace vreo indigestie, să nu-și depășească bugetul bine socotit, să nu cumva să-i intre în casă și în viață insolitul și neliniștitorul. Dacă ar bate Dumnezeu la ușa

lui, s-ar teme să-i deschidă. Omul mediocru este o crisalidă din care niciodată nu se vor naşte aripile unui zbor.

De aceea mediocritatea, în toate formele ei, este atât de nocivă. În chip inerent foarte răspândită, ea se insinuează pretutindeni ca o pecingine, prezenţa ei e masivă, multiformă, adeseori copleşitoare, caută să se impună, ocupă posturi, îşi ia aere de onorabilitate, îşi arogă drepturi. Este de cele mai multe ori imposibil de dislocat, mai ales când e insistentă şi harnică şi, pe de altă parte, când cei de o seamă, pleava mediocrilor, se asociază şi se solidarizează, cum se întâmplă de cele mai multe ori, nu atât între ei, ci împotriva a tot ceea ce simt că îi depăşeşte. Apoi, prevalându-se de nişte forme prea generale, se statorniceşte, sinistra mediocritate prinde rădăcini şi porneşte să niveleze lumea după chipul şi asemănarea ei, măcinând mărunt tot ce este mai presus de ea, vânturând prin veacuri un neant cenuşiu.

Prejudecățile

Ne-am obișnuit să tot dăm vina pe alții de starea în care ne găsim. Și este negreșit adevărat că forțe pe care nu le mai putem controla și de a căror lucrare în istorie nu eram responsabili ne-au vătămat și ne-au alterat cât poate încă nu știm sau, oricum, nu știm încă la nivelul conștiinței active a întregii națiuni. E vremea să ne cunoaștem, să știm cu adevărat ce am fost, ce am devenit, ce stă în puterea noastră să schimbăm și ce stă în firea noastră să rămânem mereu. Ar trebui să încercăm să ne privim, ca popor, cu detașare și cu seninătate și, pentru că este nevoie, cu asprime. Să avem curajul dreptei judecăți de sine. Menirea oamenilor luminați ai acestui neam s-ar cuveni să fie și aceasta, și o parte din energia lor ar trebui investită într-o mai adâncă înțelegere a lucrurilor, în analiza critică a ființei și a istoriei noastre naționale, și nu cheltuită în vrajbe contingente și, până la urmă, sterile. Ne place ca, împărțiți în tabere incompatibile, să dăm mereu vina unii pe alții sau, cu toții la un loc, pe cei străini de noi. Suntem o singură comunitate, la al cărei bine și rău contribuie, într-o măsură mai mare sau mai mică, toți câți am fost și suntem și o să mai fim. Iar un fericit echilibru de forțe nu poate fi instituit în favoarea binelui fără un adânc și cinstit examen de conștiință colectivă.

Numai că între noi și adevărul despre noi stau (printre alte lucruri, de cercetat la locul lor) *prejudecățile*. Active, tenace, atotprezente ca un rău endemic. Însumate, ne fac opaci la adevăr și nedornici să-l aflăm, chiar ostili oricărui demers de revizuire. Firește, nu este societate umană în care să nu opereze prejudecățile. Gravă la noi este însă persistența lor îndărătnică, uneori seculară, caracterul lor preponderent și prioritar în detrimentul judecății. Încremenirea în prejudecăți. Ferocitatea împotriva celor care încearcă să le exorcizeze. Judecățile se întemeiază pe fapte certe, pe evaluarea lor corectă și nepărtinitoare, pe corelarea concluziilor într-un ansamblu coerent. Prejudecățile, la rândul lor, se hrănesc și proliferează din informații deficitare sau măsluite, din crâmpeie răzlețe, din evaluări pripite, toate turnate în tiparele preexistente ale voinței de a crede așa și nu altfel. Adesea din simple închipuiri. Prejudecățile sunt, în multe feluri, mai nocive decât minciunile, decât falsul pragmatic deliberat. Acela, falsificându-l, pleacă totuși de la un adevăr știut. Prejudecățile implică asumarea neverificată a falsului rămas fără referent în lumea adevărului. Cine are prejudecăți crede în ele ca în litera Evangheliei, stăruie în ele cu încăpățânare și se complace în ele. Ca și când ar fi adevăruri dovedite și irecuzabile. De fapt, prejudecățile sunt doar simulacre de judecăți, sunt travestirea în veșmintele adevărului a unor pasiuni preexistente oricărei elaborări conceptuale. Spaime obscure, pofte și jinduri, complexe, dușmănii iraționale, aspirații găunoase, vanități și orgolii, speranțe deșarte, frustrări și invidii, sălbatice gelozii, vinovății ascunse, toate, ca într-un funest bal mascat, se costumează în adevăruri și, mult mai grav,

se cred adevăruri și vorbesc limba lor. Odată instalate, prejudecățile tind, profitând de un teren sau de o conjunctură prielnică, să se înmulțească. Și se înmulțesc din ele însele, invadează întregul cuprins al minții și mereu mai multe minți. Iar pe un set de prejudecăți gata existent se clădesc altele și altele, tot mai aberante. Unele, cele mai pernicioase, se încing și iau foc, transformându-se în fanatisme agresive. Nu scapă nimic de ele, de la prescripțiile de sănătate până la rasism, trecând prin creșterea copiilor, influența zodiilor, latura ocultă a personalităților publice, rolul hotărâtor al conspirațiilor mondiale, pericolul galben, sfârșitul lumii, firea femeilor, respectiv a bărbaților, valoarea nutritivă a alimentelor și cea curativă a leacurilor, caracteristicile, mai ales negative, ale altor neamuri, Eminescu martir și luceafăr, românul verde, marile virtuți strămoșești. Superstițiile sunt și ele prejudecăți și ne sporesc spaimele și precauțiile legitime cu atâtea altele, pur imaginare. Superstițiile, ideile gata făcute și devenite fixe, crezurile stupide și contagioase, ura cu care ne alimentează atâtea ideologii: sisteme de minciuni asimilate ca adevăruri și devenite prejudecăți. Ura dintre oameni și oameni pentru că nu cred în aceleași nerozii, pentru că preferă, fie și numai din lene, să nu gândească, punându-se astfel într-o relație falsă cu ei înșiși și cu ceilalți. False și nocive, adesea primejdioase, cum primejdios poate fi doar răul care, încuibat în noi și rătăcindu-ne mintea, ne refuză adevărului.

Dreptatea

În ierarhia valorilor care fac posibilă convieţuirea umană, *dreptatea*, ca realitate şi ca noţiune, este fundamentală. Libertatea însăşi nu se poate institui într-o lume fără dreptate, adică fără un principiu coercitiv în raport cu disfuncţiile şi cu excesele libertăţii, care aduc daune corpului social şi indivizilor care îl compun. Iar egalitatea, când este să aibă un sens, este egalitatea în faţa legii.

Dar, ca principiu coercitiv, ca o constrângere egalitară impusă ansamblului social, dreptatea are un statut singular: ea este consimţită şi chiar reclamată de oameni ca să poată trăi împreună în bună rânduială, este un antidot împotriva a tot ce înseamnă act arbitrar, impus prin forţă, este tocmai *îngrădirea arbitrarului prin arbitraj legiferat şi instituţionalizat.*

Istoria civilizaţiei începe cu apariţia în comunităţile umane a legii, fie ea datină sau legiferare scrisă, şi a instanţelor care s-o aplice şi s-o impună. Primii cârmuitori erau învestiţi cu funcţia judiciară. Din îndepărtatul trecut mai străbate până la noi amintirea Codului lui Hammurabi, rege al Babilonului din al XVIII-lea veac de dinaintea erei noastre; gravat pe o coloană de bazalt, îl mai putem vedea şi azi la Luvru. În memoria omenirii, Solomon, fiul lui David, a rămas nu doar pentru că a înălţat Templul din

Ierusalim, astăzi spulberat, ci mai ales pentru felul în care știa să împartă dreptatea. Printre cei mai iluștri oameni ai lumii grecești se numără Licurg, legislatorul Spartei, și Solon, care a dat legi Atenei într-un ceas de cumpănă al vremii, iar temeiul oricărui drept în istoria legislației europene a fost dreptul roman, încununat în secolul al VI-lea d.Cr. de marele corpus de legi al lui Iustinian.

Într-adevăr, pentru ca o comunitate să se poată bucura de dreptate este nevoie, întâi, de instituirea unor legi acceptate de cei mai mulți și, apoi, de instanțele care împart dreptatea, cu drepturile și cu îndatoririle care decurg din ea și care au capacitatea de a o impune, executându-și sentințele. Orice om nedreptățit trebuie să găsească dreptate, orice om care încalcă legea trebuie pedepsit, *oricine ar fi el.* Dintre cele trei puteri ale unui stat democratic, două se află în sfera dreptului: puterea legislativă și cea judecătorească. Lucrul acesta măsoară însemnătatea dreptății într-o societate bine rânduită. Mai mult, ele trebuie să fie radical independente de puterea executivă, *care ea însăși este supusă legii.* Pentru ca dreptatea să domnească între noi se cade ca tot ce ține de puterea legislativă și de cea judecătorească să fie sustras oricărei influențe sau presiuni care s-o abată de la menirea ei. Omul legii trebuie să fie nepărtinitor și incoruptibil – și pentru asta trebuie bine ales și bine răsplătit – și inamovibil, adică să nu poată fi mutat sau destituit după bunul plac al nimănui, nici măcar al ministrului de resort sau al șefului statului. Procedura judiciară trebuie să aibă în vedere numai statornicirea scrupuloasă a adevărului, cântărirea faptelor și a circumstanțelor și neabătuta aplicare a legii.

Nimic nu vădește mai limpede și mai brutal reaua funcționare a unei societăți decât fie instituirea unor legi nedrepte, fie nerespectarea legilor bune sau atât de bune cât pot fi într-un moment dat al istoriei. Deci, pe de o parte, interese de grup politic sau economic pot duce la promulgarea unor norme dăunătoare corpului social în ansamblul lui. Pe de alta, puterea poate influența justiția în vederea lăsării nepedepsite a unor abuzuri de tot felul, acte de corupție, acte veroase, delapidări de anvergură, aproprieri ilegale. Protejați de sus sau între ei, autorii unor asemenea fapte prosperă, îmbolnăvind organismul social și așa bolnav. Până când domniei bunului-plac îi ia locul domnia dreptății. Oricât ar dura acest proces, el merită răbdarea noastră istorică.

*

Aproape că nu există subiect mai îndelung dezbătut de mintea umană decât acela al dreptății. Nu e însă locul aici pentru un istoric cât de sumar al problemei, dar mi se pare vrednic de pomenire faptul că în anii șaptezeci ai acestui secol au apărut câteva cărți fundamentale care sintetizează întreaga tradiție, țin seama de greaua experiență a secolului și propun soluții noi, cu o mare gravitate și elevație intelectuală. Voi menționa câteva dintre aceste cărți, în nădejdea că, într-un fel sau altul, vor pătrunde și în cultura teoretică de la noi. Neștiute sunt căile Domnului și lucrarea în timp a minților omenești. Iată: John Rawls, *A Theory of Justice* (Oxford, 1972), Robert Nozick, *Anarchy, State and Utopia** (New York, 1974), Michael Oakeshott,

* *Anarhie, stat și utopie*, Humanitas, București, 1997. (*N. ed.*)

On Human Conduct (Oxford, 1975) și F.A. Hayek, *Law Legislation and Liberty* (1973–1979, publicată într-un singur volum la Londra în 1982). Din cea dintâi îmi voi lua îngăduința unui scurt citat: „Dreptatea este cea dintâi virtute a instituțiilor sociale, așa cum adevărul este al sistemelor de gândire. O teorie, oricât de elegantă și de economică, trebuie respinsă sau revizuită dacă este neadevărată. De asemenea, niște legi sau niște instituții, oricât de eficiente și de bine orânduite, trebuie reformate sau abolite dacă sunt nedrepte. Fiecare persoană posedă o inviolabilitate întemeiată pe dreptate, iar aceasta nu poate fi nesocotită nici măcar în numele bunei-stări a unei societăți în ansamblul ei. Din acest motiv, nedreptatea tăgăduiește ideea că pierderea libertății pentru unii este legitimată printr-un mai mare bine al celorlalți. Dreptatea nu permite ca sacrificiile impuse câtorva să cântărească mai puțin decât suma mai mare de avantaje de care se bucură mulți. Prin urmare, într-o societate dreaptă egalitatea drepturilor cetățenești este considerată garantată; drepturile stabilite de justiție nu sunt supuse vreunei negocieri politice sau calculului intereselor sociale [...]. Fiind virtuți primare ale activităților umane, adevărul și dreptatea nu admit compromisuri" (John Rawls, *A Theory of Justice*, pp. 3–4).

Adevărul

Adevărul este unul singur. El nu se schimbă. El cuprinde toate lucrurile care ating inima – onoarea și mândria și mila și dreptatea și curajul și iubirea [...] și dragostea de dreptate și de libertate. Ele, toate acestea, ating inima și lucrurile de care se leagă inima, devin adevăr, atât cât putem cunoaște noi adevărul. Înțelegi acum?

Faulkner, *Ursul*

Dintre toate relele care ni s-au făcut, și atât de evident ni se mai fac încă, minciuna este cel mai mare. Cel mai vătămător și cel mai blestemat, pentru că din el derivă toate celelalte. Ar merita să facem cândva o genealogie a negativului, arătând cum minciuna se află la obârșia fiecărui rău omenesc luat în parte. Până și cele șapte păcate capitale din doctrina creștină, trufia, zgârcenia, desfrânarea, pizma, lăcomia, mânia și lenea, sunt reductibile la o formă sau alta a neadevărului față de alții și față de sine. Iar *valoarea morală fundamentală este adevărul.* Și nu vom întreba, ca procuratorul Pilat, „Ce este adevărul?", pentru că de fapt știm prea bine cu toții, și știu și aceia care, de-a lungul istoriei sau înăuntrul vieților, și-au dat și își dau atâta osteneală să-l ascundă sau să-l mănsluiască și, mai mult, care s-au străduit mereu să dea minciuna lor drept adevăr. Este

mult înțeles în vorba lui La Rochefoucauld potrivit căreia ipocrizia este un omagiu pe care viciul îl aduce virtuții.

Nu este mai puțin adevărat că, oricât am ști ce este adevărul, se cere un oarecare efort analitic pentru a-i desluși determinările. Nu voi zăbovi asupra adevărului științific sau filozofic, și în genere teoretic. Totuși se cuvine să ne amintim câtă suferință s-a îndurat și chiar cât sânge s-a vărsat pentru afirmarea lui în lume, și cum biruința unor idei respinse și detestate de ordinea constituită a schimbat forme după forme de viață. Voi reține aici, din natura acestui proces, doar un concept, acela al *voinței de adevăr*. Sau, într-o formulare mai completă, voința de a trăi întru adevăr. De a trăi arătându-te drept ceea ce ești cu adevărat, nici mai mare, nici mai mic, nici mai bun, nici mai rău. De a nu propune în locul tău o aparență și o amăgire. Falsul existențial otrăvește ființa umană. Iar *cinstea este modul de manifestare a adevărului în sfera acțiunii*. Așa cum minciuna stă la temelia oricărei forme de ipocrizie, înșelăciune, abuz de încredere, cabotinism, trădare, duplicitate, împăunare, slugărnicie și atâtea altele. Printre care nu puține se datorează nu atât unei atitudini față de alții, cât unei rele raportări la sine: minciuna de sine și ascunzișul de sine, fuga de adevărul despre sine, tot ceea ce constituie cumplitul rău omenesc care este *conștiința falsă*.

La temeiul bunei raportări la adevăr stă voința de *a spune* adevărul, *coincidența dintre declarație și faptă sau gând*. Cine are de crescut copii știe cât de greu e să le aduci pe calea aceasta pe aceste mici ființe amorale și adesea mitomane. Iar când cresc intră în câmpul falsului social îndeobște și, nu în cea mai mică măsură, în acela al

minciunii instituționalizate. Trebuie deci învățați din vreme că ocultarea adevărului este îndreptățită exclusiv în câteva cazuri și că, în rest, în tot marele rest, *rostirea adevărului este o datorie absolută.* Cei pe care îi creștem trebuie făcuți să înțeleagă și, mai mult, să-și asimileze și să trăiască adevărul că în rostirea adevărului rezidă valoarea lor de oameni, în voința și în puterea lor de a spune adevărul și de a sta martori pentru el, *cu orice preț.* Altfel, orice altceva ar izbuti să facă în lume, până la măriri, vor avea rangul cel mai de jos în ierarhia morală a omenirii. Și nu-i va mai crede nimeni nici când vor spune adevărul, cuvântul lor nemaiavând trecere, ca o monedă calpă. Și mai trebuie să știe că fiecare fals comis generează, în cercuri tot mai largi, urâțenia neîncrederii și a suspiciunii între oameni, până la răul istoric al falsului instituit ca normă de viață.

Calomnia

Toți simțim că avem de trăit o vreme când, din nu puține pricini, *calomnia* se găsește în largul ei, înflorește cu sporită vigoare, prinde în mrejele ei tot mai mulți oameni, tot mai multe realități și năzuințe, pângărește și întinează tot mai generos. Mi s-a părut că o încercare de a înțelege mai bine țelurile, metodele și rezultatele ei ar putea aduce oarecare folos. Nu pentru că înțelegerea ar duce la vreo îndreptare sau vreo vindecare (acestea trebuie să vină din altă parte), ci pentru că, înțelegând mai limpede și mai adânc structura unei manifestări a ticăloșiei, ne așezăm undeva deasupra ei, depășind stadiul nemijlocit al indignării și al mâniei. Și poate, prin obiectivare, chiar și pe acela al deznădejdii.

A calomnia înseamnă a spune despre cineva un neadevăr, știind bine că e un neadevăr, din dorința și cu scopul de a-l discredita. Făcând aceasta, calomniatorul se situează în ierarhia morală mai jos decât denunțătorul, pentru că acesta măcar spune despre tine ceva adevărat și care, privit cu alt ochi decât acela al instanței represive, poate fi chiar nobil. Calomniatorul este cel care te denunță pentru ceea ce n-ai făcut și nici nu te-ai gândit să faci. Turnătorul descoperă, calomniatorul inventează. Dar, ca să-și facă invenția credibilă, are nevoie de câteva mijloace. Întâi, de un

simulacru de dovezi, pe care le născocește, producând documente false, construind un dosar fictiv și măsluit (sporit, de câte ori se poate, cu calomnii mai vechi, date drept dovezi documentare). Apoi, această subspecie de ticălos are nevoie de un spațiu de rezonanță. Uneori îl găsește deja existând, dat fiind că, dintr-un motiv ori altul, ești impopular, rău văzut de cei mulți sau de cei puțini, potrivnic unei mentalități sau unui curent de opinie, eligibil pentru rolul de țap ispășitor. Când acest spațiu lipsește, are grijă să-l creeze el, răspândind discret zvonuri, făcând insinuări prealabile, răstălmăcind faptele sau scopurile, atribuind intenții oculte, lăsând să se înțeleagă că ai afilieri suspecte, că ți-ai falsificat trecutul etc. Profitând de orice: de conjunctură, de o eroare sau o ambiguitate de expresie, de cine știe ce situație în care ai avut nenorocul să cazi. Firește, totul cât mai tendențios cu putință și cât mai veninos. Intoxicarea opiniei este, nu o dată, stadiul care precedă o execuție capitală. Apoi calomniatorul are nevoie de o poziție de prestigiu și de oarecare sprijin de sus (când nu este de-a dreptul încurajat), de garantarea imunității, de complicitatea mediilor de informare. În sfârșit, pentru a-și face cât mai credibilă defăimarea, el trebuie să se înfățișeze ca un om cel puțin onorabil, dacă nu chiar ca un mântuitor al țării, în al cărei serviciu se pune în chipul cel mai curajos și mai dezinteresat și sub inspirația celor mai înalte idealuri. Calomniatorul trebuie să se arate nu drept ceea ce este el cu adevărat, ci drept un sacerdot al virtuților civice. Așadar, ca să reușească, nu ajunge să enunțe un neadevăr care îi dezonorează victima, este obligat și să se prezinte într-o lumină falsă, cu semn schimbat. Închizând astfel cercul minciunii.

Dar nu numai o persoană poate fi compromisă prin calomnie, ci și o idee, un proiect social, un ideal. Iată, de pildă, ce se întâmplă cu ideea de democrație și cu instituirea ei incipientă în fazele de trecere de la un regim autoritar-represiv la unul liberalizat: toate elementele conservatoare concură în compromiterea noii stări de lucruri, azvârlind pe piață șarjă după șarjă de calomnii bine calculate. Și totodată profită de strâmtorările inerente tranziției, adică se adresează unui corp social aflat în suferință reală, inculcându-i *o explicație falsă* a situației. Receptivitatea la acest tip de discreditare provine din faptul că relele trecute sunt uitate, iar relele prezente nu sunt comparate cu ele, ci trăite și gândite în sine, izolate de binele de azi și rupte de orice perspectivă de mai bine. Calomnia operează într-o anume atmosferă prielnică ei și exploatează suferințele și nevoile, credulitatea și setea de senzațional, incultura politică și economică, întețind teama și izgonind speranța.

Pe de altă parte, revenind la calomnie în general, ea se poate folosi chiar de un adevăr: scos din context, interpretat tendențios, supus unui proces de intenție, un act real al tău, oricât de inocent sau de pozitiv, poate fi înfățișat ca o culpă.

Mai grav: cel care te vorbește de rău este uneori chiar de bună-credință. Într-un fel. Prejudecăți înrădăcinate, lenea de a revizui păreri de mult făcute, incompetența pretențioasă, puțină ostilitate, provocată de nu importă ce faptă a ta, ajung ca cineva să te denigreze fără să aibă deloc sentimentul că greșește, poate nici pe acela că se răzbună. I-ai refuzat ceva ilegitim sau peste puterile tale, i-ai trântit copilul la un examen, nu l-ai invitat la cununie,

ai trecut pe lângă el pe stradă și, neobservându-l, nu l-ai salutat, gata, poți să fii tu Arhanghelul Mihail și tot se găsește unul care să spună că ți-ai vândut sabia de foc la mezat și o mie care să-l creadă. Și apoi omul este înclinat să-și aline plictisul cu orice, dar mai ales cu vorbitul de rău. Calomnia prosperă pe veselul tărâm al bârfei dulci și-al clevetirii. Cine colportează lucruri bune despre tine n-are haz, cum n-a mai avut haz nici povestea cu nevasta șefului de gară, când s-a aflat că presupusul ei însoțitor galant îi este frate. Iar dacă îți ia cineva apărarea, i se spune: „las' că știu eu". Știe perfect că nu dintr-o farmacie ieșeai, ci de la o amantă, că te-ai îmbogățit din speculă, că nu ești chiar așa cum te arăți, ușă de altar, că ești bastard, vândut stăpânirii, că propovăduiești idei periculoase, că te duci la biserică doar așa, de ochii lumii, că oi fi tu specialist, dar ultima ta carte e plină de greșeli (zice un ignorant), că-ți bați nevasta. Că ești tot ce nu ești.

Calomnia se întemeiază pe două postulate. Unuia i s-a dat expresie în secolul al XVIII-lea francez: *Calomniați, calomniați, tot rămâne ceva*, celălalt e aproape universal: *Nu iese fum fără foc.* Ce decurge de aici este cumplit. Nu există nici măcar o profilaxie împotriva calomniei, oricât ți-ar fi de curată viața și oricât de bun ai fi. Calomnia este una dintre armele cele mai perverse și mai periculoase născocite de oameni, una dintre cele mai puternice toxine ale corpului social. Disproporția dintre facilitatea propagării și acreditării calomniei și capacitatea ta de a te apăra este enormă: aproape nimeni nu anchetează veracitatea defăimării, iar dacă protestezi, nu există nici o instanță decisivă, nici măcar în justiție, *tot rămâne ceva.*

E ca un foc pe care îl stingi aici şi răbufneşte în altă parte. Şi te pune într-o situaţie imposibilă. Întâi, pentru că, după ce ai fost înjosit prin calomnie, te afli şi mai înjosit dacă ripostezi. Sau chiar te umpli de ridicol. Al doilea, pentru că tot nu te crede nimeni pe deplin: *nu iese fum fără foc.* Al treilea pentru că orice dezminţire riscă să risipească un neadevăr picant în favoarea unui adevăr plicticos. Şi iată-te victima hulei biruitoare, compromis, cu onoarea pătată, cu reputaţia terfelită, poate pe veci, neputând spera nici măcar într-o reabilitare postumă. De ce te zbaţi, de ce nisipul ucigaş al calomniei te înghite mai adânc.

Astăzi, la noi: Codrul Vlăsiei, nu doar al jafului, ci şi al defăimării. Ai zice că, prin abuz, această armă blestemată se toceşte. Însă e mai mult pe dos şi, până la urmă, toată lumea se trezeşte în noroi, compromiterea devine unanimă, într-o devălmăşie de oameni cinstiţi şi de ticăloşi. Într-adevăr, dacă în iureşul acesta sunt daţi în vileag şi ticăloşi adevăraţi, netrebnici sadea, oameni care chiar au săvârşit ce se spune că au săvârşit, odată cu ei se scufundă, prihănită, şi cinstea. Iar cei răi îşi văd de drumul lor, fără să fi pierdut o onoare pe care n-o aveau.

Şi ai mai zice că există un mijloc lesnicios de a-i identifica pe calomniatori: defăimătorii de azi sunt lăudătorii de ieri, autorii de omagii şi de proslăviri, apologeţii, turiferarii. Cum mint acum de rău, minţeau atunci de bine despre cel atotputernic, linguşindu-l cu vorbe meşteşugite şi frumoase, ca să le fie bine lor. Însă duhul obştii nu-şi face socoteala asta.

Şi, în sfârşit, te-ai întreba: cum de-i rabdă pământul. Însă pământul, săracul, rabdă orice. Iar când să te odihneşti în el, pe mormântul tău huzureşte pălămida calomniei.

Intoleranța

Întreaga realitate cosmică este guvernată de un principiu de diferențiere și de diversificare. Dintr-un număr fundamental de elemente constante, universul năzuiește mereu să producă combinații din ce în ce mai distincte în complexitatea lor, din ce în ce mai specifice, până la unicitatea irepetabilă a individului. Iar fiecare entitate tinde să-și mențină specificitatea și să se afirme pe sine ca atare. Ceea ce, în chip inerent, duce la tensiuni și conflicte, benefice până la un punct și chiar principiu dinamic al oricărei realități. Numai că în cazul realității omenești există primejdia unei *patologii a diversității*. Iar numele ei este *intoleranța*. Fiecare entitate distinctă, tinzând, cum am spus, să dăinuie ca atare, poate fi înclinată ca, în loc să coexiste cu altele, rămânând ea însăși sau chiar îmbogățindu-se din celelalte, să *urmărească tăgăduirea dreptului la existență a Celuilalt*, resimțit nu doar ca străin, ci chiar ca dușman, numai pentru că este *altfel*. Și atunci, în locul sănătoasei concurențe în direcția aceluiași țel și în locul unei firești coexistențe și conlucrări, se instituie multimilenarul război al tuturor împotriva tuturor, *bellum omnium contra omnes*, care, potrivit *Leviathanului* lui Hobbes, este starea caracteristică a omenirii în stadiul ei primitiv. Stadiu primitiv despre care putem lua cunoștință consultând

istoria omenirii din străvechime până la ultima știre din ziarul de azi. Să ne gândim la ura ucigașă dintre rase și ginți, dintre clase și crezuri, la tot ce ne-a însângerat trecutul și ne însângerează prezentul, la războaiele „sfinte" și la persecuțiile religioase, cu fundamentalismele, cu măcelurile și cu rugurile lor, la atâtea uri de rasă care au dezonorat omenescul cu urgia pogromurilor și cu infernul camerelor de gazare, la prigoanele de clasă, cu gulagurile lor și cu exterminările în masă, la atâtea și atâtea genocide care mai bântuie planeta și astăzi. Iar cele mai sinistre dintre ele sunt mai recente decât tot ce au scris despre toleranță Montaigne, Locke, Spinoza, Voltaire, Kant și destui alții, până la *Declarația drepturilor omului*, urmată nemijlocit de ororile ghilotinei.

Pentru aceia dintre noi care consideră că toleranța este o înaltă valoare morală, e bine să spunem răspicat că toleranța nu înseamnă nepăsare condescendentă față de părerea sau de fapta altora, răbdate așa, într-o doară, ca fiind lipsite de importanță. Și nu înseamnă, pe de altă parte, iresponsabilitatea de a-i ierta pe cei vinovați în fața dreptății și a legii. Ea înseamnă, în lumina adevărului evident, că nimeni nu își poate aroga proprietatea întregului adevăr și a întregului bine. Ea înseamnă înțelegere, îngăduință și respect față de cel care se deosebește de tine, față de credințele, de tradițiile și de limba lui, față de drepturile și de îndreptățirile lui. Înseamnă nu dorința de a exclude, ci de a însuma, nu de a știrbi ceva din întregul lumii, ci de a lăsa să sporească umanul după legea cosmică a diversității. Și mai este bine să amintim că, întru afirmarea crezului, se cade să folosești mijloace de convingere întemeiate

pe fapte verificate și pe argumente raționale, nu pe constrângere, calomnie sau violență. Spune Caragiale – greu tolerat de unii, sub cuvânt că ne-ar fi hulit neamul: „Nici un neam de oameni nu-i mai bun sau mai rău, nici unul nu-i mai inteligent sau mai prost. Unul e mai așa, altul mai altminterea, dar, la urma urmelor, toți sunt la fel. Zi-le oameni și dă-le pace." Pentru că, dincolo de toate diversitățile, suntem cuprinși într-o singură umanitate și, ca oameni, avem aceleași drepturi, indiferent de cadrul instituțional în care rase, neamuri și clase distincte au fost aduse de istorie să locuiască laolaltă, și putem trăi împreună fără vrajbe zadarnice, făcând lumea mai bogată și mai frumoasă prin însăși frumusețea și bogăția diversității. Iar când se ivesc interese potrivnice, hotărască legile drepte și cu dreptate puse în faptă.

Blândețea

Politețea sau cuviința ține de respectul *a priori* acordat semenilor noștri și omului în general, ca ființă ipotetic respectabilă, și este compatibilă cu o răceală a sentimentelor sau mai exact cu o neutralitate a lor. În orice comunitate politețea se statornicește în virtutea unui cod nescris, a cărui nerespectare duce, într-o lume cu vechi tradiții de politețe, la excluderea din anumite spații sociale. Dar codul nu rămâne doar exterior, ceva de respectat de teama unei marginalizări. El se interiorizează cu vremea și devine comportament firesc, liber de orice constrângere, spontan și fără alternativă.

Blândețea este altceva: ea ține de puterea noastră de iubire (în sensul de *agápe* sau *caritas*) și este una din manifestările ei, cum spune deslușit Sfântul Pavel. Am putea crede că este o însușire înnăscută și desigur sunt oameni înzestrați de fire cu mai multă blândețe decât alții. Dar blândețea se poate și cultiva, există înspre ea căi pe care, dacă vrei, le poți străbate sau poți fi ajutat să le străbați. Trebuie însă din capul locului să ne ferim de o greșită înțelegere: blândețea nu are nimic de-a face cu slăbiciunea, cu lipsa de fermitate, cu toleranța vinovată sau cu nepăsarea. Numai că rigoarea morală e departe de a fi totuna cu rigorismul moral sau cu încruntarea justițiară. De fapt,

blândețea este înclinarea, firească la unii, dobândită la alții, *de a evita violența*. Atât cât este posibil și legitim. Dar nu ajunge atât: e nevoie de o undă de căldură, de un anume fel de a privi și de a zâmbi, de cunoașterea acelui limbaj care este doar al blândeții, acela care îți permite și să dojenești cu blândețe. Și mai este nevoie de ceva esențial, care ține de buna înțelegere a lucrurilor omenești: nu toți suntem la fel și există o categorie de particularități ale fiecărui individ care nu au a cădea sub incidența nici unei cenzuri sau interdicții, cu atât mai puțin sub aceea a unui alt ins care trăiește cu amăgirea că numai particularitățile lui sunt licite și tolerabile, ba chiar că ele fac legea unei conviețuiri. Omul blând este deci tolerant cu tot ceea ce nu poate fi obiect de intoleranță decât pentru oamenii închiși în sinele lor, exclusiviști și autoritari. Pentru omul blând chiar unele mici scăderi sau manii sau obsesii mai mult sau mai puțin copilărești, unele deprinderi pot deștepta nu violența reprobativă și represivă, ci o indulgență și o înțelegere asociate cu duioșie și cu umor, cu sentimentul slăbiciunilor noastre, ale tuturor, privite cu blândețe de ochii divini. În Evanghelia după Matei (5,5), a treia fericire sună astfel: „Fericiți cei blânzi, căci ei vor moșteni pământul", nu spre folosul lor, ca stăpânitori, ci ca trimiși ai Domnului, ca legislatori ai păcii și ai îndurării, așa cum spune scrisoarea lui Iacob (3,17–18): „Rodul dreptății este semănat în pace pentru cei ce aduc pace în lume", imediat după ce arată că „Înțelepciunea care vine din înalt este întâi de toate curată, apoi iubitoare de pace, blândă , lesne de înduplecat, plină de milă și de roade bune, fără părtinire și fără fățărnicie". Da, blândețea adevărată nu e un simulacru, nu este mieroșenie

şi zâmbet calp, şi autorul Primei Scrisori a lui Petru (3, 4) ştia bine aceasta: „Podoaba voastră să nu fie cea din afară, ci aceea ascunsă în adâncul inimii omului, în incoruptibilitatea blândeţii şi liniştii duhului său." Să nu se creadă că duhul zavistiei lipsea din comunităţile creştine primitive. Altfel de ce ar scrie Sfântul Pavel celor din Efes (4, 1–2) sau, mai degrabă, tuturor bisericilor din Asia Mică, ca un fel de enciclică, redactată în timp ce era întemniţat la Roma, prin 61–63: „Vă sfătuiesc... să vă purtaţi... cu toată smerenia şi blândeţea, cu îndelungă răbdare; îngăduiţi-vă unii pe alţii cu dragoste... să nu apună soarele peste mânia voastră." Probabil că era vorba de o concordie precară, instabilă, ca multe altele. Ca multe dintre cele pe care le trăim noi, fiecare în cercul nostru strâmt, unde ne petrecem vieţile. Iar oamenii, când se asociază, ţin seamă de două-trei criterii, cel mult, dar arareori prevăd câtă bună înţelegere va dăinui între ei. Apar cu vremea (şi nu mă gândesc numai la familii) diferenţe de temperament, de habitudini, de idei, de stil. Diferenţe care devin diferende, dacă nu mai rău. Unele sunt ireconciliabile şi urmează despărţirea. Unele, tot ireconciliabile, nu sunt urmate de nici o despărţire, dar nici de voinţa de a depăşi cumva chiar ceea ce pare iremediabil, de dragul păcii, de dragul a ceea ce mai rămâne între noi, oricât de vulnerabil. O bună analiză raţională a stărilor de lucruri, un sever examen de conştiinţă, o încercare de a înţelege pe dinăuntru pe celălalt sau pe ceilalţi, resemnarea la ceea ce suntem cu toţii, nici unul desăvârşit, un dram de îngăduinţă şi de iertare, multă delicateţe, putere de a alege din toate împrejurările şi din toţi oamenii partea cea bună, care întotdeauna există, respectarea

și încurajarea oricărei dorințe de îndreptare, desistarea de la tendința de a face din bunul tău plac legea tuturor și, de ce nu, compromisul inteligent și generos, toate acestea pot face minuni. Dar pentru asta este nevoie de *predispoziția de a nu recurge la violență*: este nevoie de blândețe. Este deci nevoie de o anumită calitate a sufletului, mai degrabă înnăscută, cum spuneam, dar putând fi și cultivată, dobândită ca disciplină interioară, sub puterea meditației la cele omenești, a lecturilor, a exemplelor bune sau rele. Astfel că se cunosc cazuri de oameni care *au devenit* blânzi din neblânzi ce erau. Ceva a coborât asupra lor ca un har. Iar harul cel mai mântuitor care a coborât asupra lor este *blândețea față de cei slabi și neapărați și neștiutori*. Nu e vorba numai de milă, ci de îndurare delicată și tandră. A fi rău cu copiii neștiutori și care vin spre tine cu încredere, a fi grosolan cu bătrânii năpădiți de neputințe, cu cei slabi de minte, cu cei speriați, cu umilii și umiliții pământului rătăciți în Babilon, a răspunde vorbei gentile și zâmbetului cu încruntare și întrebării sfioase cu sudalmă, a înghionti pe cel istovit să meargă mai departe, a lovi cu cizma pe cel căzut, toate acestea și altele ca acestea câte se petrec la antipodul blândeții ne învață mai bine decât orice ce este blândețea. Și dacă o echivalăm cu dragostea de care vorbește Sfântul Pavel, trebuie să repetăm după el: „iar acum rămân credința, speranța, dragostea, acestea trei: dar, dintre toate, cea mai mare e dragostea" (1 Corinteni, 13, 13). Contrariul ei l-am văzut operând în lume – și mirosea a infern. Infernul nu ca loc de pedeapsă: infernul ca virtualitate perpetuă a naturii omenești.

Din păcate, cazurile cele mai frecvente de relații între oameni, fie în sfera privată, fie în cea publică, se desfășoară

sub semnul irascibilității și al violenței. Nu mă refer la conflicte grave și nimicitoare, la extreme brutalități, la *bellum omnium contra omnes*. Mă refer la violența măruntă și cronică, la câte vorbe grele sau mușcătoare schimbăm între noi, insulte, injurii, calomnii, imprecații, blesteme. Pentru pricini mărunte, și care în cele mai multe cazuri revin în fiecare zi, umplând cu zgomotul lor zadarnic și strident anii și viețile noastre. Dumnezeule mare, cât de mult și cât de prostește ne putem certa și tot certa, și pentru ce? Iar unii dintre noi chiar ne iubim, și tot ne certăm pentru te miri ce, sau pentru năzăriri sau din simplă obtuză încăpățânare. Dar nu vreau să merg prea departe cu astfel de gânduri: sunt la îndemâna oricui. Și, firește, degeaba.

M-aș întoarce cu mai multă plăcere, chiar cu bucurie, la o pildă de blândețe, aceea a împăratului Marcus Aurelius (161–180), care a avut parte de vremuri grele, care a petrecut mulți ani ai vieții sale pe front, în condiții aspre. Voi înșira câteva dintre gândurile lui, dar nu înainte de a-l asigura pe cititor că Marcus, fiind timp de douăzeci de ani autocrator al lumii, nu s-a purtat niciodată altfel decât gândea că e bine și spunea că e bine. Credea, greșind, că blândețea este irezistibilă, dar cu acest prilej ne amintește în ce măsură adevărata blândețe izvorăște din adânc, nu este niciodată o poză, o mască, un zâmbet mieros și fals. Vorbele ei sunt delicate, fără ostentație de indulgență, fără grosolane aluzii personale, fără ironii ascunse, sunt rostite cu tandrețe, și nu cu amărăciune, cu tact și fără a vorbi de sus, cu un ton magistral (XI, 8). Împăratul disertează aici despre un caz extrem de blândețe, acela când cineva a greșit sau ne-a greșit cu ceva și față de care

reacția obișnuită este mânia și efectele ei. Iar în această privință merge destul de departe: dată fiind existența necesară în univers a tuturor claselor de oameni ticăloși („Este posibil ca în univers să nu existe oameni nerușinați? Nu, nu este cu putință", IX, 42), trage concluzia că acest lucru trebuie să-ți inspire, ca un antidot, blândețe față de un nerușinat sau altul cu care se întâmplă să ai de a face. Dar și în asemenea cazuri e prudent, își face scrupule. „Dacă a greșit, acolo e răul; dar poate n-a greșit" (IX, 38). Pare o predicație abstractă, dar textul are nuanțe și subtilități care dovedesc o rafinată conștiință morală: „Dacă se află în greșeală, arată-i cu blândețe întru cât a greșit; iar dacă nu reușește, socotește-te pe tine vinovat; sau nici măcar pe tine" (X, 4). Știa însă bine că blândețea nu este o îngăduință vinovată și nici o formă de slăbiciune: i-a asociat întotdeauna seriozitatea, fermitatea, spiritul de adevăr și de dreptate (III, 12; VI 47). Dimpotrivă, socotea că slăbiciunea rezidă tocmai în a deroga de la blândețe, în a te lăsa cuprins de mânie sau chiar a te da, din teamă, bătut (XI, 9).

Am insistat, poate excesiv, asupra cazului lui Marcus tocmai pentru că la el se vede, din toate mărturiile, că la bunătatea și blândețea lui înnăscute se adaugă o autodisciplină întemeiată pe principii și pe exemple. Dar trebuie să ne ferim de o lectură naivă a *Meditațiilor* sale sau, cum le-am mai putea spune, *Gânduri către sine însuși*: împăratului nu i-a fost întotdeauna ușor. Un cititor atent, mai ales al originalului grec, cu toate nuanțele sale, simte asta nu arareori. Altfel de ce ar fi scris Marcus sfâșietorul text din IX, 3: „Dacă este ceva care să te tragă înapoi și să te

rețină în viața aceasta, ar fi să poți trăi cu cei care au aceleași credințe ca tine. Dar vezi și tu că lucrurile nu stau așa, ce grea și lungă povară este reaua îmbinare a vieților. Și îți vine să spui: «Vino mai repede, moarte, ca nu cumva până și eu să uit de mine».“ Și moartea a venit la timp, nu ca să-l împiedice de a mai fi el însuși, ci ca să-l elibereze. Dacă un singur om, într-o singură împrejurare a vieții, ar găsi în el, în amintirea împăratului Marcus, resurse de adevărată și adâncă blândețe, cele scrise mai sus nu vor fi fost cu totul zadarnice.

Răbdarea

Există virtuți mai strălucite decât răbdarea, și totuși voi susține aici că ea trebuie numărată printre cele mai înalte. Și știu și de ce n-a dobândit rang de noblețe: pentru că ea nu încununează frunțile marilor protagoniști ai istoriei, ale căpeteniilor și ale eroilor, de ea au avut nevoie cei ce-au trebuit să rabde, să îndure istoria, asupriții și obidiții ei. *Răbdarea* este o virtute pasivă, ea este de fapt *forma pasivă a curajului*, rezistența în timp la răul din lume. Dar, așa cum este, răbdarea poate fi temeiul unei biruințe. Pentru că „a răbda" nu înseamnă simplul fapt de a tolera ceva neprielnic sau dușmănos ființei tale, a te supune fără să crâcnești unei voințe din afara ta. Înseamnă să ai *tăria de a îndura*, dârzenia de a rămâne întreg, stăpân pe tine, nealterat și neînfrânt. Să rabzi și să taci cum tace și rabdă pământul, dar nu la nesfârșit. Răbdarea implică un termen final și totodată speranța că vei ajunge acolo: gândul că trebuie să aștepți doar până vine ceasul cel bun, ceasul când răul va trece de la sine, istovit sau îndepărtat de alte puteri ale lumii, de alte împrejurări ale ei. Sau când tu însuți îți vei fi strâns destule puteri, și destulă obidă, pentru a izbuti să scapi de ceea ce destul ai răbdat. Ziua când poți să spui: „Am răbdat îndeajuns." Este ceasul când vei fi biruit și greaua încercare a răbdării, și răul pe care

l-ai avut de îndurat. Răbdând, trebuie să știi cât să rabzi: o răbdare infinită e sinonimă cu negarea de sine[1].

Dar mai există un fel de răbdare. Așa cum pentru fiecare faptă există un moment prielnic, un bun prilej pentru izbândă (ceea ce grecii numeau *kairós*), tot așa procesele care se desfășoară în lume au nevoie de un timp anume, de durata firească a împlinirii lor. Și nu e vorba numai de procesele naturale, de coacerea holdelor și de pârguirea poamelor, de înălțarea pădurilor, de cele pe care răbdarea țărănească le știe și le adastă. E vorba și de răstimpul necesar ducerii la bun sfârșit a proiectelor și a înfăptuirilor noastre, creșterea copiilor, înălțarea lăcașurilor, dobândirea învățăturii, urcarea în ranguri, surparea celor răi, străbaterea vechilor mări. Sunt acestea și altele ca ele lucruri care cer timp îndelungat și în care uneori progresul nu e mai vădit decât mișcarea acelor unui ceasornic. Răbdarea de a le face bine și până la capăt cere de la noi o bună cunoaștere a proceselor în cauză, capacitatea de a calcula pe termen lung, încredere în îndepărtata izbândă, discernământul de a nu confunda încetineala cu starea pe loc, mersul cu pas liniștit și ferm către un soroc nici timpuriu și nici zăbavnic. Răbdare are cine știe să aștepte. Însă nu doar așa, în pustiu, ci știind ce anume și în ce fel și când. Altfel răbdarea rămâne o simplă însoțire a trecerii timpului vid. Este răbdarea zadarnică și i se mai spune răbdare prostească.

---

1. Există totuși și tipul de erou etic care rabdă din greu *până la capăt*, adică până la moarte, și rabdă *fără nădejde* și fără să se tânguiască, uneori neverosimil de senin. Cu o resemnare pe care o deduce lucid din natura faptelor și care nu e defetism, ci, dimpotrivă, singura biruință pe care soarta i-o mai poate concede.

Nimic nu pune mai bine în lumină virtutea răbdării decât o privire asupra contrariului ei: nerăbdarea. Când nerăbdarea împinge la faptă, ea devine păgubitoare: precipită și forțează lucrurile, le face în pripă și de mântuială, într-un ritm nepotrivit naturii lor sau înainte de vreme, se cheltuiește febril în clipă. Omul răbdător are un suflet adânc și puternic, cel lipsit de răbdare este superficial și fără forță interioară. Când n-are încotro și e silit să aștepte să vină ceasul, să-i vină rândul, să-i vină știrea, este cuprins de o nervozitate sterilă, de o trepidație interioară care îl macină, îi lungește timpul psihologic și îl epuizează în zadar. Dar sunt și împrejurări în care el devine o pacoste pentru alții. Conversația și în genere comunicarea cu asemenea oameni e aproape imposibilă, nu suportă să aștepte să-ți isprăvești vorba, ți-o taie, te întrerup tot timpul, abia ascultându-te, ei întreabă, ei răspund. Dar nu numai cu spusa ta nu au răbdare, ci și cu tot ce faci, cu tot ce face altul decât ei. Totul li se pare prea încet, nu dintr-o grabă legitimă, ci din pură impacientă. Oamenii aceștia par a trăi mereu în iminența unei catastrofe. Și se consumă inutil, chinuindu-i și pe alții.

Răbdarea se dobândește în timp. În timpul trecerii veacurilor și a generațiilor, cu ritmul lor netulburat, cum o dobândesc țăranii, care sunt în stare să aștepte oricât, pentru că au așteptat mereu, din tată-n fiu. Sau în timpul unei vieți, *învățând să aștepți vremea*. Dovadă extrema nerăbdare a copiilor, care vor să obțină pe loc tot ce doresc, ca într-un basm. La ei e lucru firesc, dar la omul zilelor noastre, la omul modern cum se zice, nerăbdarea a luat proporții aproape patologice, de parcă ar fi un copil

întârziat. Mult bine ne-ar face să ne dezmeticim din nerăbdare. De ce atâta grabă? Există o mișcare în lume pentru protejarea mediului natural. Ar trebui să ne gândim și la una care să protejeze timpul de funesta noastră pripă și precipitare. Timpul viu are legile lui, cine le încalcă strică buna rânduială a lumii și se înstrăinează pe sine de ea.

Încrederea

O vreme a stăpânit printre oameni doar *forța*, iar legea era bunul plac al celui mai tare. Apoi au apărut, în cele mai felurite forme, instanța de arbitraj între părțile aflate în litigiu, cineva care să împartă *dreptatea* și o seamă de reguli ale dreptății care au devenit, în trecerea vremii, legi. Al treilea regn ar fi să fie acela al *iubirii*. Dar dacă acesta nu va veni niciodată, putem spera măcar că în întregul comunității umane, între oameni și între neamuri, va domni cândva *încrederea*. Iar până la mai larga și ipotetica ei răspândire, ar fi de dorit ca încrederea să-și pună pecetea pe relațiile dintre grupuri fie cât de mici de oameni. Într-adevăr, dincolo de criteriile de număr și de cantitate, binele din lume se hrănește dintr-un soi de *exemplaritate inefabilă* și intrinsecă a actelor benefice, prielnice unei înălțări pe scara demnității umane și totodată înlesnirii și purificării legăturilor pragmatice dintre noi.

Cum să o definim? Pare să fie *o predispoziție a cuiva de a crede în buna-voință și buna-credință a semenului său și de a nu se îndoi de manifestarea lor constantă.* În această formulare foarte generală intră tot felul de lucruri, de la a te încrede în punctualitatea cuiva până la aceea de a-i încredința avutul sau pe copiii tăi, de a-i da o misiune importantă și dificilă, de a-l face depozitarul unui secret

important. Iar cel învestit cu încredere *este propriul său garant*, prin simplă angajare verbală sau nici măcar atât. Sunt oameni al căror trecut este în întregimea lui o garanţie şi al căror devotament, adesea dovedit sau dovedit măcar într-o împrejurare excepţională, este mai presus de orice îndoială. Sunt oamenii pe care englezii îi numesc *reliable*, adică vrednici de încredere, făcând mare caz de această calitate. Pe de altă parte există oameni pe care îi câştigă însăşi încrederea pe care le-o arăţi. De unde, invers, reflecţia lui La Rochefoucauld: „Neîncrederea noastră îndreptăţeşte înşelătoria celuilalt."

Trădarea încrederii cuiva în noi este o vină foarte gravă, atât în sine, cât şi pentru că cel înşelat în încrederea lui îşi poate pierde, în general, încrederea în oameni, ferindu-se chiar de cei cu adevărat vrednici de încredere. Este un fel de a-l mutila moralmente, de a-l determina să facă parte din tipul neîncrezătorului, al bănuitorului, al suspiciosului, care este aşa de felul său, adesea pentru că se ştie pe sine însuşi capabil de trădarea oricărei încrederi, uneori pentru un interes disproporţionat de mărunt. Neîncrederea, înnăscută sau dobândită, este o infirmitate a sufletului care ne privează nu numai de foloasele încrederii, ci şi de *bucuria încrederii* şi de noblețea ei. De aici gândul radical al aceluiaşi La Rochefoucauld că „este mai ruşinos să n-ai încredere în prietenii tăi decât să fii înşelat de ei." Şi nu numai în prietenii tăi. Omul înzestrat cu noblețea inimii îşi acordă încrederea *a priori*, până la proba contrară. Este la fel de meschin să fii zgârcit cu încrederea ta, ca şi cu banii tăi. După cum meschin este şi omul care nu e în stare să primească cu încredere binele pe care vrei să

i-l faci, cel care nu crede în bunele intenții și în buna-credință a nimănui și se întreabă, în fața unui act generos și dezinteresat: „Oare ce-o fi urmărind, oare ce-o vrea de la mine?" Toată lumea îl înșală, toată lumea îl minte, toți sunt niște prefăcuți. Evident, încrederea conține, în principiu, o doză de risc, riscul de a-ți plasa greșit încrederea câtă vreme există fățărnicia, care este o momeală, o simulare a virtuții în vederea unui folos pe care nu l-ai dobândi altfel. Pentru a-l mai cita încă o dată pe La Rochefoucauld, care știa atât de multe despre partea nevăzută, și neagră, a albelor noastre virtuți, ne vom aminti cu ajutorul său că la nu puțini oameni „sinceritatea nu este decât o fină disimulare, menită să atragă încrederea celorlalți". Poate să pară ciudat, dar acest fel deliberat de a câștiga, prin înșelăciune, încrederea altora mi se pare mai salubru decât cazul celor care inspiră pe drept cuvânt încredere și sunt hotărâți să n-o trădeze, dar care apoi, din slăbiciune sau lăcomie, cad pradă unei ispite și, trădând pe cei care au avut încredere în ei, *se trădează totodată pe ei înșiși*. Pe ei și principiul moral.

Și apoi nu e vorba aici numai de moralitate și de principiul ei. Înșelarea încrederii noastre rănește în noi ceva în același timp foarte adânc și foarte delicat. Ea doare de fiecare dată ca o iubire trădată și adeseori ne pasă mai puțin de neajunsurile decurgând din nerespectarea încrederii pe care am acordat-o cuiva decât de pierderea unui om în care aveam încredere pentru că ne era drag, și nu invers. Dacă lucrurile ar sta altfel, atunci ar trebui să iubim băncile elvețiene. Nici măcar pe un slujitor al nostru de încredere nu îl avem la inimă doar pentru cinstea sau

devotamentul lui față de noi, ci pentru că, în întregul lui, chiar cu eventualele lui metehne, este omul care este.

Într-o lume în care ar domni încrederea, majoritatea instituțiilor actuale, devenite inutile, ar dispărea. Iar regnul iubirii ar fi cu mult mai aproape. Dar acestea sunt himere. Mai sigur sunt de faptul că, dacă aș mai avea de trăit încă o dată viața pe care am trăit-o deja, aș acorda unui prieten încrederea mea absolută și, păstrându-i-o mereu, l-aș lăsa să mi-o trădeze de atâtea ori până când m-ar iubi. Și, împreună cu mine, pe sine, iertându-se în numele meu.

Dezamăgirea

E curios cât de puțină atenție s-a dat, în instanță teoretică, acestei stări a sufletului. Și totuși dezamăgirile sunt ceva aproape curent, sunt pline de dezamăgiri viețile noastre.

Dezamăgirea este înșelarea încrederii sau speranței. În contextul dezamăgirii, încrederea și speranța pe care le-am investit în cineva sau în ceva se dovedesc amăgiri, iluzii, păreri și așteptări deșarte. Iar în locul lor rămâne nu doar regretul că ceva nu s-a împlinit, ci și că ne-am putut amăgi sau lăsa amăgiți.

Nu toate dezamăgirile sunt de același fel. Sunt unele legitime: în momentul când ne-am investit încrederea și speranța, toate aparențele erau în favoarea noastră, între așteptare și viitoarea ei împlinire nu părea să existe nici o disproporție, eram cu totul îndreptățiți la un grad mare de certitudine. Ca să survină dezamăgirea nu sunt de conceput decât trei cauze: 1. mistificarea: datele oferite speranței noastre erau false, dar ni se prezentau, convingător, ca adevărate; 2. realitatea în care ne-am investit speranța, pozitivă la data aceea, s-a alterat pe parcurs; 3. ceva din ansamblul realității s-a schimbat radical, s-a petrecut ceva imprevizibil, o răsturnare de situații, o traumă, o catastrofă. În nici una dintre aceste trei situații posibile nu se poate reproșa nimic investiției noastre de încredere

trecute, pe care viitorul a dezmințit-o. Nici măcar în prima, pentru că există în lume mistificări perfecte, aparențe cuceritoare. Tăria Sfântului Antoniu nu este aceea de a fi rezistat celor mai ispititoare aparențe, ci celor mai *verosimile* dintre ele.

Dar de unele dintre dezamăgirile noastre nu suntem vinovați decât noi înșine. În unele cazuri, pentru că *am suprainvestit speranță*, am supraapreciat abuziv o realitate, am supralicitat-o, orbiți de intensitatea propriei noastre dorințe. De fapt, nu orbiți, ci pradă unui miraj, ca acela suscitat de setea extremă. Astfel, sunt cuprinși de dezamăgire toți cei care judecă după un singur criteriu sau după aparențe, fără să țină seama de complexitatea realității. O bună parte din dezamăgirea din lume provine din nechibzuință, pripă sau superficialitate. Tot așa pățesc constructorii de himere, toți cei care aspiră la ceva ticluit din materia propriilor lor dorințe și visări. Și la care vor să ajungă fără efort, ca într-un vis fericit. Într-adevăr, adesea dăm numele de dezamăgire propriei noastre neputințe de a ne strădui să împlinim ceva. De aici vine răul și de aici, în asemenea cazuri, o dezamăgire nejustificată. Și nu vine din prea des invocata *disproporție inerentă* dintre *orice* aspirații și orice realizare. Omul sănătos la suflet știe să se bucure de orice împlinire a sa, nu o măsoară, decepționat, cu nemăsura viselor sale.

Una dintre cele mai dureroase dezamăgiri, dezamăgirea de sine, este totodată și cea mai ilegitimă. Un om este dator, înainte de a se avânta în proiecte și aspirații, să-și cunoască bine înzestrările și aptitudinile, să știe la ce e bun, cât îl țin puterile, în ce exactă măsură poate fi

acceptat de ceilalți: să învețe rapid din primele eșecuri și să nu se lase amăgit de primele succese amăgitoare. Să nu fie *închipuit*, adică să nu-și închipuie că este ceea ce nici nu este, nici nu poate cândva fi. Și să se accepte cu seninătate și cu detașare, așa cum l-a lăsat Dumnezeu, dar nu resemnându-se, pasiv, ci făcând ce îi stă în putință să scoată cât mai mult din ceea ce este cu adevărat. Să fie om la locul său, o calitate puțin glorioasă și puțin admirată, dar în realitate vrednică de tot respectul.

Oamenii nu se deosebesc numai după cum ajung să fie dezamăgiți, ci și după cum reacționează la dezamăgire. De obicei cel mai rău reacționează cei a căror dezamăgire nu este îndreptățită sau li se poate imputa. Cei mai mulți veleitari ai speranței se grăbesc să devină *dezabuzați*, oameni care și-au generalizat, cronicizat și conceptualizat, fără mare efort de analiză, primele decepții și care se complac, nevolnici, în această ieftină filozofie.

În schimb, omul deplin, cel înzestrat cu dârzenie morală și judecată cumpănită și cu putere de viață, nu se lasă amăgit de dezamăgire și nu lasă ca dezamăgirea lui pentru un lucru sau altul să se transforme în deznădejde. Dezamăgirea nu are cum să nu-i stârnească regrete, cu atât mai vii, cu cât dezamăgirea a fost mai mare; regrete, mâhnire și, când a fost cu deliberare mistificat, indignare și chiar dreaptă mânie. Dar dezamăgirea, oricare ar fi cauzele ei, trebuie depășită. Eventual, asimilându-i învățătura, se cade să trecem mai departe, chiar cu riscul de a ne mai întâlni cu ea în alte împrejurări și cu alte determinări. Păstrând credința că, atunci când ai învățat să judeci, să riști și să lupți, viața poate fi un loc în care nu tot ceea ce atârnă de voința noastră duce la dezamăgire.

Suferința zadarnică

O parte din câte avem de îndurat ne vine de la puterile neomenești: cataclisme, boli, însăși moartea. Cât le-am zăgăzui, ne copleșesc și ne bântuie. Puterile acestea din afara noastră și mai tari decât noi sunt totodată fatale și inocente. Ele apar ca *rele* numai înăuntrul suferinței omenești și nu avem a ne plânge de ele în fața nici unei instanțe. Trebuie să le răbdăm și să le depășim, trecând mai departe, dincolo de suferință și de moarte. Însă alte suferințe, unele sălbatice, ni le aducem unii altora. O mare parte a istoriei este aceea a unor răfuieli prădalnice și sângeroase și a unor crâncene prigoane și împilări, care au adus mai multă suferință decât poate gândul să cuprindă. Am fost o clipă tentat să fac un catalog al crimelor istorice, însă repede mi-am dat seama că a le califica drept zadarnice înseamnă a opera cu o altă realitate și cu o altă definiție a omenescului. Așa cum suntem, *o parte constitutivă din natura noastră este rea* și fără partea aceasta am fi o altă specie, utopică. Desigur, nu suntem doar răi, suntem ființe amestecate și ambigue, cu o cumpănă ciudată în noi între bine și rău, între cruzime și îndurare, între ce suntem și ce am putea fi. Astfel că mă voi mărgini să vorbesc despre acele suferințe pe care singuri ni le facem, de care ne-am putea lipsi și care, privite în adâncul lor, par cu adevărat

zadarnice. Se nasc din idei greșite sau din simplă ignoranță, din năzuințe deșarte, din spaime iluzorii, adesea dintr-o pragmatică defectuoasă.

Iată, pătrunde în noi, din slaba noastră judecată, câte o idee care ne stăpânește, cenzurându-ne pornirile cele mai firești. Ne supunem de bunăvoie și adesea obsesional unor precepte zănatice, zămislite din cine știe ce interese mercantile ale altora sau rătăciri ale propriei noastre minți, iar zilele noastre se umplu de opreliști și de remușcări. Pot fi rețete igienice sau dietetice, medicale sau menajere, dar pot fi, la alt nivel, anumite credințe, maniacalitățile chinuitoare ale superstițiilor sau imperativele unei religiozități rău gândite sau rău asimilate, cu care singuri ne asuprim și ne înnegurăm. Este un păcat față de Domnul să ni-l închipuim ca pe un Dumnezeu tiranic, încruntat și cârcotaș, cerându-ne să ne supunem neclintit unor forme fără noimă și unor prohibiții nefirești. Unde să-i fie iubirea, blândețea și îndurarea?

Pe de altă parte, câtă suferință în noi și în alții când ne lăsăm sufletul năpădit de buruienișul unor pasiuni inferioare și pernicioase! Câte vieți nu-și mai găsesc odihna pradă unor gelozii mistuitoare și fără temei, unor josnice invidii, unor susceptibilități neverosimile! Cui slujește să ai un suflet veșnic neîncrezător, să alegi doar răul din orice, să trăiești în zavistie și ură? Și câți oameni nu și-au irosit puterile lor adevărate de dragul unor ambiții pentru care nu erau făcuți? Și apoi cât chin în jurul celor care cred că voința lor este lege și că dreptate pot avea numai ei și care, în numele acestei amăgiri, îi asupresc, îi umilesc și îi țin vinovați pe toți ceilalți. Sau în jurul câte unei

îndărătnicii obtuze care se dă drept dârzenie și consecvență. Și ce să mai spunem de mizeriile pe care, în numele chibzuinței, le produce meschinăria, zgârcenia sordidă care ne face mai săraci decât suntem și mult mai urâți. Și mai există o meteahnă dezastruoasă, care ține de proasta rânduială a vieții, de neatenție, de neglijență și de delăsare și duce la neajunsuri atât de ușor evitabile. Pentru a nu mai vorbi de naturile structural anxioase, de obicei nereflexive și incapabile să învețe din experiență, a căror viață este un lung supliciu, pentru ei și pentru cei din jur. Ei sunt adevărații protagoniști și martiri ai *suferinței zadarnice*.

Nu e păcat de toate acestea și, în lipsa lor, oare n-am fi cu mult mai fericiți? Triste zădărnicii care ne macină viețile și ne răpesc bucuria de a trăi. Nu numai mintea, ci și sufletul se poate cultiva, când ai înclinare către *cultura sufletului*, și mai ales când te gândești, măcar din când în când, că poate greșești, că poate se află sub cer lucruri la care filozofia ta nu visează, că poate ar fi bine să te schimbi, să ieși din inerția și din cercul orb al sinelui. Prea multe sunt suferințele care nu depind de noi ca să nu merite să încercăm să le alungăm pe cele, atât de zadarnice, care își au obârșia în greșita așezare a sufletului nostru.

Văicăreala

Teofrast, discipolul lui Aristotel și succesorul lui la conducerea școlii (secolul IV), își începea fiecare dintre cele treizeci de *Caractere* (*Prefăcutul*, *Pisălogul*, *Trufașul*, *Clevetitorul* etc.) cu câte o definiție concisă. Ca să procedez la fel, voi spune că *văicăreala* este *înclinarea unor oameni de a se plânge mai mult și mai des decât ar fi cazul de ceea ce li se întâmplă*. Sau, mai pe scurt: *văicăreala este expresia unei disproporții între suferință și protest.* Ea nu trebuie confundată cu propensiunea de a vedea răul în toate, și numai răul, care este o hipertrofie a spiritului critic. Cârtitorul sau cusurgiul se instituie în instanță de judecare a realului, își dă aere de competență și de obiectivitate, dă sentințe și împarte pedepse în numele criteriilor sale, pe care le socotește infailibile. El își arogă o misiune, deci un rol activ. În schimb, văicărețul nu este decât o biată ființă oropsită care pătimește și se vaită, și se tot vaită, de ce și câte are de îndurat. Firește, nimeni nu spune că trebuie să trăiești răbdând și tăcând. Și nici că, atunci când e vorba de suferințe reale, a te plânge de ele n-ar fi o ușurare necesară. Uneori e tare bine să-ți spui năduful și să te mai răcorești. Doar că trebuie să existe o proporție rezonabilă și un adresant adecvat, de preferință însuși autorul răului incriminat sau cineva care poate să-l îndrepte.

Văicăreţul se tânguie însă fără istov la cine stă să-l asculte sau n-are încotro. Şi, dacă n-are auditor, se jeluieşte singur şi umblă prin casă suspinând din greu. Dar care să fie, de fapt, obiectul recriminărilor sale? Dacă te uiţi mai atent, constaţi că este ceva foarte cuprinzător, viaţa, soarta; iar faptele invocate sunt doar exemplificări mereu la îndemână ale unui martiriu permanent. Văicăreţului îi este întotdeauna prea cald sau prea frig şi, în genere, nimic nu vine spre el în cuvenita măsură, doar în carenţă sau în exces. Mai mult, simpla îndeplinire a îndatoririlor care îi revin în chip normal este resimţită de el ca o corvoadă şi ca un supliciu. Şi, fiind pasiv, aşteaptă mereu ca alţii să se ostenească în locul lui, ba chiar, dacă aceia nu se grăbesc să o facă, le caută vină şi se simte nedreptăţit. Astfel că scânceşte sau bombăne mereu, când nu ţipă ca din gură de şarpe, căinându-se şi afurisindu-şi zilele. Totul îi este prea greu sau prea a silă, nu neapărat pentru că ar fi slab de puteri sau leneş, ci *pentru că nu ştie să-şi accepte viaţa*. Şi ca atare nici nu se poate bucura de ea, cu atât mai mult cu cât acest fel de om nu are destulă imaginaţie ca să-şi reprezinte ce înseamnă adevărata suferinţă şi nici destul spirit de observaţie, sau interes pentru alţii, ca să-şi compare soarta cu a lor. Şi nici destulă conştiinţă de sine ca să-şi dea seama că multe din câte le are cu adevărat de pătimit nu vin din altceva decât din nepriceperea lui de a trăi. Văicăreţul este un foarte trist „caracter": viaţa i se pare o caznă, iar pe cei din preajma lui îi disperă cu jelania lui neîncetată.

Se va zice că e vorba de cazuri răzleţe şi de oameni nu tocmai normali. Dar nu e aşa. E plină lumea de văicăreţi

și de tânguirile lor. Iar cei care, având sentimentul proporțiilor, disciplină interioară și cuvenita decență, depășesc tăcând sau chiar zâmbind inconveniente și disconforturi minore, trec neobservați sau par bizari, niște rătăciți în lumea marilor clamori pentru nimicuri erijate în suplicii.

Curajul

Curajul pare ceva foarte simplu: neînfricarea în fața primejdiei, puterea și dârzenia de a o înfrunta, indiferent de urmări. Este asumarea deliberată a unui risc și este, dintre toate virtuțile omenești, cea mai înstrăinată de adânc înrădăcinatul nostru instinct de conservare. Ea dovedește așadar că, în fondul ultim al naturii noastre, există o motivație mai puternică decât aceea de a ne mulțumi să subzistăm oricum. În ultimă analiză, omul curajos este cel pentru care o formă anume de viață asumată fără risc, și chiar viața însăși, au mai puțin preț decât hotărârea irevocabilă de a o depăși cu riscul înfrângerii, al pierzaniei sau al morții. Fără curaj ne-am mulțumi să fim, în obidă, multul-puținul care suntem. Neînfricarea este o forță care funcționează împotriva împăcării inerțiale cu datul, care tinde să rupă îngrădirile hotărâte de cei cărora le e de folos să ne supună, zeii, natura, rentierii înfricării noastre.

Suntem datori să spunem că virtutea curajului nu este în mod obligatoriu asociată cu un principiu moral. Curajos poate fi și tâlharul sau asasinul; și cel setos de putere, și cel care își pune avutul la cheremul norocului; mercenarul fără ideal, aventurierul fără scrupule, cuceritorul feroce și lacom, trișorul, speculantul, teroristul, slujitorul celor mai funeste cauze. Curajul este o formă a energiei psihice

care se poate umple cu orice conținut. Oricare i-ar fi mobilurile, tot curaj se cheamă, și nici o instanță juridică sau morală nu condamnă pe cineva pentru curajul cu care a încălcat legea, ci doar pentru că a încălcat-o. Fie zise acestea pentru a clarifica noțiunea.

Dar și mai de folos este să ne gândim aici la curajul care face mai frumoasă lumea. El, în esența sa, nu este doar *un act de conștiință* care așază anumite valori mai presus decât orice profit înjositor și decât viața însăși, ci totodată *un act absolut de voință* care instituie acele valori în realitate și ilustrează demnitatea omenescului.

Sunt însă anumite distincții de făcut. Cea mai importantă pentru noi toți este aceea dintre curajul care se manifestă în cumpăna și în slava unei clipe și cel care dă conținut și noblețe duratei unei vieți. Cel dintâi, când nu este un simplu acces de pasionalitate oarbă (cu cele mai diferite motivații), este expresia, într-o împrejurare hotărâtoare, a unei năzuințe ideale mai imperioase decât orice calcul de prudență sau de izbândă. În asemenea clipe săvârșești, cu orice preț, ceea ce, nesăvârșind, te-ar face să trădezi tot ce te definește și dă vieții tale un sens: dragostea pentru o comunitate sau pentru un om, onoarea, demnitatea, crezul tău, credința altora în tine, principiul de coerență și de statornicie al vieții tale, adică, de fapt, exemplaritatea ta morală, asumată ca o datorie față de cei pentru care însemni ceva. Giordano Bruno, refuzând să-și renege filozofia și înfruntând moartea pe rug, a contribuit la crearea unor forme de civilizație mai înalte: nu a fost doar un martir, ci și un martor pilduitor, flacăra unei exigențe a spiritului în universal. Cenușa lui și a altora ca el s-a risipit

în istoria lumii ca un polen care a dat roadă unui șir lung de generații. Curajul are această putere fără seamăn: că poate înfrânge ceea ce altfel ar fi de neînfrânt și totodată că, fie și biruit, sporește zestrea condiției noastre cu ceva care nu-i mai poate fi luat niciodată.

Din vechime până în târziul vremii, sute de cetăți au ales să moară până la ultimul om, cu copii cu tot, ca să păstreze întreagă mândria obârșiei lor, a datinilor și a credinței în care au trăit veacuri de-a rândul. Și au intrat în neființă afirmându-și astfel, inalterată, identitatea. Curajul este și aceasta: să fii tu însuți, până la capăt. El este deci o specie superioară (și numai omenească) a instinctului de conservare: nu a vieții, ci a sensului ei, nu a identității empirice, ci a celei ideale. Dar mai există și cealaltă formă, mai puțin spectaculoasă, a curajului. Cea care, ceas de ceas, zi cu zi, prin vicisitudini și ani, ne face să învingem descurajarea, neliniștea, uitarea, plictisul rutinei, sațiul, îngustimea, nedreptățile și ingratitudinile de rând, lenta erodare a energiilor și a răbdării noastre. Nu este puțin lucru și nu are răsplata vreunei glorii. Câteodată e crâncenă: să-ți crești, în durere, copii rău născuți, să îngrijești ani și ani părinți neputincioși, să trudești câinește pentru puțin și să pierzi și ce ai, să rabzi fără murmur chinurile trupului, să fii obscurul erou al unei dăinuiri.

Cât ar părea de ciudat, există o relație între dârzenia de a rezista fără să te dai bătut la focul scăzut al canonului zilnic și o formă extremă a curajului: rezistența la tortură. Puțini putem să ne imaginăm ce înseamnă asemenea lucru și ce rol are el în istoria demnității omenești. Dar cum să scrii despre curaj fără să te închini la memoria celor

care, îndurând iadul pe pământ din partea unor torționari care nu erau demoni, ci oameni, n-au trădat pe nimeni și nimic. Față de acest fel de curaj, curajul altor luptători neînfricați stă poate cu un rang mai jos în ierarhia vrednicie de a fi om. Cei care au rezistat neîntinați la schingiuirile de care a prisosit acest veac sunt cei ce ne-au izbăvit, în fața Domnului, de rușinea de a-l fi trăit. Sunt sfinții acestei înspăimântătoare vremi, iar trupurile lor sfâșiate și batjocorite au a sta întinse pe lespezile neuitării. Împreună cu aceia, mulți de nimeni știuți, care s-au dus către moarte cu seninătate, unii dintre ei zâmbind. Un osândit a spus într-un alt veac, în ajunul execuției: „Mâine o să fie o zi cam grea." Și alții, și alții: cei ce au primit sau au cerut să moară ca să nu moară alții, cei care au murit pentru dreptate, știind bine că multă vreme strâmbătatea va fi preaslăvită și biruitoare, cei care le-au spus de la obraz asupritorilor cine sunt și cât le este prețul, în timp ce aceștia râdeau și le zdrobeau mâinile și fruntea, cei care au pierdut ce le era mai drag și au mai îndurat să trăiască, așteptând, răbdători, să vină ceasul cuvenitei pedepse. Și încă o specie, de care rar se pomenește: cei care și-au pus curajul vieții lor acolo unde nu se cuvenea și au știut să simuleze, în ceasul ispășirii, o abjectă lașitate, ca să-și dezmintă trecutul și să nu rămână pildă de curaj dăunător.

Dar frica, dar spaima, fără de care curajul nu ar fi decât sălbăticie leonină sau încumetare fără minte? Cum să dai preț curajului fără a-i ști prețul, fără a încerca să simți cum se ridică el peste oarba noastră sete de viață și fără a înțelege, cu îndurare, că unii dintre noi pot ajunge la capătul curajului lor? Sau cum să uiți că oameni care s-au

arătat adeseori bicisnici şi laşi, iar mai apoi, mânaţi de puterile ascunse sau păstrate în ei, s-au izbăvit, riscând imposibilul, biruind sau pierind? Sau cum am putea uita, noi toţi cei mântuiţi prin el, că Isus, pe cruce, a strigat, *ca om pieritor şi chinuit*, „Tată, de ce m-ai părăsit?"

Ajungă atât, oricâte ar mai fi de spus. Mai pună cititorul de la el şi din el. Însă nu doar acum, când citeşte, ci trăind şi pătimind, temându-se cum ne temem cu toţii şi înfrângându-şi teama de câte ori poate, adăugându-i lumii curajul său.

Speranța

Speranța este una dintre marile puteri ale sufletului, iar cu cât sunt mai silnice împrejurările, cu atât avem nevoie de mai multă tărie ca să le îndurăm, să le înfruntăm și să le depășim.

Definiția speranței este simplă: ea este credința, când mai neclintită și când mai șovăielnică (după oameni și împrejurări), că ceasul încercării și al răului va trece și că va veni vremea binelui și a înseninării. Tărâmul speranței este viitorul, care, cum bine știm, este mai întotdeauna incert. Speranța ne ajută să credem că, în ciuda a orice, cândva binele ne va despovăra de rău. Firește, a gândi așa cere oarecare chibzuință, un grad anume de întemeiere pe premisele obiective ale realității. Un calcul de probabilități, aprecierea rațională a raportului dintre datele existente și forțele, manifeste sau latente, care tind să le modifice în sensul sperat. Dar nu aceasta este natura esențială a speranței, care, *dacă nu este mai presus de orice calcul*, rămâne un simplu și rece efort de prognoză. Ca să fie o putere a sufletului, speranța trebuie să aibă în miezul ei ceva irațional, chiar absurd, o încredere aproape necugetată în biruința binelui, care să fie mai puternică decât orice deznădejde. Este o alegere, dintre toate câte sunt cu putință pe pământ, a *posibilului bun.* Nu este vorba aici

de banalul optimism, adesea superficial şi adesea lesne de spulberat, ci de o dârzenie lăuntrică, de o lumină perpetuă în bezna lumii. Îi spune Iov Domnului: „Mi-ai smuls nădejdea ca pe un copac", dar tot el spune ceva mai departe: „Un copac, şi tot are nădejde." Iar Sfântul Pavel, vorbind despre Avraam, zice: „Nădăjduind împotriva oricărei nădejdi, el a crezut, şi astfel a ajuns tată al multor neamuri" şi, altunde, vorbind despre Sara: „Credinţa este o încredere neclintită în lucrurile nădăjduite, o puternică încredinţare despre lucrurile care nu se văd."

Poţi spera să nu pierzi ceea ce ai sau să dobândeşti ceea ce îţi lipseşte, temeiul nădejdii tale acelaşi este: că se află cumva o cale prin Valea Plângerii şi a Morţii pe unde, totuşi, se străbate dincolo. Fără altă călăuză decât Speranţa. Ea poate fi numai o amăgire. Mulţi au pierit sau au pierdut nădăjduind. Dar cei mai mulţi dintre biruitori au biruit sub semnul ei.

Şi apoi, mai sunt toţi cei împilaţi şi obidiţi care, în deznădejdea lor, au sperat mereu într-o scăpare sau măcar într-un răgaz, cât să-şi tragă sufletul şi să-şi numere morţii. Atâţia dintre ei au umplut însă cu leşurile lor chinuite gropile comune ale istoriei. Dar peste ele au trecut cei pe care i-a izbăvit, dându-le puteri mai presus de fire, acest miraj de esenţă divină.

Şi apoi, sunt cei mai buni dintre noi, care n-au sperat, sau n-au mai sperat nimic pentru ei, ci pentru ai lor şi pentru urmaşii lor sau pentru cei pe care i-au socotit, mai mult decât pe ei, predestinaţi biruinţei. Înfrânţi ei înşişi de marile brutalităţi şi samavolnicii ale istoriei, n-au trăit zadarnic şi n-au murit zadarnic, pentru că speranţa

învestește realitatea cu ceva care o transcende sau o scoate din făgașul ei.

Fericiți cei care nădăjduiesc, căci a lor va fi împărăția binelui nevăzut.

Mulți deznădăjduim, dar nu întru totul. Iar speranța este și aceasta: ceva care, cotropit fiind de deznădejde, *nădăjduiește încă*. Trecuți dintr-o vitregie în alta, tulburați în loc să fim limpeziți, răniți în loc să fim vindecați, pradă lăcomiilor și pradă minciunii, să mai zicem o dată, cu niște vorbe scrise cândva, demult: „Dar, iată, tot mai zgâriem pe stâncile prea tari, posaci și îndărătnici, efigia fără de seamăn, albă, a speranței."

Tristețea[1]

Cineva care ar vrea să întemeieze un *Muzeu al tristeții* ar trebui să adune acolo toate imaginile, toate textele și toate muzicile din secole și din continente care sunt tezaurul milenar al tristeții, documentele ei de vechime și de noblețe. Arhitectura însăși a acestui muzeu ar trebui să fie cumva tristă, dacă așa ceva ar fi cu putință. Doar lungul timp, amintirea și uitarea pot cufunda în tristețe structurile ei. Sau trecerea într-un alt regim al luminii, cum ar fi acela de a fi veșnic sub razele soarelui negru al Melancoliei. Ar trebui să se afle acolo și un *Dicționar al tristeții*, din care să nu lipsească nici cel mai obscur cuvânt rostit în limba cea mai uitată și care să fi exprimat cândva vreo nuanță cât de fugară a tristeții. Cât despre ce s-a scris, în vers sau în proză, o simplă antologie a tristeții n-ar fi de ajuns, este nevoie de un *Corpus Magnum Tristitiae*, în care să se afle tot, chiar tot, de la începuturi până ieri, de

1. De (re)citit din Cioran, în *Pe culmile disperării*, capitolele „Melancolia" (pp. 44–52) și „Asupra tristeții" (pp. 62–65), precum și pp. 157–158 [ediția Humanitas, București, 1993]; *cf. Cartea amăgirilor*, pp. 26 și 148–150 [ediția Humanitas, București, 1991]. De asemenea, indispensabil este capitolul „Despre melancolie" din Andrei Pleșu, *Pitoresc și melancolie* [v. de ex. ediția Humanitas, București, 2009; *nn. ed.*] și bibliografia citată de autor.

la tristețea cea mai efemeră (scrisă să fi fost) până la tristețea cea mai impalpabilă și diafană. Iar victoria lumii să fie altfel periodizată, după sărăcia sau belșugul de triste care însoțește timpul și dă vremilor o anume lumină a lor.

În perspectiva himerică a acestui muzeu voi încerca aici, ca act preliminar, să înțeleg mai în adânc ce e *tristețea*.

La temelie stau, firește, două *senzații* polare, *plăcerea* și *durerea*, pornind de la care s-a construit tot sufletul nostru de sentimente, emoții și pasiuni, distincția polară originară păstrându-se în seriile *plăcere* (ca sentiment) – *bucurie* – *fericire* și *durere* (ca sentiment) – *triste* – *nefericire*. Se va observa că tristețea, care corespunde bucuriei, ocupă, în propria sa serie, un loc median. Pe de altă parte, ea nu face parte dintre sentimentele primare, ca iubirea și ura. Acestea două sunt legate, prin rădăcinile lor, de viață și de moarte, în schimb tristețea pare a fi între regnuri, ca o bucurie căzută sub umbra durerii, ca viața sau iubirea simțite în perspectiva morții. Dar nu e așa. Tristețea nu e un sentiment primar și elementar, dar nu este nici un sentiment mixt, ci unul pe cât de simplu, pe atât de greu de surprins în esența lui.

Tristețea este opusul bucuriei sau, într-o terminologie mai populară și mai frustă, al veseliei. Trecând de la bucurie (veselie) la triste, sufletul nu trece de la lumina zilei la întunericul nopții, ci intră într-o lumină de asfințit, într-un fel de penumbră sau de clar-obscur. În acest sens, tristețea este o înnegurare a orizontului bucuriei sub imperiul unei dureri. În acest sens, există tot atâtea feluri de triste câte feluri de durere. Dar între durere și triste sunt cel puțin două deosebiri fundamentale: tristețea, spre

deosebire de durere, nu poate fi niciodată subită, violentă și brutală. Am putea zice chiar că tristețea este ceea ce rămâne după violența durerii, o stare reziduală, difuză (iar aceasta este a doua deosebire), care niciodată nu poate fi punctuală sau momentană: tristețea e o durere atenuată care se instalează în timp. Și totodată în întreg cuprinsul sufletului. Durerea, deși pentru un timp determinat, eclipsează cu umbra ei toate celelalte zone ale sufletului, le iluminează sau le paralizează pe toate cu fulgerul ei, nu le implică substanțial în durata sa. Tristețea, care nu e concentrată și virulentă ca durerea, ci difuză și calmă, este ca o culoare care, dizolvându-se, conferă nuanța ei întregului cuprins.

O altă distincție de făcut trebuie să recurgă la terminologia din muzică. Spre deosebire de durere, tristețea e întotdeauna în *minor* ca tonalitate și, ca ritm, este întotdeauna *andante* și *largo*. O tristețe în major sau desfășurându-se *allegro*, *vivace* sau nu, este o contradicție în termeni. Iar tristeții îi este dat să suspine, chiar să zâmbească, poate cu ochii înnourați sau doar mâhniți, dar în sfera ei diafană nu se aude niciodată hohot sau strigăt.

Un bun discurs despre tristețe trebuie însă, de la bun început, să facă o distincție fundamentală: aceea dintre *tristețea existențială* pe care o simțim noi înșine, ca pătimire personală, și este legată de evenimentele trăite de noi, fie de relația noastră globală cu lumea, fie de o schimbare mai adâncă a felului nostru de a reacționa la ele; și *tristețea contemplativă*, pe care o simțim privind lumea, întâmplările și rostul ei, care e în funcție de forma sensibilității noastre istorice sau cosmice.

Ce poate aduce tristețe vieții noastre irepetabile, singura nouă dată? Toate tristețile, de la cele ușoare la cele

grele și sfâșietoare, par să țină de una sau alta dintre aceste două pătimiri: tristețea pentru ce am iubit, am avut și acum am pierdut; tristețea pentru ceva dorit și nedobândit sau de nedobândit niciodată.

Marea tristețe care ne poate cuprinde atunci când, după o îndelungată strădanie, ne-am atins pe deplin țelul, tristețe făcută din extenuare, dintr-o imperceptibilă dezamăgire și dintr-o senzație insidioasă de vid, intră în sfera nostalgiei care însoțește orice sfârșit: cu orice biruință ceva din viața noastră se încheie, ceva care ne-a însuflețit îndelung încetează în noi. Se știe că Edward Gibbon, cel care a scris *Declinul și căderea Imperiului Roman* (1776–1788), la sfârșitul celor treizeci de ani de muncă asiduă a simțit, încheindu-și lucrarea, o mare tristețe. Și chiar cu orice plăcere consumată până la paroxismul ei și după care rămâne tristețea ca sațietate sau ca gol: viața, în noi, a pierdut ceva din ea însăși. Dar acesta este un caz mai special și mai subtil: toate pierderile și toate despărțirile, oricare le-ar fi fost nemijlocita durere, lasă după ele o mai scurtă sau mai lungă dâră de tristețe, mai molcomă decât durerea, dar umplând sufletul, până în cele mai ascunse unghere ale lui, cu un fel de ceață de lacrimi. Iată durerea morții cuiva mult iubit, un caz extrem, care din durere devine tristețe, apoi, încet, prin ani, aproape uitare, apoi diafana tristețe a însăși uitării. Sau tristețea amintirii după ce uitarea părea să-și fi făcut lucrarea ei înceată și când auzirea unui cântec vechi sau a unui glas asemănător, revederea unui loc fac din nou trecător sfâșietoare o tristețe aproape irosită, făcând să reverbereze iarăși în noi marile, pierdutele ecouri ale iubirilor moarte.

N-aș ști să spun, și nu este suflet omenesc care să știe să spună pe deplin, ce a fost în sufletul lui Isus în noaptea aceea din grădina Ghetsimani. După Cină îi lasă pe ceilalți apostoli acolo, luând cu el doar pe Petru și pe cei doi fii ai lui Zebedeu, Iacob și Ioan (evanghelistul?). Iar acestora le spune: „Sufletul meu este cuprins de o întristare de moarte" (Matei, 26, 38 și Marcu, 14, 34). După aceea se roagă tatălui său în două rânduri, implorându-l să îndepărteze de la el paharul acela al suferinței și al morții. Iar celor trei ucenici le spune într-un rând, în zbuciumul acelei nopți: „Duhul este plin de râvnă, dar carnea e slabă." Dacă adăugăm la acestea tristețea infinită a strigătului de pe cruce: „Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, de ce m-ai părăsit?" (Matei, 27, 46 și Marcu, 15, 34, *cf.* Psalmi, 21, 1), putem ști că a existat în lume o asemenea tristețe, a unei ființe omenesc-divine, și, ca tristețe omenească, o putem înțelege și veșnic împărtăși. Dar poate fi tristețea lui Isus o tristețe numai și numai omenească?

Celălalt fel de tristețe, cea care înnegurează sufletul pentru ce n-am avut și nu ne va fi dat să avem, este și ea reductibilă cumva la cea dintâi. Nu pentru că am putea pierde ceea ce n-a fost niciodată al nostru, ci pentru că, după ani de viață a sinelui și de primenire a lui la vechiul loc al iubirii, „în suflet toarce mutul Regret înfășurat în vânt".

Dar să ne gândim și la tristețea *aspirației zadarnice*, care pare a avea două vremi, dintre care prima ar fi aceea a tânjirii, a nerăbdării, a neputinței de a avea imediat și deplin ceea ce atât de aprig dorim: oameni sau stări de lucruri, obiecte ale iubirii, ale ambiției ori ale vanității noastre. Numai că toate acestea sunt mai aspre sau mai

clemente *dureri*. Ele nu sunt triste̦. Triste̦ poate să fie numai în anumite forme mai difuze, mai calme și mai elegiace ale dorului, când el este adiere și boare, nu năprasnic vânt, uneori umplând de o lină triste̦ tot ce ne-a rămas de trăit. Și nu arareori transformându-se pentru totdeauna într-una dintre cele mai adânci și mai cuprinzătoare: *triste̦tea sinelui de sine*, făcută din cenușa multor arderi și din mâlul amar al unor vise aproape uitate și încununată de singurătate, de marea singurătate a sinelui cu sine.

Dacă toate acestea sunt oarecum limpezi, atunci putem proceda, fie și sumar, la o analiză a triste̦ții după vârstele sufletului. Triste̦tea copiilor care au pierdut ceva esențial sau sunt mereu privați de bucuria lor, teribila triste̦te a adolescenților grei de dorințe, slabi de puteri, visători pătimași și perplecși ai unor vise obscure sau confuze, dulce otrăviți de un prea devreme care li se pare, deja cerniți, un prea târziu. Dar locul împărătesc al triste̦ții, al triste̦ților de orice fel, este vârsta târzie, cea din urmă, bântuită de amintiri, de nostalgii, de regrete, cu orizontul speranței închis. Dar ați văzut cât de frumoși sunt bătrânii care-și ascund cu nobilă discre̦ție triste̦tea, dar nu pot s-o ascundă de tot, li se străvede în câte o privire, în câte o expresie, în câte un gest?

Dar ființei pieritoare nu i-a fost dat să simtă doar triste̦tea ei, ca ins pătimitor și iubitor. Există în noi puterea de a depăși cercul îngust al sinelui și de a trăi triste̦tea altora, care poate nici nu-și dau seama cât ar putea fi de triști. Și nu este în joc aici o mișcare generoasă a inimii pline de milă, ci o aptitudine și mai înalt spirituală: aceea de

a simți tristețea inerentă condiției noastre, a tuturor câți ne naștem și ne pierdem sub cer. Putem simți compătimire pentru un om sau altul, sau pentru copii vitregiți, bătrâni din aziluri, triburi care se sting, oameni dezrădăcinați, pribegi sau înfrânți, în genere pentru cei care au pierdut ceva, s-au pierdut pe sine, cei pe care îi mai însuflețesc doar puține speranțe sau numai triste amăgiri.

Dar tristețe se naște și din contemplarea istoriei: zădărnicia zbuciumului uman, perindarea de forme efemere, neistovita veștejire a tuturor gloriilor, continua scufundare în țărână a atâtor timpuri, destrămarea și spulberarea imperiilor, amuțirea atâtor glasuri și a atâtor vuiete, măcinarea și prăbușirea în pulbere a trufașelor măreții de marmură și piatră, cetățile moarte, marile cimitire ale veacurilor, cu numele mereu mai șterse, galopul hoardelor crude și avide peste strălucirea civilizațiilor, amurgul credințelor, multimilenara, muta pătimire peste care trec maree de uitare. Tristețea gloriilor și a patimilor moarte.

Locurile cândva pline de viață, apoi părăsite, sterpe, mute, pustii sunt tot atât de triste cât de adânc și de bogat este trecutul lor pierdut. O tristețe care nu trebuie confundată cu aceea a locurilor dintotdeauna sau pentru totdeauna pustii, goale de întâmplări, a deșerturilor uriașe de nisip, de zăpadă sau de valuri; cerul însuși cu stelele lui, inaccesibilul. Tristețea pe care o deșteaptă este aceea a pierderii noastre în singurătăți mai mari decât puterea de a le da un sens comensurabil cu existențele noastre. Căci nu ne este dat, așteptând trecerea eonilor și sfârșitul timpului, decât să ascultăm foșnetul uscat al vântului în zăpada unei culmi pustii sau, și mai în adânc, un freamăt

de inimi nevăzute, pierdute, care bat în spumele mării, umbre care trec mereu peste chipul orb al uitării, dar mai ales, mai în adânc, nedesluşita curgere prin timp şi în singurătatea lor a tuturor lucrurilor.

Se face uneori o diferenţă oarecum prea tranşantă între tristeţe şi melancolie, văzând în aceasta din urmă o stare fără motiv determinat, difuză şi vagă, cu predominantă reflexivă, încărcată de reverie şi de o anume subtilă voluptate. Însă cine a acceptat termenii analizei de mai sus va observa uşor că distincţia aceasta se întemeiază pe *o confuzie între tristeţea individual-existenţială şi tristeţea contemplativă*. Alteori se face altă confuzie, de data aceasta *între tristeţe şi durere*. Cioran atribuie tristeţii o „interiorizare dureroasă" şi îi conferă proprietăţi mai sumbre, plutoniene, capacitatea de a „reflecta ceva din această agonie", din îndelungata agonie care este viaţa; „o fenomenologie a tristeţii ajunge la ireparabil, pe când una a melancoliei, la vis şi la graţie"; „Oare există alte întristări decât întristările de moarte?": „Dacă ar exista un zeu al tristeţii, lui nu i-ar putea creşte decât aripi negre şi grele, pentru a zbura nu înspre ceruri, ci în infern". Firește, nu vom răspunde acestor afirmaţii apodictice, făcute de Emil Cioran la 22–23 de ani, cramponându-ne, pedant şi scolastic, de propriile noastre distincţii. În acest domeniu orice clasificare prea brutală este o nedelicateţe teoretică. Important este, până la urmă, cum îşi trăieşte fiecare propria sa tristeţe şi, în cazul unora, mai cuprinzătoarea şi inanalizabila tristeţe de a fi în lume. Sau cum poate concepe şi simţi cineva tristeţea ca esenţă a lumii sau ca substanţă a ei, ca materia din care este făcută. Cum apare tristeţea în

partea mai târzie a liricii lui Eminescu. El îi spunea adesea „durere", dar tristeţe era, cum multe mai adânci şi mai pure n-au fost.

*

Există şi atitudini radicale care îi atribuie tristeţii o prezenţă pancosmică. Aşa am simţit şi eu cândva. Mă resemnez, cerând iertare, să reproduc aici un text al meu mai vechi, din *Norii*, pp. [86–87]*:

„Toate coboară şi urcă în tristeţe. Ea este statornică înstrăinare şi întoarcere în sine a fiinţei, tăcerea din adâncul oricărei muzici, înserarea ce creşte cu zorii laolaltă, aura de excludere care împrejmuieşte orice definiţie, esenţă şi ceaţă, prohod neauzit, vis latent al treazului suflet al lumii, posibil nicicând împlinit. Statornică, nu-i place decât arareori, luând mereu forma sufletelor trecătoare, să vorbească limba lor trecătoare, nefiind numai şi numai o stare, ci şi un raport inteligibil, adesea între distanţe foarte mari sau uitări absolute, cărora le este ascunsă legea comună. Tristeţea nu se tânguie: buzele o simt amară şi o păstrează. A simţit-o până şi Dumnezeu făcându-se om, Fiul care o întoarce lumii ca dragoste mâhnită şi eternă. Este în alb şi în roşu, în negru şi în arămiu, în stâncă şi în cenuşă, în dreaptă şi în cerc. Anotimpurile, viaţa şi moartea sunt chipurile tristeţii sieşi egale. Fierbinte în foc, e puternică în lumină, lină în umbră, sălcie în vânt, se clatină în lacuri cu priveliştile a căror şoaptă întoarsă este fapta ei. E albastră în cer şi searbădă în aer. Şi stelele sunt triste, şi zăpezile

* Paginile au fost modificate de noi pentru a corespunde ediţiei Humanitas, Bucureşti, 2005. (*N. ed.*)

și toate făpturile, neștiind. Bucuria îi este doar cunună și zâmbet, funingine ura, timpul imagine mișcătoare, clipele ninsoare de aripi care umplu trecutul. Se află în ochii biruitorilor și ai biruiților, ai fecioarelor și ai statuilor. E limpede în ape și mută în pământ, grea în soare. Cu amintirea se cufundă și se iroseşte lent ca un fum în spațiul fals al unei oglinzi. Merge cu lanurile mânate de vânt, curge cu râurile către mări și se face valuri cu valurile lor, dând spumei uscatul ei freamăt. În întuneric e întunecată și verde în frunzișuri, verde în ierburi, galbenă în nisipul pustiilor. Stă între stele și cade stearpă cu ele, închinând pulberii lumina. Și tot ce trece trece cu tristețe, pe lângă ceea ce rămâne cu tristețe, sub niște ochi fără zâmbet și orbi."

Bucuria

Da, în ciuda a tot, despre *bucurie*. Mă voi încumeta să vorbesc despre bucurie și să arăt câte temeiuri are ea în viețile noastre, în orice vreme și aproape orice-ar fi. Bucuria nu depinde nemijlocit și supus de împrejurări, ea este o putere vie a sufletului și își trage forța din propria ei esență. Ea știe să aleagă chiar și puținul bine cât se află într-o stare de lucruri și să-l așeze mai presus de tristețe, făcându-și din floare grădină. O vorbă bună, o înseninare a cerului, un râs de copil, un gest de prietenie, un act de îndemânare sau de istețime, o delicatețe a cuiva, mirosul zăpezii, o amintire fugară îi ajung. Sufletul capabil de bucurie este bogat, cuprinzător și cald, deschis către ale lumii și către semeni. Omul care știe să aleagă bucuria nu caută răul cu lumânarea, nu se văicărește cât e ziua de lungă, nu caută la fleacuri, privește lucrurile cu îngăduință și cu zâmbet, nu face din țânțar armăsar. Și nu este niciodată mohorât sau posac, pentru că viața lui este părtașă la lumină, nu la umbră. Cine-ar citi *Paradisul* lui Dante ar vedea că e alcătuit numai din veșnică bucurie și că toată bucuria aceea e pură lumină. Mai tare decât orice beznă.

Cei apți pentru bucurie, și totodată vrednici de ea, știu să se bucure și de ceea ce, bun fiind, dar firesc, trece nebăgat în seamă, cum ar fi să fii sănătos sau liber sau la casa

ta. Sau de faptul că necazurile îți îngăduie și un mic răgaz, că ai conștiința împăcată și curată sau, de ce nu, că nu este chiar atât de rău cât ar putea să fie. Am auzit în privința aceasta sfada unora: că adică a spune „bine că nu-i mai rău" este o slăbiciune, că face jocul stăpânirii, care ne vrea mulțumiți cu puținul pe care ni-l dă, că este o demitere de la datoria de a-ți reclama drepturile tale legitime. Numai că aceștia încurcă două planuri distincte: poți foarte bine să ai dârzenia și curajul de a lupta pentru îndreptarea lucrurilor și în același timp să te bucuri de ceea ce ai, gândindu-te că barem nu te afli la vreme de război sau de molimă, că nu ai a te teme de zbiri, că nu ești supus la cazne, că îi poți, cât de cât, ocroti pe ai tăi, că trăiești în iubire și în bună pace, că ți-s copiii zdraveni și voioși, poate chiar deștepți și poate chiar frumoși sau amândouă la un loc.

Și mai este o bucurie, proprie oricărui suflet bine alcătuit: aceea a priceperii și a puterii de a face bine și cu drag ceea ce faci, bucuria *lucrului bine făcut*, de la un scaun până la un poem. Ba chiar un mare gânditor din prima jumătate a acestui veac, Bergson, spune că bucuria este mai ales aceasta: semnul de la fire al unei izbânzi și al unei împliniri, al unui spor adus lumii prin făptuirea ta. Dar pentru asta trebuie să trăiești pe măsura puterilor tale, să-ți găsești locul tău adevărat, să te mulțumești cu a fi ceea ce ai fost menit să fii. Mulți se înstrăinează de bucurie tocmai pentru că se înstrăinează de ei înșiși.

Și, dincolo de orice bucurie anume, mai este simpla bucurie *de a fi*, de a te afla în lume și nu în neființă, de a trăi, făptuind și îndurând, de a simți cum se perindă, schimbătoare, anotimpurile și anii, de a fi părtaș la vremea

ta şi a vedea ce se mai întâmplă, când mai bine, când mai rău, de a trăi în aşa fel încât moartea ta să fie ca desprinderea şi căderea la soroc a unui fruct copt şi plin de bună sămânţă în viaţa lumii.

Bucuria nu este aşadar o oarecare disponibilitate contingentă, ci o virtute care, cum am spus, derivă dintr-un principiu interior, activ şi dinamic, putând funcţiona independent de ce ţi-a fost dat. Fără această virtute, orice şi oricât ai avea, oricine ai fi, chiar şi Cressus, te mănâncă tristeţea, pustiul şi urâtul.

Iar oamenii care ştiu şi au puterea să se bucure fac lumea mai frumoasă, răspândind în jurul lor, ca un har, *bucuria*.

Sărbătoarea

Ne trăim sărbătorile fără să știm prea bine ce înseamnă *sărbătoarea* în cuprinsul și în adâncul sufletului omenesc. Totuși, fără ea viețile noastre ar fi mult mai sărace, iar zilele noastre ar curge mereu la fel. Firește, nu tot timpul: sunt în viețile noastre, ca inși și ca umanitate, zile când au loc evenimente care ies din măsura comună, când se produce ceva deosebit sau hotărâtor. Dar acestea nu pot fi încă numite sărbători, ele vor deveni astfel doar cu timpul și cu puterea amintirii, ca periodice celebrări a ce s-a întâmplat cândva și ne-a adus înnoire sau bucurie: biruința, nașterea, întâlniri minunate, uniri și reuniri, mântuiri, ceasuri de răscruce în care un om sau omenirea a pornit pe un drum nou.

Singura împrejurare în care sărbătoarea coincide cu evenimentul însuși este Anul Nou, când nu celebrăm nimic din trecut, când sărbătoarea nu se asociază cu o comemorare, ci cu începutul unui nou ciclu al vieții, ai cărui zori îi investim cu forța neistovită a speranței, de care ne bucurăm nu pentru ce ni s-a dăruit cândva, ci pentru ceea ce ne poate făgădui încă netrăitul, viitorul.

Dar sărbătoarea tinde să se autonomizeze de trecut și absoarbe în ea alte determinări, din viul prezent. Pentru cei osteniți, ea este o zi de odihnă, un răgaz al neîncetatei

trude. Chiar Dumnezeu, după ce a făcut lumea, s-a odihnit în ziua a şaptea, a binecuvântat-o şi a sfinţit-o. Pentru cei pe care îi apasă urâtul zilelor mereu la fel, sărbătoarea este *o altfel de zi*, o schimbare, o scurtă ieşire din tiparele stereotipe ale vieţii. Şi caută să o umple cu cât mai multă bucurie, făcând-o cât mai altfel. Şi astfel sărbătoarea se desprinde de originea ei şi încetează să mai fie o comemorare, rămânându-i doar bucuria de a exista, în sine. Sărbătoarea tinde să se resoarbă în prezent hrănindu-se din trecut, doar cu propria ei amintire. Crăciunul nu este numai sărbătorirea unei Naşteri, ci şi o zi în care urcă în noi din trecut, ca un parfum, amintirea primelor noastre întâlniri cu Crăciunul. Sunt, prin urmare, sărbători în care sărbătorim sărbătoarea însăşi şi istoria ei în vieţile noastre. Se vede şi după cum le aşteptăm, cum ne pregătim pentru ele, cum ne iluminează timpul aşteptării.

Dar sărbătoarea nu există cu adevărat decât pentru cine este în stare s-o trăiască cu un suflet sărbătoresc, pentru cine are destule resurse interioare ca sărbătoarea să-i umple sufletul cu o bucurie intensă şi inefabilă. O bucurie care ne face să simţim, pentru o clipă care se reînnoieşte mereu, an de an, că e altă lumină în lume, că mult mai vii sunt culorile şi mai limpezi contururile ei, că până şi aerul miroase altfel, că altfel răsună ecourile şi că iubim mai mult ce avem de iubit.

Din păcate, în mulţi dintre noi sărbătorile se uzează şi îşi pierd strălucirea. Aşa cum restul zilelor este la fel, la fel cu sine ne apare sărbătoarea prin ani, mereu mai aceeaşi, nu ne mai surprinde şi nu ne mai exaltă. Şi există oameni care nu numai că nu se mai pot bucura de sărbători, dar

le resimt ca pe ceva mai mult supărător, chiar plicticos. Nu neapărat pentru că au un suflet sărac. Poate sunt pur și simplu prea triști, prea de tot obosiți de viață, prea obsedați de ceva care îi înstrăinează de lume. Sunt de plâns. În schimb, uitați-vă la copii și la sărbătorile lor: cum le așteaptă, cum le trăiesc, cum și le aduc aminte. Priviți la ochii lor când stau în fața minunii, când li se dezvăluie darul, când ascultă cântecul sărbătorii. Pentru cei mai mulți dintre noi, singurele sărbători adevărate sunt, mereu mai mult, acelea pe care ni le dau copiii și sărbătoarea eternă din ei.

Plăcerea

Se poate susține că toți oamenii urmăresc plăcerea pentru că toți doresc viața... Plăcerea... desăvârșește viața, iar viața este un lucru de dorit. Însă întrebarea dacă dorim viața de dragul plăcerii sau plăcerea de dragul vieții poate fi deocamdată lăsată fără răspuns.
Tot ce putem spune este că apar prea legate între ele pentru a putea fi separate.

Aristotel, *Etica nicomahică*, X, 5

Nu putem nega că majoritatea marilor culturi au recurs la distincția falacioasă dintre suflet și trup, deosebindu-le net în esența lor, opunându-le chiar, și dând „sufletului" o prețuire pe care trupului i-o refuză cu dispreț. Și bine știm cu toții că multe idealuri morale sunt asociate cu mortificarea trupului, cu asceza, cu renunțarea la plăceri în numele virtuților purificatoare ale suferinței trupești prin privațiune sau chiar prin tortură (autoflagelarea, cilicium, numeroase forme ale penitenței).

Voi afirma fără demonstrație (nu și-ar avea rostul aici), deci voi postula, că trupul și sufletul sunt două fețe ale aceleiași realități, că nu pot fi separate decât pentru comoditatea discursului și pentru a pune accentul pe o funcție sau alta a aceluiași *sine*, care este trup-suflet, așa cum spațiul și timpul sunt spațiu-timp. Nu vi s-a părut niciodată

curios că Dante conferă sufletelor morților un fel de trup care nu e doar aparență și simulacru, de vreme ce poate simți durerea și, implicit, plăcerea? Și că același Dante se simte obligat să explice pe larg de ce, potrivit credinței creștine, ne vom înfățișa la Judecata de Apoi cu trupul nostru cu tot? Și totuși creștinismul se numără printre credințele care au dus cel mai departe distincția dintre trup și suflet, privilegiind sufletul. Și oare de ce, după cele mai întemeiate și mai probe mărturii, unele stări provocate de niște substanțe halucinogene seamănă până la identitate cu stările de extaz?

Dar, până la extaz, nouă, muritorilor făcuți din suflet-trup, ni s-a dat *plăcerea*, toată scara plăcerilor. Și să nu se spună că plăcerea este a trupului, că este un ce trupesc. Este la fel de imaterială și de nevăzută ca tot ce, tradițional, ține de suflet, ca sufletul însuși. Iar cine își numește trupul „fratele-porc", distingându-l de sine și disprețuindu-l cu oarecare tandră și indulgentă condescendență, uită ce abisuri de abjecție poate conține „sufletul uman". Trupul, deși nu este pură natură, este inocent ca orice realitate naturală. O realitate naturală fără care încă nu s-a văzut în lume suflet, nici spirit, cu toate elevațiile lor.

Și, vorbind de natură, ea a sădit în noi plăcerea și totodată suferința privării de ea, plăcerea de a mânca pentru a subzista, plăcerea de a iubi pentru a ne perpetua cumva și dincolo de moarte. De altfel, se știe că, în istoria vieții, iubirea și moartea sunt inveții relativ târzii, pline de fericite consecințe. Iar omul a făcut din înmulțire și sex o feerie nesfârșită, care îi umple istoria. Și chiar din alimentație, pe alocuri, a făurit o artă subtilă.

Și fie pomenită aici și joaca tuturor copiilor din lume, care, indiferent care i-ar fi rolul biologic, este însoțită de una dintre cele mai intense plăceri care se pot trăi în viață, cum se poate vedea numai privindu-le chipul, privirea, când se joacă, uneori până la extenuare.

Iar nouă, crescuți din bucuria acestei plăceri vechi, având a trece prin zile și ani, oare nouă nu ne este dată plăcerea de a auzi cum se stârnește vântul printre arbori, răcoarea umbrelor adânci ale verii, mirosul zăpezii, priveliștea mării neîncetate?

Dar, chiar independent de considerații asupra gradului de elaborare a unei plăceri date, vom spune că, la un nivel oricât de frust, plăcerea, așa cum stă la rădăcinile vieții, este indispensabilă vieții și că, pe deasupra oricărei plăceri determinate, gustul vieții este dat de plăcerea în sine de a fi, care este mai mult decât suma plăcerilor date nouă, este manifestarea vitalității, a belșugului de viață care curge în vinele noastre și ne leagă de viața lumii. Și chiar în sfera acțiunii: orice acțiune care izvorăște din libertatea noastră de a alege este însoțită și stimulată de plăcerea de a o exercita. Iar plăcerea, o anumită formă intensă și decantată de senzualitate, este implicită în cea mai pură contemplație. Chiar Platon, în *Banchetul*, când vorbește de contemplarea Frumuseții ca Formă sau Idee, presupune că nu ajungem până la ea decât trecând printr-o zonă tot mai largă și mai înaltă de plăceri, corespunzând unor frumuseți tot mai abstracte. Dar noi, refuzându-l pe Platon, vom prețui plăcerea care nu duce mai departe decât frumusețea dată nouă aici și acum. Iar frumusețea, la rândul ei, oricum am analiza-o, nu poate fi despărțită de plăcere. Nici chiar

frumusețea cea mai abstractă, cea mai aparent depărtată de simțuri și de dorințe.

Fără capacitatea mereu reînnoită de indiferent ce orgasm, lumea ar fi de nelocuit și de neacceptat. Ne-ar roade plictisul, ne-ar mânca urâtul, ne-am pierde într-o entropie letală. Până și asceza este gândită ca un drum către extaz. Iar elanul de viață care străbate viața (și poate lumea în întregul ei) este ori voluptuos, ori nul.

De aici, în chip paradoxal, și faptul că plăcerea se poate întoarce, în anumite condiții, împotriva vieții. Omul, nefiind pură natură, poate cădea în plăcere ca într-un abis și să se piardă acolo. Rupte din contextul lor, care este al întregii vieți și al plăcerii globale de a fi, anumite plăceri pot deveni, cum știm, ucigașe. Nu le cultivă decât acela care și-a pierdut măsura, deplinătatea omenească, cel a cărui vitalitate este cumva avariată, cel care nu mai e în stare să trăiască muzica atât de complexă a plăcerilor terestre și își vinde sufletul pentru un singur sunet care, tot mai intens, devine strigăt și apoi moarte.

Și, dacă ne gândim mai bine, chiar viciile, ca să folosim o terminologie desuetă, sau măcar o parte dintre ele, nu sunt altceva decât decontextualizarea unei plăceri și trecerea ei în exces, lipsa de cooperare cu întregul plăcerilor care, bine practicate, pot deveni, sub ochii scandalizați ai asceților, nobile virtuți. Sau, oricum, nobile, deloc înjositoare însușiri ale omului deplin și viu pe deplin.

Superficialitatea

E plină lumea de oameni superficiali. Superficiali în ce fac, în ce gândesc și în ce simt. Cu alte cuvinte, lipsiți de capacitatea de a desăvârși un lucru, de a-l face ca lumea și totodată neînstare de vreo adâncime a gândurilor și a sentimentelor. În plus, incapabili de a-și da seama că sunt ceea ce sunt.

Sentimentele lor sunt focuri de paie sau, dacă sunt mai intense, nu aduc mult bine celor din preajmă; gândurile lor, chiar când e vorba de oameni inteligenți, sunt aproximative, volatile, chiar zănatice, oricum fără temei adânc. Asta nu înseamnă neapărat că sunt inactivi și apatici. Așa cum există proști harnici, există oameni superficiali care își fac treburile cu sârg (chiar când avânturile le sunt scurte), dar, Dumnezeu știe cum, ce fac ei iese anapoda, mai mult strică decât dreg, aduc mai multă pagubă decât spor. Îi mănâncă un fel de neliniște, care îi face veșnic nerăbdători și pripiți, îi pune mereu într-o agitație deșartă, îi determină să sară iute de la una la alta, cheltuind o energie care se aprinde și se stinge din propria ei puțină substanță, fără a fi în stare să se aplice cu stăruință și cu coerență unui obiect. Unii sunt simpatici, pot chiar inspira un fel de tandră compasiune, însă, priviți fără superficialitate, oamenii aceștia, în inconștiența lor, sunt dăunători celor

din jur și, îndeobște, tuturor. Măcar pentru că nu te poți bizui pe ei, oricâte ar făgădui în ușuraticele lor elanuri.

Mai există și o altă specie de oameni superficiali, dar nu prin firea lor, ci printr-o atitudine mai mult sau mai puțin deliberată. Aceștia lucrează de mântuială (adică doar să se mântuie de o treabă, să isprăvească cu ea) nu pentru că n-ar putea și altfel, ci pentru că nu simt îndemnul interior de a lucra cum se cuvine. Le priesc lenea, chiulul și delăsarea, nu-i stimulează nimic. Această stare de spirit, răspândindu-se, devine un flagel social și apare mai ales în orânduirile nedrepte.

Rezultatul unei acțiuni efectuate cu *superficialitate* este defectuos și deficitar. Lucrul rău făcut nu corespunde standardului minimal de calitate și nu rezistă probelor funcționale. Fie că produsul nu-și atinge menirea: ce trebuie să taie nu taie, ce trebuie să fie gustos n-are gust, ce trebuie să crească rămâne pipernicit, ce trebuie să meargă stă, ușa nu se potrivește cu tocul, nici cheia cu broasca. Fie că, mai rău, chiar la o solicitare normală, se produc accidente și catastrofe: podurile se surpă, cazanele explodează, clădirile și avioanele se prăbușesc, trenurile o iau razna și instalațiile iau foc.

Acestea sunt efecte. Cauza lor este un rău social la a cărui rădăcină se află un rău moral. Cine lucrează prost, indiferent de motive, *se preface* că lucrează bine. Astfel că această specie de superficialitate operează un transfer de la realitate la aparență. Ceea ce este *vorba mincinoasă* în sfera adevărului este *fapta mincinoasă* în sfera acțiunii. Nici o societate omenească nu poate rezista indefinit atunci când se întemeiază pe minciună, pe dubla minciună a vorbei și a faptei. Simulacrele nu durează.

Într-adevăr, între omul care lucrează temeinic și cel care nu face așa există o deosebire esențială. Cel dintâi sapă brazdă adâncă, face lucruri trainice, slujește unei durate. Fapta celui de-al doilea se degradează grabnic, se ponosește și se destramă, cade în paragină. Prost făcute, șoselele se desfundă și canalele se înfundă, vagoanele devin niște ruine călătoare, orașele cad pradă pulberii și buruienii, statuile coclesc și se lasă într-o rână. Și păgubiți suntem cu toții, buni și răi. Păgubiți și pe deasupra decăzuți de la una dintre cele mai mari demnități ale omului: aceea a *lucrului bine făcut.*

Am dat exemple din sfera tehnică și materială pentru că sunt mai grăitoare intuiției imediate. Dar tot atâta rău fac în partea spiritului cei care lucrează după ureche. Asta înseamnă să-ți încropești avutul minții pe apucate și din auzite, din ceea ce circulă, neverificat, prin aerul vremii, din locuri comune, din prejudecăți neroade, din informații la a doua mână, din cultura de almanah sau din lecturi rău mistuite. Cei cărora le place să trăiască așa au totuși cumva sentimentul unei carențe fundamentale și atunci caută o compensație în *falsa profunzime*, în folosirea, fără o lungă strădanie a cugetului, a câteva vorbe care sună adânc, a câteva idei, pline de gând la origine, și apoi golite, deteriorate și tocite de folosirea lor de către asemenea triști veleitari.

Nepăsarea

Nepăsarea este bună când nu-ți pasă de zădărnicii: de gura lumii, care multe spune și puține știe cu adevărat, de preacinstirea celor necinstiți, de pisicile negre care îți taie drumul, de faptul că plouă, de cât sunt oamenii de răi, tu socotindu-te întotdeauna altfel, de necuviința slujbașilor, de pălăvrăgeala dregătorilor, de prea multe muște, de îmbulzeala pe care, totuși, o sporești și tu, de conspirațiile mondiale, de fustele prea scurte sau prea lungi, de cine s-a avut bine cu cine, de câinii vagabonzi. De câte și mai câte, inclusiv de soartă, când de fapt soarta ta ești tocmai tu, care foarte puțin te cunoști și, din această neștiință, tot dai vina pe un concept nebulos.

Firește, sunt multe lucruri mari de care trebuie, sau ar trebui, să-ți pese. Nu despre ele va fi vorba acum. Aici ne vom mărgini la lucruri mai mărunte, care ne strică viața, dar care, însumate, se constituie într-o civilizație a răului plac. Despre nepăsarea păgubitoare se cade să vorbim.

La temeiul ei stau câteva principii. Unul, fundamental, este enunțat adesea: *Lasă, că merge și așa.* Celelalte sunt mai mult latente: *De ce să mă omor cu firea, ce-mi pasă mie, cui ce-i pasă, de ce atâta zor, mâine nu e zi?* sau *Treaba lor, pe mine nu mă privește.* Și poate chiar au dreptate cei care gândesc astfel, dar una strâmbă. O vastă concepție

endemică în care se amestecă lenea, delăsarea, miopia pragmatică, lungul nasului ca măsură a lumii, nesimțirea, aiureala, prostia, lipsa unei aprecieri corecte a oportunității și a urgențelor, împăcarea nevolnică cu mersul lucrurilor așa cum este. În timp ce ele, încet, încet, se dezagregă, o iau razna, se pustiesc, se dărăpănează. Dar mai ales lipsa sentimentului că există datorii nescrise, obligații ale omului vrednic și chibzuit ca atare. În ansamblu, ideea zănatică și nefastă că o lume, cât s-ar deteriora ea în amănunt, *rezistă chiar așa oricât*: cu frânele uzate, cu robinete care nu se mai închid, cu ferestre sparte, cu copii crescând în voia lor, cu catastife ținute la întâmplare, cu numele scrise pocit, cu drumurile desfundate, cu vehiculele publice zdrăngănindu-și fiarele vechi, cu țigara vesel aruncată într-o claie de fân.

În nepăsarea aceasta tembelă și adesea voioasă, de lucruri în general, se mai află una care poate da seamă de toate: nepăsarea de altul, de ceilalți, în cercuri tot mai largi de indiferență, de la ai tăi până la țară. Nu dușmănie, nu voință rea – sentimente energice și orientate –, ci doar nepăsare. Neputința de a ne identifica cu alții în comunele noastre nevoi și în comuna noastră umanitate. Incapacitatea de a aprecia consecințele actelor noastre asupra celui de lângă noi sau care vine după noi și se va speria de ce-am lăsat în urmă. Nu îți infestezi vecinii cu zgomote asurzitoare sau cu mirosuri agresive pentru că îi detești, ci pur și simplu pentru că nu îți pasă de ei: tu să-ți faci voia, ca și când ai fi singur pe lume. De ce să lași curat și bine orânduit după tine? Ți-ai făcut interesul și gata. Urmările nu intră în puterea ta de a ți le imagina, pentru că îți

lipsește capacitatea de a-ți păsa. Ea îți vine numai atunci când ești obiectul nepăsării sau al protestelor altuia. De aici vrajbe și uri, procese, vendete, o cheltuială de energie prostească și tristă, cu totul disproporționată față de puțina atenție datorată altuia, care înseamnă a-ți păsa de el cât îți pasă de tine. Sau chiar mai puțin, dar totuși.

Căci, de fapt, nepăsarea de mersul lucrurilor și nepăsarea față de alții este, privită mai de sus, grava nepăsare față de tine însuți.

Suma actelor de nepăsare, lipsa de grijă pentru ceea ce merită grijă când e gândit ca întreg bine alcătuit, ca o mare gospodărie a tuturor, poate duce de râpă o lume cu nepăsătorii ei cu tot.

Bunul obștesc este privit cu nepăsare pentru că „obștesc" a ajuns să fie sinonim cu ceva care nu te privește, care nu e al fiecăruia, ci al nimănui. Și astfel nepăsarea devine o autoagresiune generalizată și pe termen lung, o vastă paragină al cărei singur rod e paguba noastră a tuturor și a urmașilor noștri. Ca să fie altfel nu e nevoie de un Mare Gospodar care să îți bage frica în oase. S-a văzut că e chiar dimpotrivă. Este nevoie doar să lași o clipă totul de izbeliște – lucru foarte ușor– și în clipa aceea să te gândești puțin – lucru, ce-i drept, foarte greu – cât de frumoasă ar fi lumea și bună de trăit în ea *dacă am ști să ne pese.*

Homo valachicus

Există atâtea definiții ale civilizației, încât o cercetare a lor aici nu i-ar fi cititorului de nici un folos. Intuiția comună ajunge. Și mă voi mărgini la necazurile noastre, încredințat de faptul că, pe măsură ce ne vom cunoaște mai bine, lepădându-ne de orice trufie, vom mai putea îndrepta câte ceva. Nu e oare mai bine ca, în loc să ne conferim blazoane iluzorii, să învățăm mai bine ce suntem cu adevărat? Nu există vindecare decât prin adevăr. Dar adevărul nu trebuie spus cu încrâncenare, ci cu înțelegere și cu dragoste, și nu fără zâmbet. La noi lucrurile nu se îndreaptă când cineva își arogă rolul de a biciui, scrâșnind, moravurile, de undeva de sus, din transcendența unei conștiințe presupuse fără greș. E bine să ne judecăm, cu dreptate, noi pe noi înșine, sperând că orice act de cinstită și lucidă cântărire de sine va da cu vremea roadă în imanența conștiinței obștești.

În materie de civilizație nu stăm prea bine, de ce să ne mințim? Pricini ar fi destule: urbanizarea pripită, închiderea țării față de lume, șubrezirea instituției familiale, nivelul scăzut de trai și de luminare, absența unei conștiințe clare a relației dintre individ și stat, dăinuirea unor vechi năravuri și mentalități. Dar, oricare ar fi cauzele, fapt este că stăm prost. Nici nu știi de unde să începi. Uite, dacă

tot ne lăudăm că de la Râm ne tragem, s-o luăm de la drumuri. Unul dintre prestigiile civilizației romane au fost șoselele, podurile, viaductele, făcute să ajungă pretutindeni și să dureze veacuri. Iar drumurile noastre sunt ca vai de lume: șosele deficitare și restul făcut din hârtoape, praf și noroi. Căile ferate nu sunt rele, dar ce circulă pe ele este dezastruos: vagoane hodorogite și prădate, peste măsură de murdare, de întunecate și, iarna, de reci, ca la vreme de război. Rulează așa, la nesfârșit, sălbăticite și uitate. La fel cu instituțiile publice, în care paragina și ponosirea se iau la întrecere cu reaua organizare, care pare de-a dreptul dușmănoasă: cozi grele și haotice, un mare zbucium zadarnic, alergături bezmetice și fără noimă, timp pierdut, vorbe proaste, confuzii și erori. Și, dacă tot vorbim de instituții, să nu uităm de una socotită drept indicele de civilizație al unei comunități: cabinele publice cu destinație sanitară. Câte dintre ele nu au devenit locuri de pedeapsă, ca bolgiile lui Dante, haznale abjecte consacrate scârnei, duhorii și mușteI? Poate și de aici, dar nu numai, faptul uluitor că poți adesea vedea bărbați, uneori cu o înfățișare respectabilă, ușurându-se în plină zi de udul lor lângă vreun stâlp sau gard, în văzul copiilor de școală.

Pentru că e departe de a fi vorba, în țară la noi, numai de incuria și de stupiditatea instituțională. Nici omul nostru, ca ins, nu se lasă mai prejos. În mintea lui bunurile publice nu sunt ale tuturor: *sunt ale nimănui*. Le strică și le devastează fără mustrare de cuget, din nepăsare, din nepricepere, uneori din simplu vandalism. E drept că pe unele le privilegiază: nu le strică, ar fi păcat, doar și le însușește. Nu de alta, dar îi sunt de trebuință și nu costă

nimic. Ştiu locuri circulate unde rişti să cazi din zece în zece metri în câte o groapă, ca într-o capcană săpată de vrăjmaş: capacele grele, de metal, de pe gurile de control ale instalaţiei urbane de apă au fost, până la unul, furate. Dar ce nu se fură? Şi tot ale nimănui îi par a fi omului nostru, dragul de el, spaţiile publice, străzi, pieţe, spaţii verzi, incinte, faleze, terase. Le consideră drept nişte maidane care pot fi murdărite oricât şi cu orice, de la mucuri de ţigară până la dejecţii. Un loc predilect de azvârlire şi acumulare a resturilor de orice fel este cel din imediata apropiere a locurilor destinate tocmai pentru asta. Povestesc unii, veniţi de prin Germania, cum e acolo. Sunt uluiţi de ce minuni de curăţenie se pot vedea la nemţi. Văzuţi cu ochiul nostru, nemţii par chiar niţel maniaci. Îţi vine să te descalţi pe trotuar şi, de la o vreme, ţi se face frică, tu având năravul tău şi acolo nefiind de glumit. Şi te întorci, răsuflând uşurat, la ale tale, unde ţi-e drag să trăieşti, pentru că multe alte înlesniri mai afli şi te simţi la largul tău.

Omul acestor locuri are o relaţie specială cu *norma* (lege, regulă, prescripţie), o relaţie confuză care îi vine din două direcţii corelative: 1. considerarea statului nu ca instanţă de reglementare şi de mediere, ci ca una represivă şi spoliatoare (lucru nu fără întemeiere istorică) şi 2. un sentiment excesiv al interesului personal *imediat*, din care omul nostru nu e dispus să sacrifice nimic în vederea unei reglementări publice şi echitabile a intereselor individuale. Orice circuit prea lung de la profitul imediat până la cel mijlocit de lege ne depăşeşte imaginaţia, răbdarea şi capacitatea de încredere. Dar chiar reglementările mai mărunte, care nu cer cine ştie ce pătrundere, sunt considerate neavenite şi

încălcate cu seninătate: parcă ți-e mai drag să fumezi acolo unde scrie „fumatul oprit", să treci strada pe oriunde, să parchezi unde îți vine bine, să intri pe unde se iese. Dacă de oprelişti nu-ți pasă, îndrumările le ignori din principiu, preferi să te descurci de-a oarba, să bați la prima ușă care îți iese în cale, să încerci cinci ghișee sau cinci compartimente de tren, dacă nu zece vagoane, până să-l nimerești pe cel bun, întrebând bezmetic în dreapta și-n stânga, deranjând o mulțime de lume, irosind energia și timpul orișicui. Preferăm un cadru mai lax, cu aproximații, toleranțe și derogări, cu mici ajustări și zăbave, cu alternative mai mult sau mai puțin ilicite. O ordine negociabilă. Orice rigoare ne strânge ca o încălțăminte prea mică, orice îngrădire prea intransigentă ne sufocă, de parcă am fi claustrofobi; chiar simpla îndrumare ni se pare o privațiune de libertate. Pe cât de puțin îi pasă acestui popor de libertatea mare, politică, socială, civică, pe atât de mult ține la micile libertăți ale unei anarhii tolerante și joviale. Punctualitatea noastră lasă de dorit, iar omul punctual ni se pare maniac și ridicol. Cozile noastre, nu puține, la mărfuri sau ghișee sunt haotice și litigioase, ca și felul cum ne purtăm în vehiculele publice, unde aglomerațiile (care ar putea foarte bine lipsi) generează animozități primejdioase. Într-adevăr, la greu, de sub tembelismul nostru lăsător izbucnesc violența și brutalitatea și atunci se poate vedea cât de repede spiritul patriarhal de origine rurală, bonomia și levantinismul pot degenera în barbarie. Totuși stadiul cel mai ușor de atins la noi este acela pe care nu chiar degeaba îl vom fi numind *țigănie*. Individualismul obtuz care dictează atâtea dintre comportamentele

noastre are drept principală manifestare lipsa de respect pentru ceilalți, pentru semenii noștri, deci cei care sunt *ca și noi* și ar avea în principiu aceleași prerogative, dar care au un cusur, acela că *sunt alții.* Nu vorbesc acum nici despre bădărănie, nici despre relații conflictuale, ci despre simpla și profunda nepăsare față de ceilalți: față de timpul, de locul și de liniștea lor, de dreptul lor de a exista în sine, nu ca simple instrumente ale comodității năuce a altcuiva. Tu, ca trecător, trebuie, aidoma unui automat cu fise și fără să ți se înregistreze nu zic serviciul adus, ci simpla existență, să dai ora exactă, foc la țigară, indicații rutiere, să spui cât costă cutare lucru (al cărui preț e afișat), de unde l-ai luat, când va mai fi de găsit, uneori să suporți confidențe sau văicăreli. Mulțumiri? Rolul tău odată încheiat, tu te resorbi în neființă. Ești considerat ca existând numai dacă, lezat, protestezi. Dar atunci statutul tău este acela al unei ființe supărăcioase, supărătoare și, în ultimă analiză, de prisos. Aerul românesc răsună de glasuri răstite care îți spun cu arțag: „Da' nerăbdător mai ești, domnule!", „Ho, bre, că nu dau turcii!", „Dacă nu-ți place, ia-ți mașină mică!", „Ce ai, omule, că doar nu te-am omorât!", „Ce atâtea comentarii!", „Hai, moșule, mișcă-te că te caută moartea pe-acasă!" În general, se constată că ești prea sensibil, prea pretențios, prea nervos. Iar când te întorci acasă, afli de la vecinul tău cât de nemărginite sunt drepturile unui locatar: „Acasă la mine fac ce vreau", inclusiv zgomote infernale, duhori, inundații, incendii, scandaluri și păruieli. Dar n-ai voie să te plângi, pentru că e în ograda lui și acolo se crede nu numai stăpân, ci și singur pe lume. Iar cu sine, cu buna lui voie

și cu păcatele lui, *homo valachicus* este extrem de tolerant. Mai puțin cu ale altora, iar atunci doar în virtutea unui pact nescris de complicitate generalizată. „Lasă-mă să te las" este o expresie în care reciprocitatea îngăduinței în rău se îmbină cu nepăsarea și, iertat să-mi fie, cu nesimțirea. În destule privințe civilizația românească aduce încă bine cu o mahala degenerată. Nu zic, a noastră fiind, ne este dragă și așa. Numai că dragostea bună înseamnă și voință de îndreptare, iar voința aceasta ar cam trebui s-o găsim în noi și s-o facem să opereze. N-aș ști să spun nici cum, nici când.

Falsa conștiință[1]

Este tot atât de ușor să te înșeli pe tine însuți fără să-ți dai seama, pe cât este de greu să-i înșeli pe alții fără ca ei să observe.

La Rochefoucauld, *Maxime* (1678), nr. 115

O anume diferență între ceea ce crede fiecare dintre noi despre sine și ceea ce este cu adevărat, așa cum îl știe pe deplin numai Dumnezeu, este inerentă umanului, și nu despre un asemenea lucru va fi vorba aici, ci doar despre formele excesive, nu arareori aproape patologice, pe care le ia falsa conștiință de sine. Și, deși excesive și aproape patologice, ele sunt mai răspândite decât ne-am aștepta.

---

1. Considerațiile care urmează ar comporta o prezentare preliminară a raporturilor dintre sinceritate și adevăr. Dar ele au fost tranșant elucidate de H. R. Patapievici în *Cerul...*, pp. 331–334 [Nemira, București, 1995], de unde citez doar: „Sinceritatea este o emoție a conștiinței. *Or, conștiința poate fi adevărată sau falsă, eronată sau rea, incompletă, alături de obiect sau inexistentă [...]. Sinceritatea este o emoție complet independentă de conținutul ei: ea poate purta cu egală îndreptățire emotivă asupra unei conștiințe false [...]. Eu pot fi sincer afirmând automistificări monumentale, pe care să le ignor fără rest, adică, în termeni direcți, cu veracitate [...] în toate cazurile, trecerea de la* sinceritatea asertării la adevărul asertiunii *mi se pare frauduloasă.*"

Termenul de „falsă conștiință" nu este pe deplin grăitor. Nu este vorba numai de faptul că cineva își ignoră adevărata ființă și fire sau că se crede pur și simplu altfel decât este. Ea este în primul rând cultivarea unei credințe despre sine cu mult superioară realității, este o imagine exaltată a unei excelente absențe. Omul normal, ale cărui corecții de imagine sunt mai mult sau mai puțin rezonabile, având un sine echilibrat, poate exista liniștit cu propria sa imagine. Dar cel afectat de o falsă conștiință nu este în stare de astfel de lucru. Și nu atât pentru că nu s-ar putea până la urmă împăca cu sinele lui adevărat, este loc sub soare pentru noi toți și cineva acolo sus ne iubește pe toți, ci pentru că vrea să creadă despre el că este cineva înzestrat cu mari calități omenești, de obicei cele pe care le are cel mai puțin, dar la care aspiră cel mai mult. Asemenea om confundă propria sa realitate cu un deziderat himeric cu privire la sinele lui. Dar operațiunea aceasta de substituire nu se face conștient, ci este un construct al inconștientului care are, în fiecare caz, o istorie individuală a lui, chiar dacă, abstrăgând caractere comune, putem construi o tipologie. Iar odată acest neadevăr instalat în cineva, el este asumat ca adevăr, cu credință, cu iubire, cu mândrie și cu durere. Incapacitatea de autoanaliză corectă duce astfel la o alienare de realitate analogă cu cea din unele psihoze. Lucru ușor de înțeles dacă admitem că *orice falsă conștiință se constituie, progresiv, pe o rea conștiință de sine refulată.* Unii sucombă sentimentului că sunt nimica și nimeni, că tot ce fac și ar putea să facă le trădează nimicnicia. Alții se împacă cu ei înșiși, așa cum sunt. Alții își fabrică, în bezna și singurătatea sinelui, o conștiință falsă și trăiesc așa, ca

într-o nebunie ambulatorie, când mai benignă, când mai damnată. Și mai periculoasă decât orice falsificare deliberată și decât orice ipocrizie.

Falsa conștiință ne obligă, fără să ne dăm seama, *să jucăm un rol*, mai mult, să înscenăm o dramă pentru acest rol și să o populăm cu crezuri și cu lupte false, cu apoteoze și cu dezastre fictive. Cred că mulți dintre noi au văzut sau au avut în preajma lor asemenea inși jucându-și tristul rol pe scena lumii. Unii sunt atât de naivi, atât de transparenți și atât de evident ridicoli, încât nu pot inspira decât o ironie indulgentă și aproape tandră. Alții însă pot fi de-a dreptul siniștri. Și sunt numeroși, au diferite apucături, dar reductibile la un tip fundamental.

Omul de felul acesta se crede și vrea să fie crezut tocmai ceea ce nu este, și anume un om *nobil* în sfera etică și afectivă, *luminat* în ordinea cognitivă și *puternic* în cea volitivă. Fiind un simplu veleitar utopic, vrea să apară nici mai mult, nici mai puțin decât ca paradigma excelenței umane. Iar această imagine falsă despre sine o afirmă și o exibă cu patos, trăind-o mai ales atunci când o propune altora sau se gândește pe sine între alții și mai presus de alții. Mai mult, trăind și făptuind printre oameni de rând, afirmarea sa de sine ia forma unei lupte și a unei misiuni, susținute de un crez care nu e de fapt decât un scenariu pentru a-și transforma reaua lui așezare în lume și față de lume într-o idealitate al cărei erou se simte și se crede a fi. Pe de altă parte, în precipitarea lui de a scăpa de propria sa imagine reală, el o proiectează, în chip inconștient și malign, asupra altuia sau a altora și se poate frecvent asista la scene în care acest om, în fond bolnav, îi acuză

pe cei din jur de propriile sale scăderi, aberații și grele păcate; și invers, el săvârșește în mod curent ceea ce atât de violent și de zgomotos blamează la alții. Și de aceea tipul acesta de om, a cărui viață, astfel, se situează nu numai pe fals, ci și pe nedreptate, este dăunător celor din preajma lui. Nociv, pentru că falsa imagine pe care o are despre sine se izbește în chip inevitabil de rigorile realului, de verificările lui constante și neiertătoare, de *insucces*. Omul normal știe să-și analizeze insuccesul și să vadă partea lui de eroare sau de vină, dar acest mic paranoic, nu: el nu este de vină niciodată și nu greșește niciodată, *de vină sunt întotdeauna ceilalți,* cei care nu i-au dat ascultare, nu l-au luat drept cârmuitor, l-au tratat fără deferența cuvenită, *nu l-au înțeles*. De aici corelativul oricărei manii și iluzii de grandoare, mania și iluzia persecuției. Omul acesta, care este o minciună întrupată, sfârșește aproape totdeauna prin a se considera un nedreptățit și chiar un martir, persecutat de semenii lui obtuzi și ingrați, eventual invidioși. Prigonit de „oameni". Și iată că, la răul pe care omul înzestrat cu o falsă conștiință îl face prin incapacitatea, incompetența și veleitarismul său, se adaugă, virulentă, și setea lui de răzbunare, care este dublă: una, inconștientă, față de cei mai buni decât el; și alta, de suprafață, asumată conștient și agresiv, față de cei care nu l-au recunoscut ca atare. Și devine periculos: reclamagiu fără odihnă, calomniator nerușinat, procesoman. Și uneori patosul lui este atât de mare și de persuasiv, încât se găsesc oameni care să-l creadă, să-l sprijine, uneori chiar să-l promoveze, până își rupe din nou gâtul și o ia de la început cu lamentațiile și cu vindictele. Omul nostru e, în felul lui, de neînvins.

Iar falsa lui conștiință este mai nocivă decât minciuna deliberată, decât ipocrizia sau decât o calculată calomnie.

Nu este de crezut că o astfel de amăgire este etanșă la o cât de vagă trezire la adevărata conștiință. Dar omul acesta, în fond atât de corupt, știe să treacă peste asta. Ba mai grav: abia atunci devine extrem de periculos. Și foarte sigur de sine, cel mai țanțoș de slava lui de tinichea. Astfel continuă să circule slobod prin lume, concepând proiecte pe care le dă drept aproape gata realizate și nefăcând absolut nimic. Crezându-se generos și fiind de fapt meschin, crezându-se plin de resurse și nefiind bun de nimic, predestinat tuturor ratărilor, crezându-se delicat și virtuos și fiind de fapt atât de grosolan și plin de grele păcate, auster când e lacom, pașnic când e litigios și agresiv, o autoritate în orice materie când el abia dacă are rudimentele vreunui domeniu. Clamează cu sfruntare adevărul său iluzoriu, confundând adesea sinceritatea cu simpla grosolănie și reacționând isteric la cea mai mică încercare nu zic de a-l deconspira, ci de a considera că într-o privință destul de mică ar fi greșit sau nu s-ar fi purtat cum se cuvine. Și trăiește așa mai departe, mai sigur de sine decât ți-ar veni să crezi, gestionându-și (uneori cu bune rezultate parțiale) eșecul fundamental de a nu fi ce visează a fi.

Vorba fără de rost

Dacă au de povestit ceva, se simt neapărat obligați s-o ia de la Facerea lumii și zăbovesc atât de îndelung asupra unor împrejurări frivole, încât sunt pe nesimțite atrași către alte subiecte, printre care țopăie ca niște păsărele din creangă în creangă și uneori, tocmai în miezul relatării lor, o iau atât de tare razna de la ce voiau să spună, încât trebuie să le aducă cineva aminte.

J.B. Gent, *Heroick Education* (1657)

E plină lumea de rumoarea *vorbelor deșarte*. Le auzi pretutindeni, nestăvilite și de nestăvilit, umplând cu pleava lor cuprinsul zilelor noastre. Nu toate sunt de același fel, adică nu toate au aceeași motivație psihologică, și, ca atare, se poate încerca o clasificare a lor.

Iată, întâi de toate, *pălăvrăgeala*, pruritul verbal, rostirea de verzi și uscate, de vrute și nevrute, proferarea inepuizabilă de vorbe fără șir, fără cap și fără coadă, fără noimă și fără miez, doar de dragul de a vorbi. Pălăvrăgeala nu reclamă un ascultător atent, ajunge să fie cineva de față care să nu pară cu totul absent sau ostil. Nu arareori palavragiii își povestesc întâmplările lor, mai vechi sau mai noi, nu pentru că ar prezenta cel mai mic interes pentru indiferent cine, ci așa, dintr-o expansivitate și extravertire fără țărm, nepăsătoare de timpul sau de treburile tale de

ascultător fără voie. Când se întâlnesc doi palavragii, lucrurile se pot petrece în două feluri: ori unul părăsește terenul, socotindu-l pe celălalt un insuportabil palavragiu, și pleacă să caute un auditoriu mai potrivit, ori vorbesc amândoi deodată, fără să-și dea unul altuia cea mai mică atenție, nici măcar aceea de a se lua la întrecere. Se mai observă și faptul că, la cea mai mică încercare de a-l întrerupe, palavragiul spune: „Dați-mi voie" sau „Îmi permiteți" sau „Un moment", după caz, și fără să fi așteptat sau primit vreo îngăduință, continuă nestingherit, oricât. Dialog între surzi, cum se spune, și sunt într-adevăr surzi la tot ce vine din afara lor. Ar trebui ca cineva să-i silească să-l asculte pe Marcus împărat, omul acela de o extremă delicatețe: „Obișnuiește-te să asculți cu atenție ce are altul să-ți spună și, atât cât îți stă în putință, caută să pătrunzi dinăuntru gândul lui" (VI, 53). Și, după funcția lui, împăratul avea nu puțină lume de ascultat.

Palavragiul nu este de azi, de ieri. Are vechime și ilustrare istorică. Ce poate omul auzi astăzi, stând pe o bancă în vreun parc, auzea și Teofrast acum douăzeci și patru de veacuri, la Atena: „Așezându-se alături de un necunoscut, începe prin a face elogiul soției sale; povestește apoi ce-a visat azi-noapte și ce-a mâncat la prânz, în amănunt; după care, din vorbă în vorbă, declară că oamenii de astăzi sunt cu mult mai prejos decât cei de demult; că s-a scumpit grâul, că orașul e năpădit de străini, că, începând din aprilie, după Marile Dionisii, marea devine din nou navigabilă; că n-ar strica să plouă nițel, pentru recolte, și că el personal își va semăna pământul la anul; că se trăiește tot mai greu și că, la Misterele din Eleusis, lumânarea cea

mai mare a închinat-o Damippos; apoi te informează câte coloane are Odeonul lui Pericle și în ce lună a anului cade fiecare dintre marile sărbători; apoi continuă, declarând: «Ieri am luat un vomitiv» și întrebând «Astăzi ce zi să fie oare?». Dacă îl rabzi, nu mai scapi de el niciodată."

Relatările sau narațiunile mai dezvoltate suferă la nu puțini vorbitori de o încărcătură ucigașă: faptele și acțiunile pier înecate în prisosul catastrofal al vorbelor. Și nu numai vorbe parazitare, ticuri verbale, stereotipii, ci un puhoi dezarticulat de precizări inutile, de intercalări irelevante, de menționări ale unor circumstanțe adiacente și nesemnificative, de referințe obscure, eventual de abundente repetiții.

De aceleași neajunsuri, sporite cu altele, cum ar fi tropii retorici, poate să sufere și discursul oratoric care, în formele lui paroxistice, devine *discurs vid*, beție de cuvinte, expresie fie a neantului, fie a haosului mental al vorbitorului, care, în această ipostază, nu mai este un simplu palavragiu amorf, ci mimează o intenționalitate precisă, idei și sentimente elevate, convingeri năvalnice și sonore, preamăriri și anateme. Dar în spatele vorbelor nu se află nimic. Sau, mai exact, vacuitatea retorică are un conținut: acela făcut din interese impure, care este interesul oricărei demagogii.

Pe lângă redundanța narativă și vacuitatea retorică trebuie să mai consemnez aici și un anume stil, foarte răspândit, al conversației dintre două sau ceva mai multe persoane. Acest stil se caracterizează prin câteva lucruri care dau, la audiție, un efect dezastruos, uneori infernal: neatenția reciprocă, frecventa tăiere a vorbei sau vorbirile

în paralel (ca într-un duo, trio sau quattuor de disonanțe și de incongruențe pasionate), repetitivitatea în gol (în absența atenției conlocutorului și chiar fără ca vorbitorul să țină minte că a mai spus același lucru sau de câte ori l-a mai spus) și, aproape fără excepție, tonul ridicat, fiecare încercând să-l acopere pe celălalt prin mai marea sonoritate a glasului. Dacă la sfârșitul unor astfel de logomahii cineva ar face următorul calcul: cât de multe vorbe s-au rostit și ce puține sensuri au rezultat, disproporția ar fi catastrofală. Mai bine zis ar fi incomensurabilă. Tot trăind, ascultând și pătimind, începi să-ți dai seama, prin comparații, că stilul conversațiilor este un indice sigur al gradului de civilizație dintr-o comunitate dată. Iar dacă, după aceea, ești osândit să trăiești într-o hărmălaie suburbană sau meridională trebuie să te ții bine.

Cu atât mai mult cu cât, pe lângă conversația anarhică, mai sunt destule alte specii de vorbă fără rost.

Iată repetitivitatea câte unui vorbitor care, vrând ceva de la tine și incapabil să-ți aprecieze gradul de atenție, *îți face aceeași rugăminte de multe ori la rând, ca un mecanism dereglat*, iar la despărțire, ignorându-ți toate promisiunile și uitându-și toate stăruințele, te mai roagă *încă o dată* același lucru cu aerul că o face prima oară. Se va spune că aici nu este în joc nevoia de a vorbi mult, ci caracterul imperativ al nevoii formulate abuziv. Și e adevărat, dar și aici funcționează ignorarea acurateții de înregistrare a receptorului, confundarea lui cu un tip de receptor analog cu emițătorul.

Tot o apreciere latentă asupra capacităților, de data asta intelectuale, ale ascultătorului se manifestă și în extrem

de răspânditul *abuz de informații rutiere*. Dacă faci imprudența să întrebi un asemenea furnizor de informații, nu mai isprăvește. Iar discursul lui, când își atinge perfecțiunea, poate conține două serii de date zadarnice, de tip diferit: a) *indicarea unor repere intermediare inutile*, de vreme ce simpla urmare a unei direcții ți le scoate în cale și b) *indicarea unor repere identificabile* numai dacă ești tot atât de familiarizat cu acel parcurs ca și cel care te îndrumă: „O iei după colțul unde a fost odată benzinăria", „Treci de casele cuscrului Dumitru", „Mergi înainte până la al doilea, nu, la al treilea șir de salcâmi" etc. Și omul nostru, jubilând de propria lui gratuită bunăvoință, te copleșește îndelung cu o geografie menită să-ți rămână enigmatică fără istoria ei aferentă.

Dar acestea sunt doar cazuri particulare și benigne ale unei tendințe generale, care poate lua însă și alte forme, și mai goale de sens și de rost. Un caz specific și destul de frecvent este al celui care, pentru a-ți capta și reține atenția, îți anunță o relatare senzațională. Tema lui este de obicei ce i s-a întâmplat în ziua respectivă și, ca să-ți mențină viu interesul, recurge la o anumită mimică sugestivă și mai ales la un anumit ton promițător de senzații tari, precum și la sintagme de tipul „Stai să vezi ce mi s-a întâmplat!", „Și atunci, ce să vezi?!", „Ei bine, cu cine crezi că m-am întâlnit?". Și astfel, tratează anodinul ca senzațional, te ține cu sufletul la gură ca să afli că s-a întâlnit cu Nelu de la registratură care se ducea să-și cumpere un corn sau cu cumnată-sa, care, să vezi și să nu crezi, își cumpărase un batic. Totul presărat cu suspansuri neonorate, care, și ele, își mai pierd din suflu până la deznodământul

palpitantei aventuri, pe care îl aștepți cu respirația tăiată; întoarcerea acasă, luarea mesei, un film la televizor, „dar nu era grozav"; urmează un colaps total, dacă nu cumva flecarului îi sare în ajutor vreo amintire mai îndepărtată, la fel de trepidantă, povestită cu aceeași tehnică și cu aceeași însuflețire și oferită ca un dar de preț ascultătorului paralizat.

Toate acestea au totuși coerența lor. Dar proliferează printre noi și vorbăria incoerentă. Incoerența vrednică de luat în seamă se poate realiza pe două căi (când nu este, ca în cele mai multe cazuri, mixtă): deschiderea succesivă și frecventă de *paranteze* care nu se mai închid niciodată și/sau *divagația asociativă*, care constă în a o lua razna fie plecând de la o vagă asociere de idei, fie pur și simplu de la un cuvânt oarecare, putând funcționa ca declanșator al unei serii total distincte. Este de notat, în subsidiar, că acest tip de vorbitori realizează o performanță rară: aceea de a-și pune singuri piedică, de a-și tăia singuri vorba.

Se va spune că toate acestea nu țin de patologia desfășurării discursului și că trebuie examinate în altă instanță. Dar nu e așa: prioritară este nevoia de a vorbi cu orice preț, iar noțiunea-cheie este aceea de *vacuitate a conținutului*. De aici, din dorința de a comunica cu orice preț când nu ai ce sau de a spune ceva interesant când nu ai nimic interesant de spus, toate disfuncțiile enumerate mai sus și poate și altele. Fără a mai pune la socoteală faptul că cei care practică vorbăria, vorbitorii intemperanți, sunt oameni la care conexiunile logice sunt deficitare. Este tocmai ceea ce le permite acest tip de discurs.

Tot mult și fără rost vorbesc și cei care caută să-și compenseze prin verbalizare un anumit disconfort psihic, cei

pe care ceea ce (tocmai) s-a întâmplat sau se petrece acum îi contrariază.

Prima categorie este a celor care debitează, uneori repetându-se, regrete zadarnice. Aceştia pot vorbi la nesfârşit potrivit schemei „Ce bine ar fi fost să fi fost altfel decât a fost". Neputând să se împace cu ceea ce s-a petrecut, ei se căznesc parcă să schimbe cu ajutorul vorbelor irevocabilul trecut. Regretând hotărârile luate şi rezultatele lor, oamenii aceştia se înverşunează să elaboreze, în pustiu, alte scenarii decât cele care s-au desfăşurat, să calculeze cu cât mai fericite urmări ar fi avut alt demers decât cel practicat în realitate, ce minunat ar fi prezentul dacă l-am înzestra cu alt trecut, ce fericiţi am fi dacă ceva s-ar fi petrecut ceva mai devreme sau ceva mai târziu sau nu s-ar fi petrecut niciodată. Şi nu, scopul acestor vorbitori nu este să tragă vreo învăţătură în vederea unei activităţi viitoare: ei vorbesc doar aşa, parcă vrând să descânte trecutul şi pentru că nu pot şi nu ştiu să tacă, să tragă încheierile necesare şi să meargă mai departe mai bogaţi cu o experienţă, cât de regretabilă ar fi.

Alţii nu pot să suporte neajunsurile prezentului fără să le verbalizeze intensiv. La copii lucrul este normal, la adulţi apare ca o formă de incontinenţă. Poţi auzi oameni în stare să spună de zeci de ori în şir că le e cald sau frig, că îi doare ceva, ca şi când astfel ar exorciza răul; cu rezultate evident nule. Ba chiar, lăsându-se stăpâniţi de acel disconfort şi neputându-se stăpâni să nu-l enunţe mecanic şi stereotip, îşi agravează starea, concentrându-se obsesiv asupra ei şi amplificând-o, dându-i o prezenţă tot mai opresivă.

*

Cine rabdă greu asemenea excese are de suferit. În ceasurile mai grele visează sihăstrii şi legăminte de tăcere sau traiul printre popoarele mai tăcute ale Nordului. La fel se întâmplă şi cu cei cărora tot ce este mai mult decât „da" sau „nu" li se pare deşertăciune. Se află aici o anume lipsă de caritate: dincolo de zădărnicia şi de abundenţa vidă a cuvintelor, se află adesea spaima de tăcere, spaima de singurătate, spaima de viaţă. *Vorba fără de rost* are, firește, rostul ei. Ceea ce nu te poate împiedica să nu prețuiești concizia ca pe una dintre cele mai rare eleganțe ale spiritului şi să însetezi după ea.

Cuvântul dat

A-ți da cuvântul – sau, cum se spunea odinioară, a-ți da cuvântul de onoare – revine la a te angaja ferm că vei face un lucru anume până la un termen anume. Cuvântul dat este ca iscălitura în josul unui contract. Atâta că într-un contract se stipulează că neîndeplinirea lui atrage după sine o anume penalizare, în timp ce încălcarea cuvântului dat, care consfințește o convenție pur verbală, nu. Cel care nu se ține de cuvânt într-o chestiune cât de cât mai importantă nu poate fi nici măcar acționat în justiție, pentru că nu se poate invoca împotriva lui nici un document doveditor. Numai că impunitatea omului care nu-și respectă *cuvântul dat* este iluzorie: după o vreme pierde însuși temeiul convenției verbale, care este *încrederea*. Cuvântul unui om discreditat nu mai are trecere și, lucru chiar mai grav, cel lezat, mai ales dacă este neîncrezător din fire, tinde să generalizeze și să nu mai aibă încredere în nimeni. De aici, infinita complicare și îngreunare a relațiilor dintre oameni.

Se poate face o tipologie a oamenilor fără cuvânt. În chip surprinzător, categoria cea mai numeroasă nu este aceea a celor care își dau cuvântul cu intenția deliberată de a nu și-l ține, deci de a-și înșela partenerul. Cei mai mulți oameni fără cuvânt sunt mai degrabă ușuratici decât

frauduloşi. Făgăduiesc cu uşurinţă, uneori chiar nesolicitaţi, oferindu-şi plăcerea de a se arăta săritori sau generoşi fără ca, mai apoi, să-şi dea vreo osteneală în acest sens; se iau cu altele, nu le mai pasă, uită. Iar conştiinţa lor nu împovărează cu nici o remuşcare, respectul lor de sine nu iese ştirbit cu nimic, iar disponibilitatea de a recidiva a acestor iluzionişti ai făgăduinţei rămâne şi ea proaspătă şi întreagă. Unii, dojeniţi, chiar se scandalizează, uitând cu desăvârşire clipa de euforie a promisiunii şi neluând în seamă prejudiciul adus prin înşelarea unei aşteptări. Şi, în genere, rolul lor de încurcă-lume. Şi nu doar atât, uneori violează relaţii mai delicate, se angajează, cu o fervoare subită şi efemeră, în prietenii de care uită la câteva minute după ce şi-au fluturat batista pe un peron, la câteva zile după ce au promis că vor scrie, că vor da un semn, că le pasă de tine cât de puţin. Sunt oameni *superficiali* şi cu atât mai periculoşi, cu cât nu doar par, dar chiar sunt de bună-credinţă. Pentru o clipă.

Un caz frecvent de nerespectare a cuvântului dat este nepunctualitatea. Pare un păcat minor, dar nu este; mai ales în comunităţile de azi, când timpul este drămuit, coordonarea trebuie să fie fără cusur, iar incapacitatea cuiva de a se coordona în timp cu alţii poate produce uneori neajunsuri severe. Şi, chiar fără asta, a lăsa pe cineva să bată îndelung trotuarul, pe soare sau pe ploaie, sub privirile trecătorilor sau ale localnicilor, făcându-l ori suspect, ori ridicol, este semnul unei grave lipse de respect. Şi mai poate fi şi semnul unui arhaism comportamental, al unei incapacităţi de integrare într-o comunitate evoluată de tip urban. La ţară stările de lucruri nu cer cine ştie ce eforturi

cronometrice. După cum locul de întâlnire nu trebuie neapărat să fie un punct precis („la luncă", „pe după grădini", „mai în vale"), tot așa momentul întâlnirii se poate situa într-o durată mai largă: „pe sară", „pe la chindie", „la întorsul vitelor". Și, în sistemul acesta de referință mai lax, nimeni nu este păgubit și totul se petrece după cuviință. Mutându-l în spațiul altor rigori și al altor stringențe, el este nu numai arhaic, ci și păgubitor. Iar cine s-a lăsat amăgit o viață crezând zadarnic în punctualitatea unei serii considerabile de contemporani ai săi (dintre care unii n-au mai venit deloc, fără să dea mai apoi vreo explicație sau a invoca vreo scuză) nu are nostalgii patriarhale. Și nici nu-și poate imita amăgitorii, pentru că actul etic este, prin definiție, nonpragmatic și exemplar.

Printre indicii gradului de civilizație al unei comunități se numără, și nu în ultimul rând, *funcția regulativă a cuvântului dat*. Sunt civilizații în care poți obține lucruri importante în schimbul cuvântului dat. E drept că, dacă minți și ești prins, nu te mai primește nimeni, nu te mai salută nimeni și riști să mori în șanț. În asemenea comunități statutul cuvântului dat este bivalent: el trimite și în trecut, la perioada în care pentru elite cuvântul dat era un angajament de onoare mai coercitiv decât orice lege, și la viitorul, poate utopic, în care încrederea umană va deveni atât de mare, încât constrângerile legii vor fi devenit inutile.

La noi lucrurile stau încă foarte prost: urbanizarea pripită a multora, vagi reminiscențe de levantinism, greu definibile cu solide argumente de continuitate istorică, cotropitoarea țigănie și un anume endemic *lasă-mă să te*

las ne fac greu adaptabili unui stil de viaţă mai exigent. Mulţi îşi fac chiar un fel de mândrie din luarea *à la légère* a obligaţiilor de onoare, aici, la porţile fericite ale Orientului. Sunt oamenii cărora le lipseşte nu numai respectul pe care îl datorăm semenilor noştri şi nouă înşine, ci şi cultura şi perspectiva istorică.

Despre credință

Credința este un asentiment sau o adeziune totală, neclintită și necondiționată a sufletului la o realitate ultimă care nu poate fi supusă cenzurii intelectului sau, în alți termeni, la un adevăr indemonstrabil. Oricâte pretenții la demonstrabilitate ar avea un crez, el rămâne, și așa și trebuie, în afara logosului. Ceea ce nu înseamnă că nu poate fi comunicat în termeni conceptuali și oferit meditației. Sau că nu este, îndeobște, rezultatul unei revelații. Dar în credință discursul este rostit în vederea *comuniunii*, nu în aceea a comunicării reductibile la o structură logică. Kant spune limpede (în *Critica rațiunii pure*, II, 2, 3): „Dacă asentimentul nu este decât subiectiv suficient și în același timp este obiectiv insuficient, el se numește *credință*", despre care „nu sunt în stare să dau socoteală din punct de vedere speculativ". Să nu uităm însă: Kant credea cu fervoare în Dumnezeu. Iată ce afirmă ceva mai jos, vorbind despre credința morală: „Voi crede inevitabil în existența lui Dumnezeu și într-o viață viitoare, și sunt sigur că nimic n-ar putea face șovăielnică această credință, căci prin aceasta ar fi răsturnate înseși principiile mele morale, la care nu pot renunța fără a deveni demn de dispreț în propriii mei ochi." În fond, dacă vrem să mai zăbovim o clipă asupra momentului rațional, vom spune

împreună cu Goblot (*Logica*, II, 50), folosind termenul de „judecată virtuală", așa: „Judecățile virtuale... sunt judecăți complete: ele au subiect, predicat, copulă, toate caracterele lor formale; nu le lipsește decât credința."

N-aș ști să spun în termeni psihologici ce este credința, dacă e un sentiment, o emoție, altceva. Știu doar că credința postulează existența obiectului ei ca realitate transcendentală și că intră cu ea într-o profundă relație psihologică. De fapt, o să mă mărginesc, în termenii tradiției, să o numesc una dintre cele trei virtuți teologale, așa cum le-a definit Sfântul Pavel: „Acum dar rămân aceste trei: credința, nădejdea și dragostea" (2 Corinteni, 13, 13). Pavel care, deși a așezat în frunte dragostea, a spus în mai multe rânduri că în locul Legii, în sensul paleotestamentar, trebuie să așezăm cu prioritate credința: „Știm că omul nu e socotit neprihănit prin faptele legii, ci numai prin credința în Isus Cristos" (Galateni, 2, 16, *cf.* 3, 23; Romani, 1, 17; 3, 22 și 28, Filip, 3, 9). De definit, Pavel o definește o singură dată: „Credința este... o puternică încredințare despre lucrurile care nu se văd." Expresia limită a iraționalității credinței este faimoasa vorbă a apologetului Tertullian (155–220): *Credo quia absurdum*, „Cred pentru că este de necrezut", în care absurdul devine criteriu al veracității: nimeni nu poate susține un fapt atât de extraordinar și de necrezut ca învierea lui Isus fără ca aceasta să nu fie adevărată. Același radicalism reapare, veacuri mai târziu, la Kierkegaard, care afirmă că, în creștinism, credința e superioară științei pentru că reprezintă certitudinea cea mai înaltă, o certitudine care se raportează la paradox, deci la neverosimil, „certitudinea cea mai pătimașă". A

crede, după filozoful danez, înseamnă „a voi (ceea ce trebuie și pentru că trebuie) într-o stare de supunere absolută, a te apăra împotriva gândurilor vane de a vrea să înțelegi și împotriva închipuirilor vane de a putea înțelege" (*Jurnal* X^4, A 635 și X^1, A 368).

Dar tot ce am spus până aici despre credință pare cumva exterior și rece. Credința este o pornire fierbinte a sufletului și răspunde unei nevoi foarte adânci a naturii noastre. Să ne înțelegem bine: dacă ar fi să credem numai în ceea ce este riguros demonstrabil, ar mai rămâne puține lucruri în care să credem. Iar acelea nu ne-ar ține de cald, nu ne-ar însufleți, nu ne-ar ajuta să trăim și să murim. Simțim nevoia să credem în ceva care, pe de o parte, să pună puțină ordine în haosul vieților noastre și al istoriei și, pe de alta, să-i dea individului un rost care să-l includă într-un sens atotcuprinzător, eventual să-i făgăduiască iubire, iertare, mântuire, înviere.

Dar aici trebuie să mă opresc: nu am intenția să scriu un mic tratat de teologie pe înțelesul tuturor. Gândul meu este să arăt, atât cât mă pricep, care sunt condițiile necesare și suficiente pentru ca o credință să se numească printre marile lumini ale sufletului. Pentru a mărgini considerațiile de aici la ceea ce lumea înțelege în genere prin credință, voi vorbi numai despre credința în Dumnezeu. Și iată ce presupun că trebuie să fie, în linii mari, canonul unei relații cu Domnul:

1. Ființa lui Dumnezeu ne este dată în sentiment și calitatea credinței noastre rezidă în calitatea acestui sentiment, în adâncimea și în fervoarea lui. Și în natura lui, care nu trebuie să fie de cutremurare și spaimă, ci de

încredere și iubire. Dar cum putem iubi cu adevărat o entitate transcendentă, eternă, metalogică, metasensibilă? Făcându-ne iubirea pe măsura acestei entități. Este lucrul cel mai greu din sfera credinței. Dar stă în puterile noastre.

2. Ființa lui Dumnezeu nu trebuie făurită de credința noastră după modelul autorităților pământești. De aceea nu trebuie să o încărcăm în gândul nostru cu nimic represiv, vindicativ și cu atât mai puțin arbitrar. Totuși ne vom izbi veșnic de nedumerirea prezenței răului într-o lume ipotetic stăpânită de un Dumnezeu totodată bun și atotputernic. Orice credință, ca să fie credință, trebuie să trăiască cu acest spin în trupul ei.

3. În orice act de credință este implicată certitudinea mărginirii sau finitudinii omenești. De aici smerenia noastră. Dar nu și sentimentul nimicniciei noastre. Dumnezeu este garantul demnității oricărei creaturi.

4. Orice credință care se afirmă ca singura îndreptățită și, în numele ei, tăgăduiește libertatea orișicui de a crede în orișice vine în contrazicere gravă cu voința Domnului, care ne-a făurit ca ființe libere. Orice exclusivism, orice fanatism și orice persecuție, oricât de larg ar fi atestate ele de istorie, se situează într-o zonă atât de apropiată de omenescul său, încât pare infinit departe de Dumnezeu.

5. Credința cea mai intensă și mai pură se situează dincolo de orice criteriu de răsplată sau de pedeapsă. Poate omul „cu frica lui Dumnezeu" este necesar bunului mers al realității, dar nu în el rezidă paradigma credinței. Și nici în cel care recurge, în relația cu Dumnezeu, la indiferent ce formă de tranzacție. Acela nu are cugetul curat.

6. Orice formă de respect pur formal al Legii este moralmente inferioară. Isus a spus aceasta în nenumărate

rânduri. Iar istoria e plină de bigoți și de farisei habotnici, pentru care credința se află în *gesturi* (cult, ritual, eventual precauții superstițioase etc.).

7. Credința se manifestă atât prin propria ei permanentă prezență și fervoare, cât și prin faptele care derivă din ea. Lucrul este spus răspicat în câteva dintre epistolele Noului Testament: „Îl rog [pe Domnul Isus] ca această părtășie a ta la credință să se arate prin fapte" (Pavel către Filimon, 6). Îndeosebi Iacov este foarte categoric în această privință: „Tot așa și credința: dacă n-are fapte, este moartă față de sine. Dar va zice cineva: «Tu ai credința, iar eu am faptele.» «Arată-mi credința ta fără fapte, iar eu îți voi arăta credința din faptele mele.» Vrei dar să înțelegi, om nesocotit, că credința fără fapte este zadarnică? ...După cum trupul fără duh este mort, tot așa și credința fără fapte este moartă." Dar nu autoritatea acestor texte este hotărâtoare: adevărata credință, cuprinzând întreaga ființă a unui om, își găsește singură calea.

8. În relația noastră cu Dumnezeu, evenimentul cel mai însemnat a fost întruparea lui Isus. Existența în lume a unei ființe care este *totodată Dumnezeu în deplinătatea atributelor sale* și *om* până la un hotar greu de înțeles, taina sa și a spuselor sale, iubirea sa de noi, ciudată uneori, schimbă, măcar latent, ceva profund din *omul ca ființă naturală*. Cine caută mângâiere în biserici, acolo să și-o găsească, precum și în orice bun sfat duhovnicesc. Dar, încheind, i-aș ruga pe cei care au citit până aici această carte să recitească cu toată atenția și cu toată grija întreg Noul Testament (cele patru Evanghelii, Faptele Apostolilor, Epistolele, Apocalipsa). Să citească, încercând să se dezbare

de orice judecată sau convingere preliminare, să uite ce li s-a spus, să se dezbare de îndoctrinări neluminate, să se gândească adânc la sensul celor citite, aflându-se în faţa acestor texe *în stare de deplină libertate*. Sunt pline de simboluri, de tâlcuri ascunse, de referiri la Vechiul Testament, de contradicţii şi de revelaţii. Alegeţi, discerneţi, cântăriţi. Şi apoi, fiecare să se lumineze după puterea minţii, a sufletului şi a credinţei sale. Nu căutându-şi neapărat pacea: doar lumina, ştiind că este lumina unei taine. Nu mi se cade să vă călăuzesc mai departe, fiind, cu întreaga mea inimă, doar unul dintre voi.

Două gânduri despre binele și răul din lume

Acestui titlu ambițios îi corespund două tentative limitate și precise, dorința hotărâtă de a mă apăra de două prezumții pe care le socotesc infamante. Una este aceea că sfera binelui moral este coincidentă cu sfera binelui din lume. Cealaltă, că aș ignora adevărata proporție dintre luminile și umbrele sufletului, căzând pradă unui anume idilism moral sau unui searbăd meliorism.

I

În ciuda multului bine pe care îl pot aduce virtuțile și bunele purtări, lucru înțeles încă din secolul al XIII-lea de Thomas din Aquino (S.Th., II, q 78), nu tot binele din lume vine de aici. De fapt, înainte de toate, este nevoie de o anumită generozitate a naturii, față de care virtutea nu poate funcționa decât ca un grădinar. Există daruri ale marelui izvor al vieții care cresc mult mai bine lăsate în voia lor. Mai sunt apoi, în vălmășagul de evenimente care este lumea, marile șanse ale întâmplării, atât de rentabile uneori în istorie, încât pot fi confundate cu Providența. În sfârșit, istoria umană, cu toate accidentele și rupturile ei, pare să beneficieze, pe lungi parcursuri, de un soi de echilibru ecologic care se instituie și până la urmă se strică

dincolo de voința și de planul lui. Echilibru ecologic în care se pare că răul însuși sau măcar derogările de la „virtute" joacă un rol deloc neglijabil. Astfel că, gândindu-ne mai adânc, suprema valoare etică pare să fie *promovarea în sus a vieții*, îmbogățirea ei, deschiderea de vaduri noi pentru apele ei. Cine va dori să mai arunce o privire de ansamblu peste această carte va vedea că tot ce este gândit în ea ca pozitiv intră în această definiție (curajul, speranța, încrederea etc.) și că restul funcționează ca simple regulatoare ale convivenței civilizate dintre oameni, care și ea, la rândul ei, este un pas înainte al vieții. Pe de altă parte, propria lui experiență îi va fi spus, și nu o dată, de câte lucruri felurite este nevoie pentru a alcătui o lume și că rostul și natura acestei diversități este dincolo de înțelegerea unei inteligențe finite.

II

Mai ales după întreaga experiență a acestui veac, orice fel de a te complace într-o judecată voioasă despre om este un simptom ori de beatifică (și inscuzabilă) ignoranță, ori de severă imbecilitate. Gândindu-ne la ce s-a întâmplat și se mai întâmplă încă, ne poate bântui uneori crâncenul gând că *mântuirea și împăcarea prin sacrificiul lui Isus au fost zadarnice* și că, oricum, Isus, mai încercând încă o dată, n-ar mai fi îndreptățit să strige, murind pentru noi, „Iartă-i, tată, că nu știu ce fac" (Luca, 23, 34). Cum să nu știm ce facem când crimele planetare s-au comis, cu luciditate, în numele unor idei? Și când marele păcat al speciei noastre, singurul inexplicabil, este *cruzimea rece*, de care urlă veacul. Dante nu descoperise încă acest lucru,

de vreme ce niciunde în *Infernul* lui, nici măcar în Cocit, nu se pedepsește acest păcat suprem. Iar străvechea vorbă potrivit căreia omul este lup pentru om, raportată la ce știm, sună bucolic. Lecția veacului a învățat-o bine numai cine simte sensul atroce al cuvântului *om* într-o expresie construită cam așa: *omul este om pentru om.*

Pentru ca formula să fie explicită, consider suficient să menționez aici o singură particularitate a omenescului, așa cum ne lasă să constatăm experiența noastră istorică de până acum: CRUZIMEA[1]. Cruzimea este gratificarea unei porniri fără nici o rațiune biologică în filogenie, a unei pulsiuni primare, elementare, ireductibilă prin analiză la elemente mai simple: aceea de a supune o ființă sau mai multe ființe căzute în puterea noastră discreționară la o formă sau alta de tortură. Orice cruzime este o varietate de sadism. Iar când victime cad mulțimi de oameni, ne aflăm în fața instituirii deliberate a *infernului terestru.* Suntem înclinați, vorbind de tortură, să ne gândim spontan la tortura fizică, la schingiuire, la supliciere. Și cred că este lucrul cel mai cumplit care i se poate întâmpla unui om, pentru că riscă să atingă, paroxistic, o regiune a ființei noastre asupra căreia libertatea nu mai poate opera, căzând în zona responsabilității morale a cărnii vulnerate. Sinele nostru, care este suflet-trup, devine *altceva*, devine suferință

1. Este de recitit în acest sens ultima treime din *1984* a lui Orwell. Considerații importante despre cruzime și tortură se află în două cărți pe care le recomand celor ce pot ajunge la ele: Elaine Scarry: *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*, Oxford University Press, 1985, și Judith Shklar, *Ordinary Vices*, Harvard University Press, 1984.

în sine, materie delirantă, o formă de existenţă străină vieţii şi străină morţii.

Dar cruzimea nu este doar asta. Ţelul ei final este să-şi *umilească* victima, să-i dezagrege definitiv demnitatea, să o facă să nu se mai poată întoarce niciodată la sine şi să continue să se recuze şi *după* tortură. Să lase din victimă doar un suport viu al unei deteriorări ireparabile. Lucrul cel mai rău pentru ea nu este că a fost făcută să urle de durere, ci amintirea faptului că a urlat; crâncena sfâşiere este folosită într-un asemenea chip, încât, după ce a trecut, victima nu se mai poate reconstitui pe sine. Pentru că a făcut sau a spus lucruri, ceva anume, a ajuns să creadă, să dorească sau să gândească lucruri a căror amintire va determina-o să nu se mai poată împăca cu sine, să nu se mai recunoască sau, mai grav, să nu mai poată face faţă relaţiei cu sine. Sunt cazuri extreme, dar lumea este plină de variaţii la această paradigmă. Una dintre cele mai răspândite forme de tortură îndelungată este menţinerea permanentă a stării de frică, cu intermitenţe de spaimă. Şi erodarea sistematică a resurselor de curaj. Şi apoi, de ce n-am adăuga zilnicele omoruri atroce şi mutilări şi jindul sălbatic de a ucide care împinge la ele. Şi să nu uităm că sunt vieţi întregi, mute, neştiute, obiectiv pierdute, care sunt la cheremul câte unei voinţe mai puternice, care se complace în a-i teroriza pe cei din preajma sa, umilindu-i, brutalizându-i cu vorba şi cu biciul, tăgăduindu-le fiinţa, pângărindu-le bucuriile, căutându-le vină neîncetat. Oare de ce? Am ajuns să înţeleg că singurul răspuns, greu de justificat în instanţă raţională, chiar mai mult decât iertarea, este iubirea. Nu iubirea patologic-viscerală a victimelor, nu

iubirea ca dependență bicisnică, ci *iubirea întru Domnul.* Cea de care vorbește Sfântul Pavel în I Corinteni, 13, 4–8: „Dragostea este îndelung răbdătoare și plină de blândețe, dragostea nu pizmuiește, nu se laudă, nu se umflă de trufie, nu se poartă necuviincios, nu caută la ale sale, nu-și iese din fire și nu păstrează gând rău, nu se bucură de greșeală, ci se bucură de adevăr; îndreptățește totul și e plină de încredere, de nădejde, gata să îndure orice. Dragostea nu piere niciodată."

Cum este cu putință cruzimea? N-aș ști să spun. S-ar putea face o tipologie a omului crud: sadicul, idealistul, executorul orb, până la cel care este crud fără să știe, lipsindu-i ceva din ceea ce face ca omul să fie pe deplin normal. Nu am nici experiența, nici empatia necesare să fac asemenea lucru. Mă voi mulțumi să citez un pasaj din una din cărțile importante ale ultimei treimi de secol, *A Theory of Justice* a lui John Rawls. Vorbind despre cei care aspiră să dețină o putere abuzivă, Rawls distinge trei tipuri: omul nedrept (*unjust*), omul rău (*bad*) și omul malign (*evil*). După ce definește primele două tipuri și gradul lor relativ de raționalitate negativă, el spune, la p. 439: „Dimpotrivă, omul malign aspiră la stăpânirea ilegitimă tocmai pentru că aceasta violează ceea ce persoane independente ar considera acceptabil într-o poziție originară de egalitate. Prin urmare, ceea ce urmărește omul de acest fel deținând și exercitând puterea este să-și manifeste superioritatea lezând respectul de sine al celorlalți. Ceea ce îl determină la fapte pe omul malign este dragostea de nedreptate: el găsește o vie plăcere în neputința și în înjosirea supușilor săi și

se desfată văzându-se recunoscut de aceştia drept autorul deliberat al înjosirii lor."

*

Vreau să închei această carte spunând patru lucruri pe care nu ştiu cum să le împac între ele:

Întâi, exprimându-mi convingerea că, în sfera umanului, *nu există nimic, dar absolut nimic mai rău decât cruzimea*, însă că nu avem nici un temei teoretic sau empiric să afirmăm că, fie şi la capătul experienţei umane, oamenii vor înceta să tortureze, să înfricoşeze şi să umilească oameni.

Al doilea, că nu am a retracta nimic din ceea ce, tot în această carte, am spus despre curaj şi despre speranţă. Şi despre demnitatea umană, *în măsura în care este conştientă de cantitatea de oroare din lume.*

Apoi, ar fi de meditat la cuvintele hasidice ale lui Rabi Meir din Prezemyçlany (1787–1858), care a spus într-o zi: „Dacă Mesia vrea să vină în linişte, poate veni, îl aşteptăm plini de dor. Dacă însă vrea să vină în furtună, aducând lumii durere şi suferinţă, să nu vină, nu avem nevoie de el."

În sfârşit, că ceva m-a tulburat adânc toată viaţa în aceste două texte ale lui Franz Kafka; fără să ştiu prea bine să spun de ce; iar trimiterile exacte le-am pierdut şi regăsit de multe ori şi apoi iarăşi le-am pierdut:

1. „Arta noastră este aceea de a fi orbiţi de adevăr. Numai adevărata lumină pe chipul grotesc care se dă înapoi, nimic altceva."*

* În original: „Die Kunst ist ein von der Wahrheit Geblendestein: Das Licht auf dem zurückweichenden Fratzengesicht ist wahr, sons nichts." (*N. ed.*)

2. „Dacă ai luat-o pe un drum anume, persevereză cu orice preț, n-ai decât de câștigat, nu riști nimic; poate că la capăt te așteaptă catastrofa, dar dacă te-ai fi întors de la primii pași și ai fi coborât scara, ai fi eșuat de la bun început. [...] Astfel că, dacă nu găsești nimic în spatele acestor uși, nimic nu e pierdut, avântă-te spre alte scări! Câtă vreme nu vei înceta să urci, treptele nu se vor sfârși niciodată; ele vor crește la nesfârșit sub pasul tău urcând mereu!"

Cuprins

Nota editurii	5
Despre cartea aceasta	7
Pentru cei fără nume	10
Demnitatea	13
Ticăloșii	22
Tiranii mărunți	27
Cinstea	29
Vrednicia	32
Cuviința	34
Prostia	37
Mediocritatea	41
Prejudecățile	44
Dreptatea	47
Adevărul	51
Calomnia	54
Intoleranța	59
Blândețea	62
Răbdarea	69
Încrederea	73
Dezamăgirea	77
Suferința zadarnică	80
Văicăreala	83
Curajul	86

Speranța 91
Tristețea 94
Bucuria 104
Sărbătoarea 107
Plăcerea 110
Superficialitatea 114
Nepăsarea 117
Homo valachicus 120
Falsa conștiință 126
Vorba fără de rost 131
Cuvântul dat 139
Despre credință 143
Două gânduri despre binele și răul din lume 149

La preţul de vânzare se adaugă 2%,
reprezentând valoarea timbrului literar
ce se virează Uniunii Scriitorilor din România,
cont nr. RO44 RNCB 5101 0000 0171 0001,
B.C.R. Unirea, Bucureşti.

Petru Creția, 1927–1997

Noica l-a numit „întâiul om de cultură al țării". Dar era mai mult decât atât. Ajunsese foarte departe în ceea ce s-ar numi libertatea minții cuiva. Ajunsese la libertatea ei *pătimitoare*, adică la o inteligență care absorbise cultura lumii în câmpul de experiență al vieții. Tot ce îndurase, pe toate versantele existenței, era spus când în nume propriu, când sub masca marilor figuri întemeietoare ale Europei.

Nu respecta morala în sensul ei filistin obișnuit, dar micile lui texte pe teme morale au frumusețea unui cod sau a unui îndreptar de viață.

Gabriel Liiceanu

Cartea aceasta nu vrea să fie altceva decât o călăuză către adevărul despre noi înșine, pe un drum la fel de greu de deslușit ca acela din *Călăuza* lui Tarkovski. Dar nu de negăsit. Omul este o ființă complicată și ambiguă, dar nu indescifrabilă. Destul de chinuită și de vulnerabilă, dar nu damnată. Iar sufletul său este în stare să compenseze urâțeniile și josniciile naturii sale cu neverosimile biruințe și elevații...

Atenția noastră este prea mult chemată în afară, către zarva înverșunată a vieții. Prea mulți caută, tot timpul, să ne vândă ceva: o idee sau doar o marfă, un idol sau, prea adesea, o iluzie. Cum să-ți mai găsești reperele în noianul acesta de informații și de ispite care par a spune totul despre noi și a ne da toate soluțiile, când de fapt nu izbutim să aflăm despre noi înșine ceea ce ar face ca relația noastră cu lumea să devină, dacă nu mai ușoară, cel puțin mai limpede?

Asemenea informații vrea să dea, pe scurt, dar în adânc, cartea aceasta prin eseurile morale pe care le conține.

Petru Creția

De același autor

Ahile sau despre forma absolută a prieteniei

Cinci cărți din Biblie în traducerea lui Petru Creția

ISBN 978-973-50-2819-0

Pe copertă:
Hieronymus Bosch, *Grădina deliciilor* (detaliu)